

ወንጌላት

ማን ጻፋቸው? | ግጭቶች? | ተዓማኒነት

The Synoptic Problem | The Four Document Hypothesis

አርታኢ

ኢዩኤል ደረጀ

ትርጉም

ሳራ ዘውዱ

ትዕግስት ክፍሌ

ጽዮን መንግስቱ

ግንቦት 2018

ከተርጓምያን

ይህ ስራ የተተረጎመው “20 Answers: The Gospels” ከሚለው የጂሚ አኪን “Jimmy Akin” መጽሐፍ ሲሆን ሐሳቡም አሁን ላይ በሰዎች ዘንድ በስፋት እየተነሱ ላሉ ጥያቄዎች መልስ በተወሰነ መልኩም ቢሆን መልስ ለማስቀመጥ ነው።

ይህን መተርጎም አስፈላጊ ነው ብለን ያሰብነው ይህ መጽሐፍ የሚያካትታቸው ርዕሶች ላይ በሀገራችን ውስጥ ብዙም ሥራ ስላልተሰራ [ቢያንስ እኛ ካየነው ውስጥ] እንደዚህ አይነት መጽሐፎች ተተርጉመው በቋንቋችን ቢዘጋጁ መልስ ከመስጠት ባለፈ የቤተክርስቲያናችን ሊቃውንት ከኛው ቤተክርስቲያን መነጽር አንጻር ጊዜውን የዋጀ መጽሐፍ ያዘጋጁ ዘንድ መነሳሻም እንዲሆን በማሰብ ነው።

ጂሚ አኪን የካቶሊክ እምነት ተከታይ እንደመሆኑ የሚጠቀማቸው ምንጮች [ጉባኤዎች እና ጳጳሳት] ካቶሊካዊ ናቸው እነሱንም እንዳሉ ተተርጉመው ቀርበዋል ፤ ያላችሁን ማንኛውንም ሐሳብ ከታች ባለው የኢሜይል አድራሻ አስቀምጡልን፤ በመጽሐፉ ውስጥም ተጠራጣሪዎች የሚለውን ቃል Skeptics የሚለውን ቃል የሚወክልና እዛ ጋር የተቀመጠውን ሐሳብ የማይቀበሉን በሙሉ ሊወክል ይችላል።

በድጋሚ መናገር የምንፈልገው ነገር ቢኖር አሁን ላይ በተለይም ከኤቲዝም አስተሳሰብ መስፋፋት እናም አንዳንድ ጥያቄዎች በአማኞች ዘንድ ተፈጥረው ሳይመለስላቸው ወደ ስህተት ውስጥ እንዳይገቡና በክርስትና ውስጥ ያለውን እውነት ለመረዳት እንዲያግዛቸው በሚል ቅን ሐሳብ ብቻ ነው ይህንን ትርጉም የምንሰራው ፤ እንዲሁም ርዕሱ ላይ የተቀመጡት ሐሳቦች በዚህች አጭር መጽሐፍ በሙሉ ይመለሳሉ ማለት ሳይሆን ከዚህ በኋላም እንዲሁ ለየብቻም ሆነ አንድ ላይ እነዚህን ክፍሎች የሚያብራሩ የትርጉም መጽሐፎች ይኖራሉ።

አንዳንድ ቃላቶችን ወደ አማርኛ ተርጉም ከማስቀመጥ ይልቅ አንባቢው በተለሻለ መንገድ የሚረዳው እንዳሉ በኢንግሊዝኛው ቢቀመጡ ይሆናል ብለን ያሰብናቸው ክፍሎች ላይ ሳይተረጎሙ እንዳሉ አስቀምጠናል።

በመጨረሻም ይህ ጽሑፍ ለኦርቶዶክስ ፣ ከካቶሊካውያን እንዲሁም ደግሞ ለፕሮቴስታንቶች እምነታቸውን በማስረጃ ለማስደገፍ ይረዳል ብለን እናምናለን ፤

ያለ [ገንዘብ] ትርፍ ለሚደረጉ አገልግሎቶች ብቻ የሚውል ሥራ ነው!

መልካም ንባብ!

የኢሜይል አድራሻ: timelesstruthorthodox@gmail.com

መግቢያ

አራቱ ወንጌላት [የማቴዎስ፣ የማርቆስ፣ የሉቃስ እና የዮሐንስ] ስለ እግዚአብሔር ልጅ ስለ ኢየሱስ ክርስቶስ መረጃ የምናገኝባቸው ዋና ምንጮቻችን ናቸው። እነዚህ ወንጌላት ለሁለት ሺህ ዓመታት ያህል በመላው ዓለም የሚገኙን የክርስቲያኖችን እምነት ሲያጠነክሩ [ሲመግቡ] ቆይተዋል።

ተጠራጣሪ በበዛበት በዚህ በእኛው ዘመንም እንኳን ወንጌላት ልዩ ቦታ አላቸው። ኢየሱስ ክርስቶስን በእምነት ዓይን [መነጽር] የማይመለከቱት እንኳ በታሪክ፣ በባህል እና በቋንቋ ላይ ትልቅ አሻራ ጥሎ ያለፈ በዓለም ላይ ከኖሩት ሰዎች ሁሉ ከፍተኛ ተጽዕኖ ፈጣሪ የሆነ ሰው እንደሆነ ያምናሉ።

አማኝ ያልሆኑ ሰዎች ጭምር አንድን ነገር በእርግጠኝነት ሲያቀርቡ "የወንጌል እውነት" ነው ይላሉ እንዲሁም አንድን ነገር ሲጠራጠሩ "እንደ ወንጌል" አድርጋችሁ አትውሰዱት በማለት ያስጠነቅቃሉ። ይህ ከእውነት ጋር ያላቸው ትስስር ከወንጌላት ዘላቂ አሻራ አንዱ ነው።

ምንም እንኳን ወንጌላት በታሪክ ውስጥ ታይቶ በማይታወቅ ሁኔታ ለሰዎች ይበልጥ ተደራሽ ቢሆኑም [ስፍር ቁጥር የሌላቸው ትርጉሞች እና እትሞች፣ እንዲያውም በኢንተርኔት ጭምር ቢገኙም] ስለ ወንጌላት እና ወንጌላት ስለ ኢየሱስ የሚያስተምሩት እውቀት በሰዎች ዘንድ ከቅርብ ዓመታት ወዲህ በእጅጉ አሸቆልቋል።

ብዙ ሰዎች ከኢየሱስ ክርስቶስ እንደመጡ እንኳን ሳይረዱ የተለያዩ አባባሎችን ይጠቀማሉ [ለምሳሌ የበግ ለምድ የለበሱ ተኩላዎች"፣ "ሌላኛውን ጉንጭህን ስጥ"፣ "ሁለት ምዕራፍ አብረኸው ተጓዝ"። ሌሎች ደግሞ ኢየሱስ ክርስቶስን እንደ ጥበበኛ የሥነ-ምግባር መምህር አድርገው በደብዛዛው ከማሰብ ውጪ፣ ስለ ሕይወቱና ስለ ሞቱ እውነታዎች ወይም ስለ ትርጉማቸው የሚያውቁት ነገር የለም ማለት ይቻላል።

ስለ ወንጌላቱ ራሱ [ብዙ ጥያቄዎች ስለሚነሱ] እጅግ ከፍተኛ የሆነ ግራ መጋባት አለ ፤ እርስ በርሳቸው እንዴት ይለያያሉ? ቅራኔዎች ወይም የሐሰት ትምህርቶች ይዘዋልን? ማን ጻፋቸው? መቼ? በጥንቷ ቤተ ክርስቲያን ውስጥ ሌሎች ወንጌላት አልነበሩም እንዴት? ምን ያህል ሥልጣን ሊሰጣቸው ይገባል?

በየዓመቱ ብዙውን ጊዜ በገና እና በፋሲካ በዓላት ወቅት ታላላቅ አሳታሚዎች በወንጌላቱ ላይ ጥርጣሬ የሚፈጥሩ አዳዲስ መጻሕፍትን ያሳትማሉ። ስለ ኢየሱስ "እውነት" የተጋነኑ እና አዳዲስ አማራጭ ሐሳቦችን የሚያቀርቡ ስሜትን የሚጭሩ የዜና ዘገባዎችም አሉ። እንዲሁም በየጥቂት ዓመታት፣ በኢየሱስ እና በሐዋርያቱ ላይ በእርግጥ ምን እንደተፈጠረ በመጨረሻ ይፋ የሚያደርግ አዲስ ጥንታዊ ሰነድ መገኘቱ በከፍተኛ ጩኸት ይነገራል። ክርስቲያኖች በመገናኛ ብዙኃን በሚዘወር በዚህ ግርግር ሊረበሹ አይገባም። ወንጌላቱ ምንጊዜም እንደነበሩት አሁንም አስተማማኝ ናቸው። በእውነቱ፣ እነርሱ በእግዚአብሔር መንፈስ አነሳሽነት የተጻፉ የእግዚአብሔር ቃላት ናቸው፤ ከእምነት አኳያ እንኳን ተትቶ ከንጹሕ ታሪካዊ አመለካከት አንጻር ቢታዩ እንኳን፣ እጅግ ትልቅ ዋጋ ያላቸውና እና ትክክለኛ የመረጃ ምንጮች ናቸው።

በዚህ መጽሐፍ፣ ስለ አራቱ ወንጌላት፣ ከየት እንደመጡ፣ ሌሎች “ወንጌላት” ተብለው ከሚጠሩት ለምን እንደሚበልጡ፣ እና እነርሱን በማንበብ ወደ ኢየሱስ ክርስቶስ እንዴት ይበልጥ መቅረብ እንደምትችሉ የሚያስረዱ ሃያ ጥያቄዎችን እንመልሳለን።

1. ወንጌል ምንድን ነው?

በጣም በቀላል አገላለጽ፣ ወንጌል ስለ ኢየሱስ የተጻፈ ጥንታዊ ክርስቲያናዊ መጽሐፍ ነው። ሰዎች "ወንጌላት" ሲሉ፣ ብዙውን ጊዜ የሚያመለክቱት አራቱን ቀኖናዊ [በቤተ ክርስቲያን ተቀባይነት ያገኙ] ወንጌላትን ነው። ይሁን እንጂ፣ በአዲስ ኪዳን ውስጥ ያልተካተቱ ቀኖናዊ ያልሆኑ ወንጌላትም አሉ (መልስ 19ን ይመልከቱ)።

ወንጌል የሚለው ቃል የመጣው ከግሪክ ቃል [ኢዩአንጌሊዮን / euangelion] ሲሆን ትርጉሙ "መልካም ዜና" ማለት ነው፤ ይህም ቃል በተለያዩ መንገዶች ጥቅም ላይ ሊውል ይችላል። በተለምዶው አጠቃቀሙ ስለተፈጠረ ማንኛውም መልካም ነገር መስማትን ሊያመለክት ይችላል። ሆኖም፣ ብዙውን ጊዜ በሮም ንጉሠ ነገሥት ወይም ስለ ንጉሠ ነገሥቱ የሚነገሩ አዋጆችን ለማመልከት ጥቅም ላይ ይውል ነበር።

ንጉሠ ነገሥቱ ብዙ ጊዜ እንደ የአምላክ ልጅ ተደርጎ ይታይ የነበረ ሲሆን እርሱ የግዛቱን ሰላምና ደህንነት ይወክል ነበር። እርሱ የሚያውጀው ማንኛውም ነገር ቢያንስ ለሕዝቡ መልካም ዜና መሆን አለበት ተብሎ ስለሚታሰብ (መልካም ዜና ቢሆንም ባይሆንም) እንደ "መልካም ዜና" ይነገር ነበር።

ስለዚህ ክርስቲያኖች የእውነተኛውን የእግዚአብሔር ልጅ እና የመንግሥቱን መምጣት እንደ መልካም ዜና ማወጃቸው የሚጠበቅ ነበር፤ ቅዱስ ማርቆስም መጽሐፉን በሚከተሉት ቃላት ይጀምራል፦ "የእግዚአብሔር ልጅ የኢየሱስ ክርስቶስ ወንጌል መጀመሪያ" የማርቆስ መጽሐፍ "ወንጌል" በመባል ሊታወቅ የቻለው ምናልባትም ከዚህ ጽሑፍ በመነሳት ሊሆን ይችላል፤ ከዚያም ቃሉ ወደ ሌሎች ቀኖናዊ እና ቀኖናዊ ያልሆኑ ጽሑፎች ተዛመተ።

ቀኖናዊዎቹ መጽሐፍት “ወንጌላት [በግሪክ፣ ኢዩአንጌሊያ / Euangelia]” በመባል ስለሚታወቁ ጸሐፊዎቻቸው አራቱ ወንጌላውያን [‘E’vangelists – With a capital E] በመባል ይታወቃሉ፤ ይህም የኢየሱስን መልእክት በአጠቃላይ ከሚያካፍሉ ሌሎች ወንጌላውያን [‘e’vangelists] እነርሱን ለይቶ ለማሳወቅ የተሰጠ ልዩ መጠሪያ ነው።

ቀኖናዊዎቹ ወንጌላት ምን ዓይነት መጽሐፍት ናቸው ወደሚለው ስንመጣ በመሠረቱ የሕይወት ታሪኮች ናቸው። ይህም ማለት ስለ የናዝሬቱ ኢየሱስ ሕይወት እና ትምህርቶች ይነግሩናል ማለት ነው።

የሕይወት ታሪክ ጽሑፎች (Biographies) በጥንቱ ዓለም የተለመዱ ነበሩ። Biography ለሚውለው ቃል የግሪክ አቻው ቃል 'ባዮስ' (bios / "ሕይወት") ሲሆን ብዙ ጥንታዊ ጸሐፊዎች የንጉሠ ነገሥትን፣ የነገሥታትን፣ የፖለቲካ መሪዎችን፣ የጦር አዛዦችን እና የፈላስፎችን ጨምሮ የታላላቅ ሰዎችን 'ባዮይ' (bioi) ወይም ሕይወቶች ጽፈዋል። ከእነዚህም መካከል በጣም ታዋቂ የሆኑት የፕሉታርክ 'ፓራላል ላይቭስ' (Parallel Lives) እና የሱቶኒየስ 'የአሥራ ሁለቱ ቄሣሮች ሕይወት' (Lives of the Twelve Caesars) ይገኙበታል።

በዘመናዊ የሕይወት ታሪኮች እና በጥንታዊ የሕይወት ታሪክ ጽሑፎች መካከል ልዩነቶች አሉ። ዛሬ ላይ ጸሐፊዎች ስለ ሰዎች የሕይወት ታሪክ የሚጽፉት ሰዎች አስደሳች [ሳቢ - Interesting] ሕይወት ስላሳሉ ብቻ ሊሆን ይችላል (ለምሳሌ፣ የፊልም ተዋንያን ወይም የሌሎች ታዋቂ ሰዎች የሕይወት ታሪኮች)። ነገር ግን ጥንታዊ የሕይወት ታሪኮች ትምህርታዊ ዓላማ ነበራቸው። አንባቢያን ከሚያነቧቸው ሰዎች ሕይወት ትምህርት እንዲቀስሙ ታስቦ የተዘጋጁ ነበሩ።

በመሆኑም ፕሉታርክ 'ፓራላል ላይቭስ' በተሰኘው መጽሐፍ፣ አንባቢያን ሰዎችን ታላቅ ያደረጋቸው ምን እንደሆነ እና የትኛውን ባሕሪያቸውን መምሰል እንደሚፈልጉ ይማሩ ዘንድ ስለ ተመሳሳይ የተከበሩ ሰዎች አንድ ግሪካዊን ከአንድ ሮማዊ ጋር በማነጻጸር ጽፏል። በተመሳሳይ ሁኔታ ሱቶኒየስ 'በአሥራ ሁለቱ ቄሣሮች ሕይወት' ውስጥ የመጀመሪያዎቹ አሥራ ሁለት የሮማ ንጉሠ ነገሥት ያደረጓቸውን ጥሩም ሆነ መጥፎ ነገሮች ያብራራል ይህንንም ያደረገበት አንዱ ምክንያት ሰዎች ጥሩ መሪዎች ምን ማድረግ እንዳለባቸው እና ምን ማድረግ እንደሌለባቸው እንዲያውቁ ነው።

አራቱ ወንጌላትም ይህንኑ ትምህርታዊ ባሕርይ ይጋራሉ፤ እኛም ለሕይወታችን ጠቃሚ የሆኑ ትምህርቶችን ከእነርሱ እንድንወስድ ታስቦ የተጻፉ ናቸው። ዮሐንስ "ኢየሱስም በዚህ መጽሐፍ ያልተጻፈ ሌላ ብዙ ምልክት በደቀ መዛሙርቱ ፊት አደረገ ነገር ግን ኢየሱስ እርሱ ክርስቶስ የእግዚአብሔር ልጅ እንደ ሆነ ታምኑ ዘንድ፥ አምናችሁም በስሙ ሕይወት ይሆንላችሁ ዘንድ ይህ ተጽፎአል" (20:30-31) በማለት ይህን ሀሳብ ይገልጻል።

በተመሳሳይም በማቴዎስ ወንጌል ላይ ኢየሱስ እንዲህ ይላል፡- "ስለዚህ ይህን ቃሌን ሰምቶ የሚያደርገው ሁሉ ቤቱን በዓለት ላይ የሠራ ልባም ሰውን ይመስላል" (7:24)።

አንዳንድ ጊዜ ሰዎች ወንጌላቱ የተጻፉት ለክርስቲያን ታዳሚዎች ነው ወይስ ሰዎችን ወደ ክርስትና ለማምጣት (ለማሳመን) የተዘጋጁ የወንጌል ስርጭት ሰነዶች ናቸው ብለው ይጠይቃሉ። መልሱ የመጀመሪያው (ለክርስቲያን ታዳሚዎች የተጻፉ ናቸው የሚለው) ሲሆን፤ ለዚህም ምክንያቱ የወንጌላትን ቅጂዎች ለማዘጋጀት ይጠይቅ የነበረው ወጪ ነው።

ዛሬ ላይ ወንጌላትን ለየብቻቸው ሲያልፍም ደግሞ መላውን አዲስ ኪዳን በብዛትና በርካሽ ማሳተም እንዲሁም በነጻ ማደል ስለሚቻል ለወንጌል ስርጭት መሣሪያነት እንዲያገለግሉ አድርጓቸዋል። ነገር ግን የማተሚያ ማሽን ከመፈጠሩ በፊት፤ እያንዳንዱ ቃል በጸሐፊዎች እጅ መጻፍ ነበረበት እንዲሁም እያንዳንዱ የፓፒረስ ወይም የብራና ወረቀት በእጅ እጅግ አድካሚ በሆነ ጥንቃቄ ይዘጋጅ ነበር።

በዚህም የተነሳ የአንዱ ወንጌል አንዲ ቅጂ እንኳ እጅግ በጣም ውድ ነበረ፤ ለማቴዎስ ወንጌል በአሁኑ ዋጋ 2,200 ዶላር ገደማ፤ ለማርቆስ 1,400 ዶላር፤ ለሉቃስ 2,400 ዶላር እንዲሁም ለዮሐንስ 1,900 ዶላር አካባቢ የሚያወጣ ዋጋ ያስከፍል ነበር¹። ይህን ወጪ መሸፈን የሚችሉት ሀብታም ሰዎች እና ገንዘባቸውን አዋጥተው የሚሰበሰቡ ማኅበረ ምዕመናን ብቻ ነበሩ። ይህም ወንጌላቱ እንደ ወንጌል ማስራጫ በራሪ ጽሑፎች በየቦታው ሊታደሉ እንደማይችሉ ግልጽ ያደርገዋል ስለዚህ የተዘጋጁት አስቀድመው ክርስቲያኖች ለሆኑ ነበር ማለት ነው።

2. የማቴዎስ ወንጌል ምንድን ነው?

ወንጌላት በተለያዩ ቅደም ተከተሎች ተሰናድተው የቆዩ ቢሆንም ዛሬ ግን የማቴዎስ ወንጌል በአዲስ ኪዳን መጀመሪያ ላይ ስለሚገኝ፤ በተለምዶ "የመጀመሪያው ወንጌል" ተብሎ ይጠራል። በታሪክም ብዙ ሰዎች መጀመሪያ የተጻፈው ወንጌል አድርገው ይቆጥሩት ነበር ነገር ግን ዛሬ አብዛኞቹ ምሁራን ሁለተኛ ወይም ሦስተኛ ላይ እንደተጻፈ ያምናሉ።

በትውፊታዊው አመለካከት የዚህ ወንጌል ጸሐፊ ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት አንዱ የሆነው ቀራጩ ቅዱስ ማቴዎስ ነው (ማቴ 9:9፤ 10:3)። ምሁራን እንደሚገልጹት የማቴዎስ ወንጌል ከሌሎቹ ወንጌላት ይበልጥ አይሁዳዊ መልክ ያለው ሲሆን፤ ለአይሁዳውያን ጉዳዮች ልዩ ትኩረት ይሰጣል። አንዳንድ ክርስቲያኖች እንደ ቅዱስ ጳውሎስ ያሉት የሙሴን ሕግ በመሻር ይከሰሱ ስለነበር (ሮሜ 3:31) ማቴዎስ ለዚህ መልስ ይሆን ዘንድ ኢየሱስ "እኔ ሕግንና ነቢያትን ለመሻር የመጣሁ አይምስላችሁ፤ ልፈጽም እንጂ ለመሻር አልመጣሁም" (ማቴ 5:17) ማለቱን ጽፏል።

ይሁን እንጂ ማቴዎስ አሕዛብም በቤተ ክርስቲያን ውስጥ ቦታ እንዳላቸው አንባቢው እንዲያውቅ ያደርጋል ለዚህም ማሳያ እንዲሆን ኢየሱስ በርካታ አሕዛብ አያቶች (ረዓብ፤ ሩት፤ እና የ"አርዮ ሚስት"፤ 1:5-6) እንደነበሩት ይጠቅሳል መጨረሻም ላይ ወንጌሉን የደመደመው ኢየሱስ ባዘዘው ትእዛዝ ነው፡- "እንግዲህ ሂዱና አሕዛብን [የተለያዩ ህዝቦችን] ሁሉ በአብ በወልድና በመንፈስ ቅዱስ ስም እያጠመቃችኋቸው፤ ያዘዘኋችሁንም ሁሉ እንዲጠብቁ እያስተማራችኋቸው ደቀ መዛሙርት አድርጓቸው" (28:19-20)።

በዚህም መሰረት የማቴዎስ ወንጌል የተጻፈው ለአይሁድ ክርስቲያኖች እንደሆነና ከዓላማዎቹም አንዱ አሕዛብ በቤተ ክርስቲያን ውስጥ ያላቸውን ቦታ እንዲረዱ መርዳት እንደነበር ግልጽ ይሆናል።

ማቴዎስ የልጅነት ታሪክን ወይም ስለ ኢየሱስ የመጀመሪያ የሕይወት ዘመን መረጃን ከያዙ ሁለት ወንጌላት አንዱ ነው (ሌላኛው ሉቃስ ነው)። ወንጌላዊው የሚጀምረው የኢየሱስን ትውልድ በዳዊት ልጅ በሰሎሞን በኩል እስከ

አብርሃም ድረስ ወደ ኋላ የሚመልስ የትውልድ ሐረግ በማቅረብ ነው (1:1-17)። በመቀጠልም፤ አሳዳጊ አባቱ በሆነው በዮሴፍ ላይ በማተኮር ወደ ኢየሱስ ልደትና የመጀመሪያዎቹ የሕይወት ዓመታት ይሸጋገራል (1:18-2:23)።

ከዚህ በኋላ ማቴዎስ ወደ ኢየሱስ የመጨረሻ ሳምንት የሕይወት ዘመንና ወደ ሕማማቱ እንዲሁም ወደ ትንሣኤው ትረካዎች (ምዕራፍ 21-28) ከመዞሩ በፊት በአብዛኛው በገሊላ የተካሄደውን የኢየሱስን የምድር ላይ አገልግሎት ይመዘግባል (ምዕራፍ 3-20)።

በዚህ የኢየሱስ ሕይወት ዙሪያ በሚያዘግበው ክፍል ውስጥ፤ በወንጌሉ ውስጥ አብዛኞቹን የኢየሱስን ትምህርቶች የያዙ አምስት ዋና ዋና ትምህርቶች ተካትተዋል። ማቴዎስ 'አደራጅ' ነው ፤ እርሱ ከሚያደርጋቸው ነገሮች አንዱ በሌሎች ወንጌላት ውስጥ በተለያዩ ቦታዎች የተበታተኑትን የኢየሱስን ትምህርቶች በመሰብሰብ በአርዕስት ከፋፍሎ አንድ ላይ ማደራጀት ነው። አምስቱ ትምህርቶች የሚከተሉት ናቸው፡-

- የተራራው ላይ ስብከት (ምዕራፍ 5-7)
- የወንጌል ስርጭት ስብከት (ምዕራፍ 10)
- የመንግሥቱ ምሳሌዎች (ምዕራፍ 13)
- የቤተ ክርስቲያን ሥርዓት (ተግሣጽ) (ምዕራፍ 18)
- የደብረ ዘይት ስብከት (ምዕራፍ 23-25)

እነዚህ ትምህርቶች በምሁራን ዘንድ 'ኪያዝም' (chiasm) በመባል በሚታወቀው የሥነ-ጽሑፍ ፒራሚድ ዓይነት ቅርጽ የተደራጁ ናቸው።

የመጀመሪያው ትምህርት ከሙሴ ሕግ ጋር የሚነጻጸረውን የኢየሱስን የሥነ-ምግባር ትምህርቶች ያቀርባል የመጨረሻው ደግሞ ከብሉይ ኪዳን የትንቢት መጻሕፍት ጋር የሚነጻጸሩትን ትንቢታዊ ትምህርቶችን ይዟል። ስለዚህ እነዚህ ሁለት ንግግሮች የዕብራይስጥ ቅዱሳን መጻሕፍት ዋና ክፍሎች ለሆኑት፤ ለሕጉ እና ለነቢያቱ ተነጻጻሪ ናቸው (22:40 ን ያነጻጽሩ)።

በመካከላቸው ስለ ቤተ ክርስቲያን የሚያነሱ ሁለት አጠር ያሉ ትምህርቶች አሉ። ምዕራፍ 10 ቤተ ክርስቲያን ከውጭ ሰዎች ጋር ያላትን ግንኙነት እንዲሁም ለእነርሱ የመመስከርና ወንጌልን የመስበክን አስፈላጊነት የሚያብራራ ሲሆን፤ ምዕራፍ 18 ደግሞ በቤተ ክርስቲያን ውስጥ ስላሉት ችግሮች እና ክርስቲያኖች እርስ በርሳቸው እንዴት መገናኘት እንዳለባቸው ያነሳል። በእነዚህ ንግግሮች እምብርት ላይ ደግሞ የኢየሱስ ትምህርት ማዕከላዊ ምስጢር ስለሆነው ስለ እግዚአብሔር መንግሥት የሚናገሩት የኢየሱስ ምሳሌዎች ይገኛሉ።

ማቴዎስ ከተለያዩ ቦታዎች ትምህርቶችን በመሰብሰብ እነዚህን ትምህርቶች እንዴት እንዳደራጀ [እንዳዋሐደ] ማየት ቀላል ነው። የተራራው ላይ ስብከት ዋናው ክፍል በሉቃስ 6:20-49 ውስጥ ይገኛል ማቴዎስ ግን በሉቃስ ወንጌል በሌሎች ቦታዎች የሚገኙ ትምህርቶችን ጨምሮበታል ፤ ለምሳሌ ስለ ጨው እና ብርሃን የሚናገሩትን የኢየሱስ ምሳሌዎች (ማቴ 5:13-16 / ሉቃ 14:34-35፤ 8:16፤ 11:33)። በተመሳሳይ፤ የማቴዎስ ወንጌል የደብረ ዘይት ስብከት ዋና ክፍል በሉቃስ 21:5-36 ይገኛል፤ ማቴዎስ ግን እዚህም ላይ ሌሎች ትምህርቶችን አክሏል (ማቴ 24:23-28 / ሉቃ 17:23-24፤ 37 ይመልከቱ)።

ሌላው የማቴዎስ ፍላጎት ኢየሱስ የብሉይ ኪዳን ትንቢቶችን እንዴት እንደፈጸመ ማሳየት ነው። ሁሉም ወንጌላውያን ይህንን ያደርጋሉ፤ ማቴዎስ ግን "በነቢይ ከጌታ ዘንድ፡- 'እነሆ፤ ድንግል ትፀንሳለች ልጅም ትወልዳለች፤ ስሙንም አማኑኤል ይሉታል' የተባለው ይፈጸም ዘንድ ይህ ሆኖአል" (1:22-23፤ ከኢሳ. 7:14 ጋር ያነጻጽሩ) የሚል አገላለጽ በመጠቀም ብዙውን ጊዜ በግልጽ ያሳያል። ማቴዎስ በወንጌሉ ውስጥ አሥር ያህል

እንዲህ ዓይነት የትንቢት መፈጸም ማሳወቂያዎች አሉት (1:22፤ 2:15፤ 17፤ 23፤ 4:14፤ 8:17፤ 12:17፤ 13:35፤ 21:4፤ 27:9)።

ማቴዎስ ኢየሱስ ትንቢትን እንዴት እንደፈጸመ በተዘዋዋሪ መንገድም ያሳያል። ሙሴ "አምላክህ እግዚአብሔር ከአንተ መካከል ከወንድሞችህ እንደ እኔ ያለ ነቢይ ያስነሣልሃል" (ዘዳ 18:15) በማለት ተናግሮ ነበር ይህ ደግሞ እንደ ኢሳይያስ፣ ኤርምያስ እና ሕዝቅኤል ላሉት ነቢያት ብቻ ሳይሆን፣ እንደ አዲስ ሙሴ ሆኖ ለሚያገለግል ለአንድ የተለየ ነቢይም እንደሚተገበር ይገነዘብ ነበር።

ማቴዎስ፣ ኢየሱስ በሕፃንነቱ ከሞት እንዴት እንዳመለጠ (ማቴ 2:13-14 / ዘፀ 1:15-2:10)፣ በውኃ ውስጥ እንዴት እንዳለፈ (ማቴ 3:13-17 / ዘፀ 14:21-22) በምድረ በዳ ጊዜውን እንዴት እንዳሳለፈ (ማቴ 4:1-11 / ዘፀ 15:22-ዘዳ 34:12)፣ እና የእግዚአብሔርን ሕግ ከተራራ ላይ እንዴት እንዳወጀ (ማቴ 5-7 / ዘፀ 19:16-20:21) በመመዝገብ ኢየሱስ ያ ቀድሞ የተነገረለት ነቢይ መሆኑን በተዘዋዋሪ መንገድ ያሳያል። ስለዚህ ማቴዎስ ኢየሱስ ትንቢትን እንዴት እንደፈጸመ በግልጽም ሆነ በተዘዋዋሪ መንገዶች ያሳያል።

3. የማርቆስ ወንጌል ምንድን ነው?

የማርቆስ ወንጌል ከማቴዎስ ቀጥሎ ስለሚገኝ፣ ብዙ ጊዜ "ሁለተኛው ወንጌል" በመባል ይጠራል።

ጸሐፊው በሐዋርያት ሥራ (12:12) የምናገኘው እና የቅዱስ ጴጥሮስ የጉዞ ጓደኛ የነበረው ወጣቱ 'ዮሐንስ ማርቆስ' እንደሆነ ይታመናል (1 ጴጥ. 5:13)።

የጥንት ክርስቲያን ምንጮች እንደሚያመለክቱት ማርቆስ ወንጌሉን የጻፈው በሮም ሲሆን፣ በቅዱስ ጴጥሮስ ስብከት ላይ የተመሠረተ እና ለአሕዛብ ታዳሚዎች የተጻፈ ነው ይህም እውነታ ማርቆስ የአይሁድን ባሕል ለአንባቢው ከሚያብራራበት መንገድ ማረጋገጥ ይቻላል (7:3-4)።

በታሪክ ብዙ ሰዎች ማርቆስ ከማቴዎስ በኋላ እንደተጻፈ ያስቡ ነበር፤ ዛሬ ግን አብዛኛዎቹ ምሁራን መጀመሪያ የተጻፈው ወንጌል እርሱ እንደሆነ ያምናሉ (መልስ 11ን ይመልከቱ)። ማርቆስ የኢየሱስን ታሪክ በጽሑፍ መልክ ለማቅረብ የሞከረ የመጀመሪያው ሰው ሊሆን ይችላል፤ ይህም ሌሎች ወንጌላውያን የሚገነቡበትን መሠረት የጣለ ቀዳሚ ያደርገዋል።

ይህ የማርቆስ ወንጌል አጻጻፍ ለምን ከሌሎቹ አንጻር ለየት ያለ እንደሆነ ሊያብራራ ይችላል። አጀማመሩም ሆነ አጨራረሱ ድንገተኛ በሆነ መንገድ ነው።

ጥንታዊ የሕይወት ታሪኮች ሁልጊዜ ታሪኩ ስለሚነገርለት ሰው ቤተሰብ እና ልደት በማውሳት አይጀምሩም ነበር ነገር ግን በአብዛኛው ጊዜ ይህንን ያደርጉ ነበር። ማርቆስ ግን ኢየሱስ ከየት እንደመጣ የሚናገር የልጅነት ትረካ የለውም። እኛ አስቀድመን ኢየሱስ ማን እንደሆነ እንደምናውቅ በማሰብ በቀላሉ "የእግዚአብሔር ልጅ የኢየሱስ ክርስቶስ ወንጌል መጀመሪያ" (1:1) ይላል። ቀጥሎም መጥምቁ ዮሐንስ ማን እንደሆነ እናውቃለን ብሎ በመጠበቅ "መጥምቁ ዮሐንስ በምድረ በዳ መጣ" ይላል (1:4)።

ይህ ሊሆን የቻለው ማርቆስ የተጻፈው አስቀድመው ክርስቲያን ለነበሩ እና ስለ ኢየሱስ እና ስለ መጥምቁ ዮሐንስ ለሚያውቁ ሰዎች በመሆኑ ነው። ነገር ግን የማርቆስ ወንጌል የሚያልቅበት መንገድ ይበልጥ አስገራሚ ነው።

በአንዳንድ በጣም ጠቃሚ በሆኑት ጥንታዊ የብራና ጽሑፎቻችን መሠረት፣ ማርቆስ ሴቶቹ ባደውን መቃብር ካገኙ እና ከመልአኩ ጋር ከተገናኙ በኋላ በድንገት ያበቃል። ማርቆስ እንዲህ ይላል፡- "መንቀጥቀጥና መደንገጥ ይዞአቸው ነበርና ወጥተው ከመቃብር ሸሹ ይፈሩ ነበርና ለማንም አንዳች አልነገሩም" (16:8)። በሚያስገርም ሁኔታ፣ እነዚህ የብራና ጽሑፎች ከትንሣኤ በኋላ ኢየሱስ ለደቀ መዛሙርቱ ስለመታየቱ ምንም ዓይነት ነገር አይጠቅሱም።

ቀጥለው ያሉት አሥራ ሁለቱ ቁጥሮች (16:9-20) ምንም እንኳን ቀኖናዊ ተደርገው ቢቆጠሩም በአጻጻፍ ስልታቸው የተለዩ እና በአብዛኛው በሌሎች ወንጌላት እና በሐዋርያት ሥራ ውስጥ የሚገኙትን ነገሮች የሚደግሙ

ናቸው። አብዛኛዎቹ ምሁራን እነዚህን ቁጥሮች፣ በመቀጠል ምን እንደተፈጠረ በማውሳት ወንጌሉ የተሟላ እንዲመስል ለማድረግ ቆየት ብለው ነገር ግን በጥንት ጊዜ የተጨመሩ ጽሑፎች እንደሆኑ አድርገው ይቆጥሯቸዋል።

የማርቆስን ግልጽ የሆነ ድንገተኛ አጨራረስ እንዴት ማብራራት እንደሚቻል ብዙዎች የተለያዩ ሐሳቦችን አቅርበዋል፡-

አንደኛው መላምት የመጀመሪያው ማጠቃለያ ጠፍቷል የሚል ነው ነገር ግን ይህ ከሆነ መጥፋት የነበረበት በጣም በጥንት ጊዜ መሆን አለበት አለበለዚያ ማጠቃለያውን ሳይጠፋ የጠበቁ ሌሎች ቅጂዎች ይኖሩ ነበር። አንዳንዶች ደግሞ ማርቆስ ወንጌሉን በዚህ ቦታ በማጠናቀቅ በጣም ብልህ የሆነ ነገር እያደረገ እንደሆነ ይገምታሉ፤ ይህም ለአንባቢው "ሴቶቹ ስለ ኢየሱስ ለሰዎች አልነገሩም፤ አንተስ? ስለ እርሱ ልትነግራቸው ነው?" እንደሚል ያህል ነው። ነገር ግን ይህ አዲስ አካሄድ ከሚጠበቀው በላይ የተጋነነ ይመስላል።

አንድ የቅርብ ጊዜ ሐሳብ ደግሞ፣ የማርቆስ ወንጌል አስቀድሞም የተሟላ እና ያለቀለት ሥራ እንዲሆን ታስቦ አልነበረም የሚል ነው። ከዚህ ይልቅ፣ 'ሁፖምኔማታ' (በግሪክ፣ "ማስታወሻዎች - Memoirs") በመባል ከሚታወቁ ጥንታዊ የጽሑፍ ክፍሎች ይመደባል ይላል። እነዚህ ለኋለኞቹ [ከዛ በኋላ ለሚጻፉት] የተዋቡ ሥራዎች መሠረት እንዲሆኑ ታስበው የተሰበሰቡ የምርምር ማስታወሻዎች ነበሩ። ሊሟሉ እና ሊስተካከሉ አንዳንድ ጊዜም በሌላ ጸሐፊ እንደተዘጋጁ ይታመናል።²

ይህ ከሆነ ማቴዎስ እና ሉቃስ ያደረጉትም ልክ ይሄንኑ ይመስላል ማርቆስን ወስደው አሟልተው በጥሩ የሥነ-ጽሑፍ ቅርጽ እንዲገኝ አሳምረው ጻፉት (መልስ 11 እና 12ን ይመልከቱ)።

ማርቆስ ብዙም ያልተዋበ አጻጻፍም አለው። ፈጣን እና አጣዳፊ የሆነ ስሜትን ለማስተላለፍ 'ኢውቱስ' (euthus / "ወዲያውኑ") የሚለውን የግሪክ ቃል ደጋግሞ ይጠቀማል፡- ወዲያውኑ፣ ኢየሱስ ይህን አደረገ፤ ከዚያም ወዲያውኑ ያንን አደረገ። ማቴዎስ እና ሉቃስ የማርቆስን ጽሑፍ ሲያስተካክሉ ካልተጠቀሟቸው ነገሮች አንዱ የዚህን ቃል መደጋገም ነው።

እንዲሁም እንደ ሌሎች ሲኖፕቲክ ወንጌላት (መልስ 9ን ይመልከቱ)፣ ማርቆስ አብዛኛውን ጊዜውን የሚያጠፋው በገሊላ ስለነበረው የኢየሱስ አገልግሎት በማብራራት ነው (ምዕራፍ 1-10) በመቀጠልም ስለ መጨረሻው ሳምንት ስለ ሕመሙ እና ስለ ሞቱ ያወሳል (ምዕራፍ 11-16) ነገር ግን ጥቂት የኢየሱስን ትምህርቶች ብቻ ያቀርባል። ማርቆስ ኢየሱስን እንደ ታላቅ መምህር አድርጎ ስለሚቆጥረው ይህ እንግዳ ነገር ነው (4:38፣ 5:35፣ 9:17፣ ወዘተ) በመሆኑም ማቴዎስ እና ሉቃስ ከሚያደርጓቸው ነገሮች አንዱ፣ የማርቆስን በተግባር ላይ ያተኮረ ትረካ ተጨማሪ የኢየሱስን ትምህርቶች በማካተት ማሟላት ነው።

ምንም እንኳን ለየት ቢልም የማርቆስ ወንጌል በታሪክ ውስጥ ከፍተኛ ተጽዕኖ ፈጣሪ ከሆኑ መጻሕፍት አንዱ ከመሆኑም በላይ፣ ሌሎች ወንጌላውያን የሚገነቡበትን ጥሩ መሠረት ጥሏል።

4. የሉቃስ ወንጌል ምንድን ነው?

ከማቴዎስ እና ማርቆስ ቀጥሎ ስለሚገኝ ሉቃስ በተለምዶ "ሦስተኛው ወንጌል" ተብሎ ይጠራል። ይህ ወንጌል ሁለተኛው ወይም ሦስተኛው ሆኖ የተጻፈ ወንጌል እንደሆነ ይታሰባል።

ጸሐፊው ሐኪም እና የጳውሎስ የጉዞ ጓደኛ የነበረው ቅዱስ ሉቃስ እንደሆነ ይታመናል (የሐ. ሥራ 16:11 እና ቆላ. 4:14ን ይመልከቱ)። በአዲስ ኪዳን ጸሐፊዎች መካከል ሉቃስ ብቻውን አሕዛብ (አይሁዳዊ ያልሆነ) እንደነበር በሰፊው ይታመናል። ሉቃስ ከክርስቶስ ትንሣኤ አንስቶ እስከ 60 ዓ.ም. ገደማ ያለውን የቤተ ክርስቲያን ታሪክ የሚሸፍነውን የሐዋርያት ሥራም ጽፏል።

ሉቃስ የጻፈበትን ዓላማ በሚያብራራበት መቅድም ወንጌሉን ይጀምራል፡-

"የከበርህ ቴዎፍሎስ ሆይ፥ ከመጀመሪያው በዓይን ያዩትና የቃሉ አገልጋዮች የሆኑት እንዳስተላለፉልን፥ በእኛ ዘንድ ስለ ተፈጸመው ነገር ብዙዎች ታሪክን በየተራው ለማዘጋጀት ስለ ሞከሩ፥ እኔ ደግሞ ስለ ተማርኸው ቃል እርግጡን እንድታውቅ በጥንቃቄ ሁሉን ከመሠረቱ ተከታትዬ በየተራው ልጽፍልህ መልካም ሆኖ ታየኝ" (1:1-4)።

ሉቃስ ሌሎች ቀደም ብለው ስለ ኢየሱስ መጻፋቸውን ያውቃል የእርሱም የመረጃ ምንጮች “በዓይን ያዩትና የቃሉ አገልጋዮች” እንደነበሩ ይገልጻል ይህም ኢየሱስን እና አገልግሎቱን በአካል ያዩ ሰዎችን፤ እንዲሁም ብቁ የክርስቶስ አገልጋዮች ተደርገው የሚቆጠሩ ሌሎች ሰዎችን ያካትታል ማለት ነው።

ሉቃስ ቴዎፍሎስ ለተባለ ሰው የተስተካከለና "በየተራው የተጻፈ ታሪክ" ሊጽፍለት ፈልጎ ነበር፤ ይህ ሰው የወንጌሉን ዝግጅት በገንዘብ የደገፈ ደጋፊ ሊሆን ይችላል። ሉቃስ "በየተራው የተጻፈ" ወይም በሥርዓት የተደራጀ ሲል ምን ማለቱ እንደሆነ በእርግጠኝነት አይታወቅም። በጊዜ ቅደም ተከተል የተደራጀ ታሪክን ወይም በጥሩ የሥነ ጽሑፍ አቀራረብ መጻፉን እያመለከተ ሊሆን ይችላል።

ሉቃስ የኢየሱስን የመጀመሪያ የሕይወት ዘመን የሚሸፍን የልጅነት ታሪክ አለው (ምዕራፍ 1-2)። የኢየሱስ ዘመድ የሆነውን የመጥምቁ ዮሐንስን ልደት ያወሳል፤ ከንውኖችን ከዮሴፍ ይልቅ በማርያም እይታ (አንጻር) ይተርካል እንዲሁም ኢየሱስ የአሥራ ሁለት ዓመት ልጅ ሳለ በቤተ መቅደስ ውስጥ የተገኘበትን ክስተት ያካትታል (2:41-52)። ሉቃስ ማርያም "ይህን ነገር ሁሉ በልብዋ እያስበች ትጠብቀው ነበር" (2:19፤ 51) በማለት ሁለት ጊዜ መጥቀሱ፤ የዚህ ታሪክ ምንጭ ማርያም ራሷ እንደነበረች ያሳያል።

ሉቃስ የጊዜ ቅደም ተከተል መረጃዎችንም ያካትታል፤ መጥምቁ ዮሐንስ አገልግሎቱን የጀመረው "ጢባርዮስ ቄሣር በነገሠ በአሥራ አምስተኛው ዓመት" (3:1) ማለትም በ28 ዓ.ም. እንደሆነና ኢየሱስም አገልግሎቱን ሲጀምር "ዕድሜው ሠላሳ ዓመት ያህል" እንደነበር (3:23) ይነግረናል። በተጨማሪም ሉቃስ የኢየሱስን የትውልድ ሐረግ ያቀርባል ነገር ግን ከማቴዎስ በተለየ የኢየሱስን ትውልድ በዳዊት ልጅ በሰሎሞን በኩል ሳይሆን በናታን በኩል ወደ ኋላ ይቆጥራል እንዲሁም እስከ መጀመሪያው የእግዚአብሔር ልጅ እስከ አዳም ድረስ ወደ ኋላ ይዘልቃል (3:23-38)።

ሉቃስ ሐኪም እንደመሆኑ መጠን፤ ኢየሱስ እንደ ፈዋሽ ባለው ሚና ላይ ልዩ ትኩረት ያደርጋል፤ እንዲሁም ከማርቆስ ይልቅ ለሐኪሞች የበለጠ አዎንታዊ አመለካከት አለው። ደም ስለሚፈሳት ሴት ሲያወሳ፤ ማርቆስ እርሷ "ከብዙ ባለ መድኃኒቶችም ብዙ ተሠቃይታ የነበራትን ሁሉ ከስራ ባሰባት እንጂ ምንም አልተጠቀመችም" (5:26) በማለት ይገልጻል። ሉቃስ ግን ይህንን አለስልሶ እርሷ "ትዳርዋን ሁሉ ለባለ መድኃኒቶች ከስራ በማንም ልትፈወስ አልተቻላትም" (8:43) ይላል።

የሉቃስ ወንጌል ከአራቱ እጅግ ረጅሙ ሲሆን፤ በሌሎቹ ውስጥ የማይገኙ የሚታወሱ ክፍሎችንም ይዟል። ከእነዚህም ውስጥ የደጉ ሳምራዊ (10:25-37)፤ የጠፋው ልጅ (15:11-32) እንዲሁም የአልዓዛርና የባለጸጋው ሰው (16:19-31) ምሳሌዎች ይገኙበታል።

ልክ እንደ ማርቆስ፤ የሉቃስ ወንጌል በዋናነት የተጻፈው ለአሕዛብ ክርስቲያኖች ነበር። ይህንንም ወንጌሉ ለ"ቴዎፍሎስ" (ይህ የግሪክ ስም ነው) መሰጠቱ እና ሉቃስ የአይሁድን ጉዳዮች ለታዳሚዎቹ እንዴት እንደሚያብራራ ማየት ለአሕዛብ ክርስቲያኖች እንደተጻፈ በግልጽ ያሳያል። ለምሳሌ ማቴዎስ እና ማርቆስ እየመጣ ያለውን የኢየሩሳሌምን ጥፋት "በነቢዩ በዳንኤል የተባለውን የጥፋት ርክሰት" (ማቴ 24:15፤ ከማርቆስ 13:14 ጋር ያነጻጽሩ) ከሚለው ጋር ያያይዙታል። ነገር ግን አይሁዳዊ ያልሆኑ አንባቢያን የዳንኤልን ትንቢት ስለማያውቁ ሉቃስ ይህንን ይዘለውና በምትኩ "ኢየሩሳሌም ግን በጭፍራ ተከባ ስታዩ በዚያን ጊዜ ጥፋትዋ እንደ ቀረበ እወቁ" ይላል (21:20)።

5. የዮሐንስ ወንጌል ምንድን ነው?

የቅዱስ ዮሐንስ ወንጌል በአዲስ ኪዳን ውስጥ ባለው አቀማመጥ ምክንያት በተለምዶ "አራተኛው ወንጌል" ተብሎ ይጠራል፤ ነገር ግን እንዲሁ በመጨረሻ እንደተጻፈም ይታሰባል።

ወንጌሉ የኢየሱስን አገልግሎት በዓይኑ ባየው ዮሐንስ በተባለ ሰው እንደተጻፈ የሚታመን ሲሆን (21:20-24)፤ እርሱም በትውፊታዊው አመለካከት ከአሥራ ሁለቱ አንዱ የሆነው የዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ እንደሆነ ይታመናል (ማቴ 10:1-2)።

የዮሐንስ ወንጌል ታዋቂ በሆነው አዋጅ ይጀምራል፡- "በመጀመሪያው ቃል ነበረ፤ ቃልም በእግዚአብሔር ዘንድ ነበረ፤ ቃልም እግዚአብሔር ነበረ።" ይህ የዘፍጥረትን የመጀመሪያ ቁጥር የሚያስታውስ ሲሆን ("በመጀመሪያ እግዚአብሔር ሰማይንና ምድርን ፈጠረ") የኢየሱስን ("ቃሉ"፤ 1:14ን ይመልከቱ) አምላክነት ያመለክታል።

ዮሐንስ ወንጌሉን የሚደመድመውም የክርስቶስን አምላክነት በማረጋገጥ ነው ይኸውም ሐዋርያው ቶማስ ከሞት በተነሳው የኢየሱስ እግር ሥር ወድቆ "ጌታዬ አምላኬም" ብሎ ሲመሰክር ነው (20:28)።

ዮሐንስ ከሌሎች ወንጌላት የተለየ ነው (መልስ 9 እና 10ን ይመልከቱ)። እነርሱ ያካተቱትን ብዙ ነገር ይተዋል፤ እነርሱ የተዉትን ብዙ ነገር ደግሞ ያካትታል። ከኢየሱስ የሕመማት ሳምንት በስተቀር፤ ሌሎች ወንጌላት ሙሉ በሙሉ በሚባል ደረጃ በገሊላ በነበረው አገልግሎት ላይ ያተኩራሉ፤ ዮሐንስ ግን በይሁዳ እና በኢየሩሳሌም በነበረው አገልግሎት ላይ የበለጠ ያተኩራል። ሌሎች ወንጌላት ኢየሱስ በሕይወቱ መጨረሻ አንድ ጊዜ ብቻ ወደ ኢየሩሳሌም መጓዙን ሲጠቅሱ ዮሐንስ ግን በርካታ ጉዞዎችን ይጠቅሳል። በተጨማሪም ሌሎች ኢየሱስ በተሰቀለበት ጊዜ ስለነበረው አንድ የፋሲካ በዓል ብቻ ሲጠቅሱ ዮሐንስ ግን ሦስት የፋሲካ በዓላትን ይጠቅሳል (2:13፤ 6:4፤ 11:55)።

የኢየሱስ አገልግሎት ሦስት ዓመታት እንደፈጀ ማወቅ የቻልነው ዮሐንስ የኢየሱስን እንቅስቃሴዎች ከበዓላት ጋር እንዴት እንዳስተሳሰለው በመመልከት ነው። ሌሎችን ወንጌላት ብቻ መሠረት ብናደርግ ኖሮ፤ አገልግሎቱ የቆየው ለአንድ ዓመት ብቻ ነው ብለን እንገምት ነበር።

ሌላው ልዩነት ዮሐንስ የኢየሱስን ትምህርት የሚያቀርብበት መንገድ ነው። ማቴዎስ፤ ማርቆስ እና ሉቃስ ኢየሱስ ያስተማረውን አጫጭር እና የማይረሱ አባባሎችን (ለምሳሌ፤ "ኋለኞች ፊተኞች፤ ፊተኞችም ኋለኞች ይሆናሉ"፤ ማቴ 20:16) ወይም እንደ ዘሪው ምሳሌ (ማቴ 13:3-9) ባሉ ምሳሌዎች ይመዘግባሉ። የኢየሱስን ረዣዥም ትምህርቶች ሲያቀርቡም ብዙውን ጊዜ እንደ ማቴዎስ የተራራው ላይ ስብከት (ምዕራፍ 5-7) ዓይነት ኢየሱስ በሥነ-ምግባር ጉዳዮች ላይ የተናገራቸውን አጫጭር አባባሎች በማሰባሰብ ነው። በተቃራኒው ዮሐንስ ኢየሱስ ከተቺዎቹ ወይም ከደቀ መዛሙርቱ ጋር በሚያደርጋቸው ተከታታይ ውይይቶች ውስጥ ረዣዥም ንግግሮችን ሲያደርግ ያቀርባል። ከእነዚህም ውስጥ ረጅሙ የመሰናበቻ ንግግር ሲሆን፤ ከዮሐንስ ሃያ አንድ ምዕራፎች ውስጥ አምስት ምዕራፎችን የሚሸፍን ነው (ምዕራፍ 13-17) ይህም ከመጽሐፉ አንድ አራተኛ ማለት ነው!

የትምህርቱ ይዘትም የተለየ ነው። ሌሎች ወንጌላት ኢየሱስ እንደ ቁጣ (ማቴ 5:21-26)፤ ማመንዘን (5:27-30)፤ እና ፍቺ (5:31-32) ባሉ የተወሰኑ የሥነ-ምግባር ጥያቄዎችን ጨምሮ በተለያዩ ርዕሰ ጉዳዮች ላይ ሲያስተምር ይመዘግባሉ።

ይሁን እንጂ ዮሐንስ የሚጠቅሰው ኢየሱስ እርስ በርሳችን እንድንዋደድ የሰጠውን አጠቃላይ ትእዛዝ ብቻ ሲሆን (13:34-35፤ 15:9-12)፤ የእግዚአብሔር ልጅ ስለመሆኑ በሚገልጸው ማንነቱ ላይ በሚያተኩሩ የኢየሱስ ትምህርቶች ላይ ያተኩራል። በብሉይ ኪዳን እግዚአብሔር ከስሞቹ አንዱ አድርጎ "እኔ ነኝ" የሚለውን ይጠቀማል (ዘፀ 3:14)፤ ኢየሱስም ያህዌህ መሆኑን ለማሳየት "አብርሃም ሳይወለድ እኔ ነኝ" (8:58፤ ዘፀ:24፤ 28፤ 13:19፤ 18:5-9 ጋር ያነጻጽሩ) በማለት በሚታወቀው አባባሉ "እኔ ነኝ" የሚለውን ለራሱ ይጠቀማል። በተጨማሪም ዮሐንስ፤ ከኢየሱስ ማንነት ገጽታዎች [ባህርያቶች] ጋር የሚያያዙ ሰባት "እኔ ነኝ" የሚሉ አባባሎችን ይዟል

(ለምሳሌ፡ "የሕይወት እንጀራ እኔ ነኝ"፤ 6:35፤ ከ8:12፤ 10:9፤ 11-14፤ 11:25፤ 14:6፤ 15:1-5 ጋር ያነጻጽሩ)።

በተጨማሪም፡ ዮሐንስ ስለ ሦስተኛው የሥላሴ አካል ስለ መንፈስ ቅዱስ የተሰጡ የኢየሱስን ትምህርቶች በስፋት ይመዘግባል። በዮሐንስ ወንጌል ውስጥ ኢየሱስ - መንፈስ ቅዱስ በመዳን ውስጥ ያለውን ሚና ያሳያል (3:3-8) መንፈስን እንደሚሰጥ ቃል ይገባል (7:37-39)፤ "ጳጳረሊቦስ" (አጽናኝ) በመሆን መንፈስ ቅዱስ በደቀ መዛሙርቱ ሕይወት ውስጥ ያለውን ሚና አበክሮ ይገልጻል (14:16-17፤ 26፤ 15:26፤ 16:7-11፤ 13-15) እንዲሁም ኃጢአትን ይቅር እንዲሉ ወይም እንዳይሉ ለደቀ መዛሙርቱ መንፈስ ቅዱስን ይሰጣቸዋል (20:21-23)።

በዮሐንስ ወንጌል ላይ እንደ ሥላሴ አካላት ባሉ የላቂ ሐሳቦችን [ትምህርቶች] ላይ በተሰጠው ከዚህ ጠንካራ ትኩረት አንጻር፤ የእስክንድርያው ቀሌምንጦስ ዮሐንስ በተለየ ሁኔታ "መንፈሳዊ ወንጌል" እንደጻፈ ተናግሯል።³

6. ወንጌላት ጸሐፊያቸው አይታወቅም?

አንዳንድ ጊዜ አራቱ ወንጌላት ጸሐፊያቸው እንደማይታወቅ ይነገራል። ይህ አባባል ማን እንደጻፋቸው አናውቅም ምናልባትም በትውፊታዊው አመለካከት በሚታወቁት ጸሐፊዎቻቸው [በማቴዎስ፤ ማርቆስ፤ ሉቃስ እና ዮሐንስ] አልተጻፉም፤ እንዲሁም ያን ያህል ትክክለኛ እና ተዓማኒ ላይሆኑ ይችላሉ የሚል አንድምታ አለው።

ከጽሑፎቹ መጀመሪያ ላይ ካሉ መግለጫዎች በስተቀር የወንጌላውያኑ ስሞች በወንጌላቱ ጽሑፍ ውስጥ አይገኙም። የጸሐፊዎቹ ስም በጽሑፉ ውስጥ ስለማይገኝ የወንጌላቱ ጽሑፍ በመደበኛነት [formally] ስም-አልባ ነው ማለት ቢቻልም መጻሕፍቱ ግን ባለቤት-አልባ አይደሉም። "እንደ" ማቴዎስ፤ ማርቆስ፤ ሉቃስ እና ዮሐንስ ተብለው ስለሚታወቁ የጸሐፊዎቹ ማንነት ገና ከመጀመሪያው ሰፍሮ ይገኛል።

ይህ ለጥንታዊም ሆነ ለዘመናዊ መጻሕፍት የተለመደ ነገር ነው። ፕላቶ በውይይት [Dialogues] ጽሑፎቹ ውስጥ ራሱን እንደ ጸሐፊ በስም አይጠቅስም። በትረካው ውስጥ ገብቶ "እኔ ፕላቶ ይህን ጻፍኩት" አይልም። አብዛኛዎቹ ሌሎች ጥንታዊ ጸሐፊዎችም ይህንን አያደርጉም።

ዘመናዊ ጸሐፊዎችም ይህንን አያደርጉም። ለምሳሌ ተጠራጣሪው [Skeptic] ምሁር ባርት ሸርማን (Bart Ehrman) በጻፈው 'ሚስክዎቲንግ ጄሰስ' (Misquoting Jesus) በተሰኘው መጽሐፍ ውስጥ የሸርማንን ስም እንደ ጸሐፊ አይጠቅስም። ስለዚህ 'ሚስክዎቲንግ ጄሰስ' ልክ እንደ ወንጌላቱ በዚያው ትርጉም በተወሰነ መንገድ ስም-አልባ ነው ማለት ነው ማለት እንችላለን! ነገር ግን መጽሐፉ ስም-አልባ ነው ወይም ማን እንደጻፈው አናውቅም ብለን በእርግጠኝነት አንናገርም። የጸሐፊው ስም መጀመሪያውኑ በሽፋኑ ላይ ተጽፏል!

'ሚስክዎቲንግ ጄሰስ' ዘመናዊ መጽሐፍ እንደሆነና የጸሐፊው ስም በመጀመሪያው ዕትም ላይ እንደታተመ፤ በወንጌላት ላይ ግን ይህ እውነት እንዳልነበረ ሊከራከሩ ይችላሉ። እነርሱ ያለስም ይሰራጩ እንደነበርና ስሞቹ በጽሑፎቹ ላይ የሰፈሩት በሁለተኛው መቶ ክፍለ ዘመን መገባደጃ ላይ ብቻ ነው ይባላል።

ለጊዜው ይህ እውነት ነው ብለን እናስብ ወንጌላቱ በመጀመሪያ የጸሐፊ ስም አልነበራቸውም እንበል። ይህ ማለት ሰዎች ማን እንደጻፋቸው አያውቁም ነበር ማለት ነውን?

የሉቃስን ወንጌል እንመልከት፡- መጽሐፉን ለደጋፊው (ስፖንሰሩ) [patron] ለቴዎፍሎስ አበርክቶለታል (1:3፤ ከሐዋ. ሥራ 1:1 ጋር ያነጻጽሩ)። ቴዎፍሎስ ጸሐፊው ማን እንደነበር እንደሚያውቅ ግልጽ ነው በተለይም ጽሑፉ እንዲዘጋጅ ከፍቶ ይፈጽም ከነበረ!

በተመሳሳይ ሁኔታ፣ በዮሐንስ ወንጌል ውስጥ ይህንን ክፍል እናገኛለን፡-

"ጴጥሮስም ዘወር ብሎ ኢየሱስ ይወደው የነበረውን ደቀ መዝሙር ሲከተላቸው አየ። . . . ጴጥሮስም ይህን አይቶ ኢየሱስን፡- 'ጌታ ሆይ፥ ይህስ እንዴት ይሆናል?' አለው። ኢየሱስም፡- 'እስከመጣ ድረስ ይኖር ዘንድ ብፈቅድስ፥ ምን አግዶህ? አንተ ተከተለኝ' አለው። ስለዚህ፡- 'ይህ ደቀ መዝሙር አይሞትም' የሚለው ይህ ነገር በወንድሞች መካከል ወጣ፤ ነገር ግን ኢየሱስ፡- 'እስከመጣ ድረስ ይኖር ዘንድ ብፈቅድስ፥ ምን አግዶህ?' አለው እንጂ አይሞትም አላለውም። ስለዚህ ነገር የሚመስከር ይህንንም የጻፈ ይህ ደቀ መዝሙር ነው" (21:20-24)።

ይህ ክፍል የተወደደው ደቀ መዝሙር ወንጌሉን እየጻፈ እንዳለና ማንነቱም የታወቀ እንደነበር ያሳያል። ኢየሱስ እርሱ ፈጽሞ አይሞትም ማለቱን የሚገልጽ ወሬ ተሰራጭቶ ነበር ይህንን ወሬ ውድቅ ለማድረግም እርሱ (ጸሐፊው) ኢየሱስ "እስከመጣ ድረስ ይኖር ዘንድ ብፈቅድስ" ብቻ እንዳለ አብራርቷል። በግልጽ ለመመልከት እንደሚቻለው የጸሐፊው ማንነት የታወቀና ለተደራሲዎቹ ፍንትው ብሎ እንዲታይ የታሰበ ነበር። አንድ ዘመናዊ ጸሐፊ ማንነቱን ለታዳሚው ይህን ያህል በግልጽ ካሳወቀ መጽሐፉን ስም-አልባ ብለን መጥራታችን የማይመስል ነገር ነው።

ማቴዎስ እና ማርቆስ እንዲህ ያሉ ክፍሎችን አልያዙም፤ ነገር ግን ማንነታቸው ለመጀመሪያዎቹ ተደራሲዎቻቸው ይታወቅ ነበር። ወንጌላቸውን ሙሉ በሙሉ በድብቅ ጽፈው ማንነታቸው እንዳይታወቅባቸው በሌሊት ጨለማ ወደ ቤተ ክርስቲያን እንደወረወሩት አድርጎ ማሰብ አይቻልም። እንዲህ ያለ አስቂኝ ነገር አድርገው ቢሆን ኖሮ መጻሕፍቶቻቸው ጥርጣሬ ውስጥ ይወድቁና ፈጽሞ ተቀድተው ለትውልድ አይተላለፉም ነበር። ምክንያታዊነት እንደሚያሳየው የአራቱም ወንጌላውያን ማንነት በጥንቷ ቤተ ክርስቲያን ዘንድ የታወቀ ነበር፤ ቤተ ክርስቲያንም ስለ አዳኙ እንዲህ ያሉ ውድ መዝገቦችን በማዘጋጀታቸው ታመሰግናቸውና ታከብራቸው ነበር።

ይህ ወንጌላቱ የጸሐፊዎቻቸው ስም ሳይሰፍርባቸው ይሰራጩ ነበር ወይ? ወደሚለው ጥያቄ ይመልሰናል። ይህ የማይቻል ነገር አይደለም፤ ሆኖም እንዲህ ቢሆን እንኳን፣ ጊዜው ረጅም ሊሆን አይችልም።

ጀርመናዊው ምሁር ማርቲን ሄንገል (Martin Hengel) በጥንታዊ የብራና ጽሑፎች ላይ የምናየው የስሞች ወጥነት የሚያሳየው፣ ስሞቹ ገና ከጥንት ጀምሮ በመጻሕፍቱ ላይ እንደነበሩ ነው በማለት ያስረዳል። የማቴዎስ ወንጌል ምንጊዜም በማቴዎስ ስም፣ የማርቆስ ወንጌል በማርቆስ ስም፣ ወዘተ ይጠራል። ያለነዚህ ስሞች ለረጅም ጊዜ ተሰራጭተው ቢሆን ኖሮ፣ ይህንን ወጥነት አናይም ነበር።

አንዲት ቤተ ክርስቲያን ከአንድ በላይ ወንጌል በእጅግ እንደገባ፣ በመካከላቸው ያለውን ልዩነት ለመለየት የሚያስችል መንገድ ያስፈልጋት ነበር። ለምሳሌ በሥርዓተ አምልኮ ወቅት፣ አንባቢው ከየትኛው መጽሐፍ እያነበበ እንደሆነ ለምዕመናኑ መንገር ነበረበት።

ወንጌላቱ ያለ ጽሑፍ አርእስቶች ለረጅም ጊዜ ተሰራጭተው ቢሆን ኖሮ፣ አብያተ ክርስቲያናት በተለያዩ ስሞች ይጠሯቸው ነበር። በአንድ ማኅበረሰብ ውስጥ የማቴዎስ ወንጌል በስሙ ሊጠራ ይችላል ነገር ግን በሌላው ደግሞ 'የክርስቶስ ሕይወት' ወይም 'ለአይሁድ የተጻፈ ወንጌል' ተብሎ ሊጠራ ይችላል ወይም ስሞች ማን እንደጻፈው ካላወቁ፣ በስፋት ለሚታወቀው የኢየሱስ "ወንድም" ለሆነው ታላቅ ሰው በመስጠት 'በ ጻድቁ ያዕቆብ የተጻፈ ወንጌል' ይሉት ነበር።

ነገር ግን ይህንን ፈጽሞ አናይም። አራቱ ወንጌላት ምንጊዜም በተመሳሳይ ስሞች ይጠራሉ። ይህ ማለት መቼም ቢሆን ያለ ስም ተሰራጭተው ከነበረ፣ አብያተ ክርስቲያናት በምን ስም ሊጠሯቸው እንደሚገባ ገና በማለዳው (በጣም ቀደም ብለው) መስማማት ነበረባቸው ማለት ነው፤ ስለዚህ አሁን ያሉት ስሞች በመጀመሪያው መቶ ክፍለ ዘመን ሥራ ላይ ውለው ነበር።⁴

7.በእርግጥ ወንጌላትን ማን እንደጻፉባቸው እናውቃለን?

የወንጌላት ጸሐፊዎች ማንነት የእምነት ጉዳይ አይደለም። ቤተክርስቲያን የምታስተምረው እነዚህ መጻሕፍት በመለኮታዊ መሪነት (በመንፈስ ቅዱስ ረዳትነት) የተጻፉ የክርስቶስ ሕይወት መዛግብት መሆናቸውን ነው፤ ነገር ግን ይህ እንዲሆን የግድ ጸሐፊዎቹን ማወቅ የለብንም።

የብሉይ ኪዳን መጻሕፍትን ብዙዎቹን እነማን እንደጻፉባቸው እናውቅም፤ ነገር ግን ይህ ኢየሱስና ሐዋርያት መጻሕፍቱ በመለኮታዊ መሪነት (በመንፈስ ቅዱስ) መጻፋቸውን እንዳይቀበሉ አላገዳቸውም። መንፈስ ቅዱስም ቤተክርስቲያን ይህንን እንድታውቅ ከመምራት አላገደውም።

ይሁን እንጂ ስለ ወንጌላት ጸሐፊዎች ማንነት ማስረጃዎች አሉን። የቀደመችው ቤተክርስቲያን ወንጌላቱ በማቴዎስ፣ በማርቆስ፣ በሉቃስና በዮሐንስ መጻፋቸውን በአንድ ድምፅ ማረጋገጧል፤ ጸሐፊዎቹ እነዚህ ሰዎች መሆናቸውን የሚያሳይ ማስረጃ ይሆናል። እነዚህ ምስክሮች የተሰጡት ደግሞ በመጀመሪያው ምዕተ ዓመት ላይ — ማለትም የጸሐፊዎቹ ማንነት በግልጽ በሚታወቅበት ወቅት — መሆኑ ጸሐፊዎቹ እነማን እንደሆኑ የቀረበውን መረጃ ይበልጥ ያጠናክረዋል።

በተጨማሪም፣ ማቴዎስ ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት መካከል ስሙ በዝርዝር መሃል ላይ ብቻ የሚጠቀስ መካከለኛ ደረጃ የነበረው ሐዋርያ እንደነበር እናውቃለን (ማቴ. 10:3፤ ማር. 3:18፤ ሉቃ. 6:15፤ ሐዋ. 1:13)። ስለዚህ እርሱ በኢየሱስ የቅርብ ሐዋርያት (inner circle) ውስጥ አልነበረም፤ በመሆኑም ለወንጌሉ ተጨማሪ ተሰሚነትን ወይም ሥልጣንን ለመስጠት የማቴዎስ ስም ተመራጭ ሊሆን የሚችልበት ዕድል አነስተኛ ነው።

በተጨማሪም፣ ማቴዎስ ቀራጭ (ቀረጥ ሰብሳቢ) ነበረ (ማቴ. 10:3)፤ ቀራጮች ደግሞ ከሮማውያን ጋር ተባባሪ ስለነበሩ በአይሁድ ማኅበረሰብ ዘንድ እጅግ የተናቁ ነበሩ (5:46፤ 9:11፤ 11:19፤ 18:17፤ ወዘተ)። ይሁን እንጂ የማቴዎስ ወንጌል በግልጽ ለአይሁድ አንባቢዎች ተብሎ የተጻፈ ነው። አይሁዳውያን ለቀራጮች የነበራቸውን ጥላቻ ከግምት ውስጥ ስናስገባ፣ ማቴዎስ ራሱ ካልጻፈው በስተቀር ስሙ ከዚህ ከሁሉ በላይ አይሁዳዊ ከሆነው ወንጌል ጋር ተያይዞ የመጠቀሱ ዕድል በጣም አነስተኛ ነው።

ስለ ማርቆስ ደግሞ፣ የጴጥሮስ የቅርብ ረዳት በነበረው በዮሐንስ ማርቆስ እንደተጻፈ የሚገልጽ የአንደኛው ክፍለ ዘመን ምስክርነት አለን። ይህ ምስክርነት የተገኘው ደግሞ የኢየሱስን አገልግሎት በዓይኑ ካየና ሽማግሌው ዮሐንስ [John the Elder] ከተባለ የአንደኛው ክፍለ ዘመን ሰው ነው። እርሱም እንዲህ በማለት ያሳውቀናል፡-

"ማርቆስ የጴጥሮስ አስተርጓሚ በመሆን፣ ጌታ የተናገራቸውንና ያደረጋቸውን ነገሮች በቅደም ተከተል ባይሆንም እንኳ ያስታወሰውን ሁሉ በትክክል ጽፏል። እርሱ ራሱ ጌታን አልሰማውም ወይም አልተከተለውም ነበር፤ ነገር ግን በኋላ ላይ፣ ቀደም ብዬ እንደገለጽኩት፣ እንደ አስፈላጊነቱ ትምህርት ይሰጥ የነበረውን ጴጥሮስን ተከተለው። ጴጥሮስ ግን የጌታን ቃላት በሥርዓት የተደረገደ (arrangement) አድርጎ አያቀርብም ነበር፤ ስለዚህ ማርቆስ ያስታወሳቸውን ነጥቦች ነጠል አድርጎ በመጻፉ ምንም ስህተት አልሠራም። ምክንያቱም ለአንድ ነገር ትኩረት ሰጥቶ ነበር፤ የሰማውን ምንም ነገር እንዳያስቀርና በውስጣቸውም ምንም ዓይነት የሐሰት መግለጫ እንዳይሰጥ።"⁵

ቀሌምንጦስ ዘእስክንድርያ (Clement of Alexandria) በ200 ዓ.ም. አካባቢ በጻፈው ጽሑፍ ላይ ይህንኑ ሃሳብ በመጋራት እንዲህ ይላል፡-

"ጴጥሮስ በሮም አደባባይ ቃሉን በሰበከና በመንፈስም ወንጌልን ባወጀ ጊዜ፤ በዚያ በብዛት ተገኝተው የነበሩ ሰዎች ማርቆስን ለረጅም ጊዜ አብሮት እንደመቆየቱና የተነገረውንም እንደማስታወሱ፣ የተባሉትን ነገሮች መዝግቦ እንዲይዝ ለመኑት፤ እርሱም ይህንኑ አድርጎ ለጠየቁት ሁሉ ወንጌልን አከፋፈለ።"⁶

ማርቆስ ሐዋርያ አለመሆኑ ራሱ ይህንን ወንጌል እርሱ ስለመጻፉ እንደ ጠንካራ ማስረጃ ይቆጠራል። በጥንቱ ዘመን አንድን ሰነድ በሐሰት ለአንድ ሰው ለማስመሰል (Pseudepigrapha) ሲፈለግ፣ ጽሁፉ ተቀባይነት እንዲያገኝ ሲባል በጣም የታወቀና የተከበረ ሰው ስም ይመረጥ ነበር።

ማርቆስ ግን ከሌሎቹ አንፃር ሲታይ "ተራ ሰው" ነበር። ሐዋርያ ወይም የኢየሱስ የዓይን ምስክር አልነበረም። እርሱ የነበረው የሐዋርያት ረዳት ብቻ ነበር፤ እንዲያውም ሁልጊዜ መልካም የሚባል ታሪክ አልነበረውም! የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ እንደሚነግረን፣ በአንድ ወቅት ማርቆስ የወንጌል አገልግሎቱን ጥሎ በመሄዱ ምክንያት በሐዋርያው ጳውሎስና በበርናባስ መካከል አለመግባባት ተፈጥሮ አጋርነታቸው እስከመፍረስ ድርሶ ነበር (ሐዋ. 15:36-41)።

ምንም እንኳን ማርቆስ ቆየት ብሎ ለጳውሎስ ታማኝነቱን ቢያስመሰክርም (ቆላ. 4:10፤ 2 ጢሞ. 4:11፤ ፊልሞና 24 ተመልከት)፣ እንዲህ ያለ "የጎደፈ ታሪክ" ያለውና ብዙም ሥልጣን ያልነበረው ሰው ስም ለወንጌል ጸሐፊነት በሐሰት የሚመረጥበት ምንም ምክንያት የለም። ስለዚህ የወንጌሉ በእርሱ ስም መሰየም ጸሐፊው በእርግጥም እርሱ መሆኑን ያረጋግጣል።

ሉቃስም እንደ ጳውሎስ የጉዞ ጓደኛነቱ መልካም ታሪክ ቢኖረውም፣ እርሱም ቢሆን ሐዋርያ ወይም የኢየሱስ የዓይን ምስክር ስላልነበረ "ተራ ሰው" የሚባል ነበር። ስለዚህ አንድን ወንጌል በሐሰት ለእርሱ የሚያስጠጋበት ምንም ዓይነት ምክንያት አልነበረም።

ከአራቱ ወንጌላውያን መካከል ከፍተኛ ደረጃ የነበረው ሐዋርያ ተብሎ የሚታሰበው ዮሐንስ ብቻ ነው። የዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ—ከጴጥሮስና ከያዕቆብ ጋር በመሆን—በኢየሱስ የቅርብ ክብብ (*inner circle*) ውስጥ የነበረ ነው (ማቴ. 17:1፤ ማር. 5:37 ተመልከት)። በመሆኑም ሰዎች አንድን ወንጌል ተቀባይነት ለማስገኘት ቢፈልጉ በሐሰት ስሙን ሊጠቀሙበት የሚችሉበት ዓይነት ታዋቂ ሰው እርሱ ነበር።

ይሁን እንጂ የዮሐንስ ወንጌል የተጻውፈ ከሌሎቹ ወንጌላት መጨረሻ ላይ ነበር። የወንጌላውያኑ ስም ደግሞ ገና በመጀመሪያው ክፍለ ዘመን መጠቀስ ስለጀመረ፣ "እንደ ዮሐንስ" የሚለው መጠሪያ የተያያዘው የጸሐፊው ማንነት ገና በግልጽ በሚታወቅበት ወቅት ነበር። ደግሞም እርሱ "አይሞትም" የሚል ወሬ በሰፊው ተሰራጭቶ እንደነበር እናስታውሳለን! ይህም የሚያሳየው ጸሐፊው ራሱ የሚታወቅ ሰው እንደነበረ ነው። ስለዚህ ወንጌሉ የኢየሱስን አገልግሎት በዓይኑ ባየውና ዮሐንስ በተባለው ሰው እንደተጻፈ የታመነ ነው።

ይህ በጥንቷ ቤተክርስቲያን ዘንድ በሁሉም ዘንድ የሚታወቅ ግንዛቤ ነበር፤ ይሁን እንጂ የቀድሞት የቤተክርስቲያን አባቶች ስለ የትኛው "ዮሐንስ" እንደሚናገሩ ሁልጊዜ ግልጽ አልነበረም። ምክንያቱም አንዳንዴ እንደ ኢየሱስ ሐዋርያ፣ ሌላ ጊዜ ደግሞ እንደ ደቀ መዝሙር ብቻ ይገልጹት ነበር። ይሁን እንጂ ወንጌሉ የተጻፈው በሐዋርያው ዮሐንስ ነው የሚለው አመለካከት በቤተክርስቲያን ታሪክ ውስጥ የበላይነቱን የያዘ የጋራ ግንዛቤ ሆኖ ቆይቷል።

ነገር ግን ጸሐፊው የትኛው ዮሐንስ እንደሆነ አንዳንዴ እንደሚታሰበው ያን ያህል ግልጽ አይደለም። ወንጌሉን የጻፈው የዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ ነው የሚለው መከራከሪያ የሚነሳው፣ ጸሐፊው ራሱን "ኢየሱስ ይወደው የነበረ ደቀ መዝሙር" (ዮሐ. 19:26፤ 20:2፤ 21:7፤ 20) እና በመጨረሻው እራት ወቅት "በኢየሱስ ደረት ላይ ተደግፎ የነበረው" (13:23) በማለት ከመግለጹ የተነሳ ነው። ከዚህ በመነሳት ይህ ደቀ መዝሙር ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት መካከል በኢየሱስ የቅርብ ክብብ (*inner circle*) ውስጥ ከነበሩት አንዱ መሆን አለበት ተብሎ ይገመታል። ይሁን እንጂ እርሱ ጴጥሮስ ሊሆን አይችልም (13:23-25 ተመልከት)፤ ወይም ያዕቆብ ሊሆን አይችልም፤ ምክንያቱም ያዕቆብ ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት መካከል ቀድሞ የሞተው እርሱ ነው (ሐዋ. 12:1-2)። ስለዚህ የቀረው የዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ ብቻ ይሆናል።

ይህ የመከራከሪያ ሰንሰለት "ተወዳጁ ደቀ መዝሙር የግድ ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት አንዱ መሆን አለበት" በሚለው መደምደሚያ ላይ የተመሠረተ ቢሆንም፣ ይህ ግን ሁልጊዜ እርግጠኛ ሊያደርገን አይችልም። ኢየሱስ

አብረውት ከሚጓዙት ደቀ መዛሙርት ውጭ ሌሎች የቅርብ ወዳጆች ሊኖሩት ስለሚችሉ፤ ማስረጃዎቹ ወደ አንዱ ወደ እነርሱ ሊያመለክቱ እንደሚችሉ ማጤን ያስፈልጋል።

አንዱ ትልቅ ማስረጃ በመጨረሻው እራት ወቅት የነበረው የአቀማመጥ ሁኔታ [seating arrangement] ነው። ኢየሱስ ጴጥሮስን ከአሥራ ሁለቱ ሐዋርያት በላይ መሪ አድርጎ በተደጋጋሚ አረጋግጧል (ማቴ. 16:17-18፤ ሉቃ. 22:24-32፤ ዮሐ. 21:15-17)፤ ታዲያ ለምን ተወዳጁን ደቀ መዛሙር ከጴጥሮስ ይልቅ ወደ እርሱ አስጠግቶ ያስቀምጠዋል (ዮሐ. 13:23-25)? ይህ በአሥራ ሁለቱ መካከል ቅናትን ከመቀስቀሱም በላይ የጴጥሮስን ሥልጣን የሚገዳደር ሊሆን ይችላል። ስለዚህ ምክንያታዊ ሊሆን የሚችለው፤ ተወዳጁ ደቀ መዛሙር ከአሥራ ሁለቱ አንዱ ሳይሆን፤ የመጨረሻው እራት የተከናወነበት የቤቱ ባለቤት ሊሆን መቻሉ ነው። እንደ ጋባዥነቱ (Host)፤ የክብር እንግዳ ከሆነው ከኢየሱስ ጎን መቀመጡ የተለመደና ተፈጥሯዊ አሠራር ነው።

በተጨማሪም፤ "ተወዳጁ ደቀ መዛሙር" ከሊቀ ካህናቱና ከቤተሰቡ አባላት ጋር በግል ይተዋወቅ እንደነበር ይታወቃል (ዮሐ. 18:15-16)። ያልተማረና የገሊላ ዓሣ አጥማጅ የነበረ ሰው፤ ከኢየሩሳሌም መኳንንት ጋር ከሚመደበው ሊቀ ካህናት ጋር እንዲህ ያለ የቅርብ ግንኙነት ይኖረዋል ተብሎ አይታሰብም። ይልቁንም የመጨረሻውን እራት ለማስተናገድ የሚያስችል ትልቅ ቤት ያለውና ከኢየሩሳሌም መኳንንት ወገን የሆነ ሰው ከሊቀ ካህናቱ ጋር የመተዋወቅ ዕድሉ እጅግ ከፍተኛ ነው። እንዲሁም የዮሐንስ ወንጌል፤ ኢየሱስ በገሊላ ካደረጋቸው ይልቅ በኢየሩሳሌምና በዙሪያዋ ባከናወናቸው ተግባራት ላይ ረጅም ጊዜ ወስዶ ያብራራል።

በዚህም ምክንያት፤ አንዳንዴ ምሁራን አራተኛው ወንጌል በኢየሩሳሌም ይኖር በነበረ ዮሐንስ በተባለ ሰው ተጽፏል የሚል መላምት ያቀርባሉ። በተለይም፤ ይህ ሰው ቀደም ሲል የተጠቀሰውና የኢየሱስን አገልግሎት በዓይኑ ያየው ሸማግሌው ዮሐንስ (John the Elder) እንደሆነ ይገመታል።⁷

በዚህ እይታ መሠረት፤ ወንጌሉ የተጻፈው ዮሐንስ በተባለ የኢየሱስ ወዳጅና የዓይን ምስክር እንደሆነ ስለሚታወቅ፤ በኋላ ላይ ሸማግሌው ዮሐንስ እየተረሳ ሲመጣ "የዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ" ከእርሱ ይልቅ የታወቀ በመሆኑ ወንጌሉ ለእርሱ ተሰጥቷል ተብሎ ይታሰባል።

በአጠቃላይ፤ ወንጌላቱ በማቴዎስ፤ በማርቆስ፤ በሉቃስና በዮሐንስ (የትኛው ዮሐንስ የሚለው ጥያቄ ቢኖርም) ስለመጻፋቸው ከመጀመሪያው ክፍለ ዘመን ጀምሮ ያሉ ጠንካራ ማስረጃዎች አሉ። በተጨማሪም፤ አራተኛው ወንጌል በዘብዴዎስ ልጅ ዮሐንስ ተጻፈ ካላልን በቀር፤ ከተጠቀሱት ጸሐፊዎች መካከል ማንም ቢሆን አንድ ሰው ጽሑፉ ተቀባይነት እንዲያገኝ ብሎ በሐሰት ስሙን ሊጠቀምበት የሚችል የታወቀና ከቡር ሰው አይደለም። ማቴዎስ መካከለኛ ደረጃ የነበረ ሐዋርያና ቀራጭ ነበር፤ ማርቆስና ሉቃስ ሐዋርያትም ሆኑ የዓይን ምስክሮች አልነበሩም፤ ዮሐንስም (የዘብዴዎስ ልጅ ካልሆነ በቀር) የዓይን ምስክር ቢሆንም ሐዋርያ አልነበረም።

8. ወንጌላውያኑ መረጃቸውን እንዴት አገኙ?

ኢየሱስ የተናገረውንና ያደረገውን በትክክል ለመዘገብ፤ ወንጌላውያኑ ስለ እርሱ ትክክለኛ መረጃ ያስፈልጋቸው ነበር፤ ያንን መረጃ እንዴት አገኙ የሚለው ጥያቄ ደግሞ በጣም አስፈላጊ ነው።

ዛሬ ላይ ብዙ ምሁራን ወንጌላት የተጻፉት ከክርስቶስ ልደት በኋላ (A.D.) በ70 እና በ100 መካከል እንደሆነ ያምናሉ፤ ምንም እንኳ ይህንን አመለካከት ለመሞገት የሚያስችሉ ምክንያቶች ቢኖሩም (መልስ 13ን ይመልከቱ)። በኢየሱስ አገልግሎት እና ወንጌላት በተጻፉበት ጊዜ መካከል መረጃው እንዴት ተጠብቆ ቆየ?

አንዱ የሚቀርበው ሐሳብ መረጃው የተጠበቀው ከአንድ ክርስቲያን ወደ ሌላው በሚተላለፍ ቃል በቃል የሚደረግ ቅብብሎሽ (Oral Tradition) እንደሆነ ነው፤ ይህም ከመጀመሪያዎቹ የአይን ምስክሮች እና በወንጌላውያኑ መካከል ብዙ ሰንሰለቶች ያሉበት፤ የተወሳሰበና አስተማማኝ ያልሆነ የ"ስልክ ጨዋታ" (telephone game) ይመስላል ይላል። ስለ ኢየሱስ የሚነገረው ታሪክ በተደጋጋሚ በተነገረ ቁጥር መጠነኛ ለውጥ ይደረግበት ነበር፤

ስለዚህም ከብዙ መተረክ በኋላ፣ ምንም እንኳ ትክክለኛ የሆኑ ነገሮችን ቢይዙም፣ የወንጌል ዘገባዎችን ሙሉ በሙሉ ልናምናቸው አንችልም ይላል።

ይህ አመለካከት በሃያኛው ክፍለ ዘመን የመጀመሪያ አጋማሽ ፎርም ክሪቲሲዝም (form criticism) በሚባለው ንቅናቄ ዘንድ ተወዳጅ ነበር። ይህ ንቅናቄ የመጽሐፍ ቅዱስ ክፍሎችን እንደየሥነ-ጽሑፍ ዘውጋቸው (ለምሳሌ፦ አባባሎች፣ ምሳሌዎች፣ የተአምር ታሪኮች) በመመደብ፣ መረጃው በጽሑፍ ከመስፈሩ በፊት እንዴት እንደተለወጠ ለመረዳት ይሞክር ነበር።

በሃያኛው ክፍለ ዘመን ሁለተኛ አጋማሽ ላይ ግን "ፎርም ክሪቲሲዝም" ራሱ እየተተቸ መጣ፤ ዛሬም ምንም እንኳ ተፅዕኖው አሁንም ድረስ ቢኖርም፣ በሰፊው ተቀባይነት የሌለው አመለካከት ሆኗል።

ረጅም የቃል ቅብብሎሽ ጊዜን የሚገምት ማንኛውም አመለካከት፣ ወንጌላውያኑ ስማቸው የተጠቀሰባቸው ሰዎች ሳይሆኑ ከጊዜ በኋላ የመጡ የማይታወቁ ግለሰቦች ናቸው በሚለው ሐሳብ ላይ የተመሠረተ ነው። ይህ አመለካከት እጅግ አጠራጣሪ ነው፤ ጸሐፊዎቹ በእርግጥም ማቴዎስ፣ ማርቆስ፣ ሉቃስ እና ዮሐንስ መሆናቸውን የሚያሳዩ ጠንካራ ማስረጃዎች አሉ (መልስ 6 እና 7ን ይመልከቱ)።

እንደዚያ ከሆነ መረጃቸውን ከየት አገኙት? ማቴዎስ የኢየሱስ አገልግሎት የአይን ምስክር ስለነበር፣ የገዛ ራሱ ተሞክሮዎች አንዱ የመረጃ ምንጩ ሊሆኑ ይችላሉ።

ይህ ማለት ግን ሌላ ምንጭ አልተጠቀመም ማለት አይደለም። የማርቆስ ወንጌል በግምት 90 በመቶ የሚሆነው በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ ይገኛል (መልስ 11 እና 12ን ይመልከቱ)፤ ስለዚህ ማቴዎስ የማርቆስን ወንጌል ተጠቅሟል፤ እንዲሁም አሟልቶታል። እንደ ማቴዎስ ያለ የአይን ምስክር ማርቆስን ለምን ይጠቀማል? ብለው አንዳንዶች ይጠይቁ ይሆናል፤ ነገር ግን በመጀመሪያው ክፍለ ዘመን የቅጂ መብት (copyright) የሚባል ነገር አልነበረም። ማቴዎስ የወደደው የተጻፈ ዘገባ ካገኘ፣ ነገሮችን ከመጀመሪያው መልሶ ከመጻፍ ይልቅ ያንን በቀላሉ ሊጠቀምበት ይችላል። በተለይም የመረጃ ምንጩ የሐዋርያት አለቃ ከሆነው ከጴጥሮስ ስብከት የተገኘ ከሆነ ይህ የበለጠ እውነት ይሆናል፤ በተጨማሪም የማርቆስ ወንጌል እንደ *hupomnemata* (በኋላ ላይ ለሚዘጋጁ የተሟሉ ሥራዎች እንደ ማስታወሻነት የሚያገለግሉ ጽሑፎች) ተደርጎ የታሰበ ከሆነ (መልስ 3ን ይመልከቱ) ማቴዎስ የማርቆስን ወንጌል እንደ ምንጭነት ለመጠቀም የበለጠ ምክንያት ይሆነዋል።

ማርቆስ ስለተጠቀመው ዋነኛ የመረጃ ምንጭ ግልጽ የሆነ ምስክርነት አለን፤ እርሱም የጴጥሮስ ስብከት ነው (መልስ 7ን ይመልከቱ)። ጴጥሮስ የአይን ምስክር ነበር፤ ስለዚህም በድርጊቶቹ እና በወንጌላዊው መካከል ባለው የቅብብሎሽ ሰንሰለት ውስጥ የነበረው አንድ ግንኙነት — ጴጥሮስ — ብቻ ነበር።

ሉቃስ በግምት 50 በመቶ የሚሆነውን የማርቆስ ወንጌል ይዘት አካቷል፤ ስለዚህ ሁለተኛው ወንጌል (ማርቆስ) አንዱ ዋነኛ ምንጩ ነበር ማለት ነው። ይህም ማለት ይህ መረጃ ከድርጊቶቹ ተለይቶ የነበረው በአንድ የቅብብሎሽ ደረጃ ብቻ ነበር። በተጨማሪም ሉቃስ መረጃውን ያገኘው “ከመጀመሪያው በዓይን ያዩትና የቃሉ አገልጋዮች የነበሩት” ካስተላለፉለት እንደሆነ ይነግረናል (ሉቃስ 1፥2)።

ሉቃስ ቃለ መጠይቅ ሳያደርግላቸው ያልቀረውን አንዳንድ የአይን ምስክሮች መለየት እንኳን እንችላለን። በኢየሱስ የልጅነት ታሪክ ዘገባው ላይ ሉቃስ ማርያም “ይህን ነገር ሁሉ በልቧ ትጠብቀውና ታስላስለው ነበር” በማለት ሁለት ጊዜ ይጠቅሳል (ሉቃስ 2፥19፤ እንዲሁም 2፥51ን ይመልከቱ)። ይህ የሚያሳየው ማርያም የዚህ መረጃ ምንጭ መሆኗን ነው፤ ይህም ማለት ሉቃስ እሷን በግል አነጋግሯታል ወይም እሷን ካነጋገረ ሰው ጋር ተገናኝቷል ማለት ነው። ያም ሆነ ይህ፣ በቅብብሎሽ ሰንሰለቱ ውስጥ ብዙ ሰዎች አልነበሩም።

የሉቃስ ወንጌል እና የሐዋርያት ሥራ የተጻፉት ጳውሎስ በሮም በቤት እስር ውስጥ በነበረባቸው ሁለት ዓመታት (A.D. 58–60፤ መልስ 13ን ይመልከቱ) ውስጥ ሊሆን ይችላል፤ በዚያን ጊዜ ሉቃስ በሮም የነበሩትን ሁለቱን

ሐዋርያት ማለትም ጴጥሮስንና ጳውሎስን ቃለ መጠይቅ ለማድረግ ዕድሉ ነበረው። ይህም የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ታሪኩ ወደ ጳውሎስ (ምዕራፍ 13–28) ከመዞሩ በፊት፣ በመጀመሪያው ክፍል (ምዕራፍ 1–12) ላይ ጴጥሮስ ለምን ጎልቶ እንደሚታይ ያብራራል።

ሉቃስ ለሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ዝግጅት ጴጥሮስን ቃለ መጠይቅ ካደረገለት፣ ከኢየሱስ ጋር ስለ ነበረው ታሪክ መጠየቁ የማይቀር ነው፤ ስለዚህ ጴጥሮስ ሉቃስ ወንጌሉን ሲያዘጋጅ ከተጠቀመባቸው ምንጮች አንዱ ሊሆን ይችላል።

ጳውሎስ በምድራዊው የኢየሱስ አገልግሎት ወቅት የአይን ምስክር አልነበረም፤ ነገር ግን ከትንሣኤ በኋላ ከኢየሱስ ጋር የግል ታሪኮች ነበሩት። በተጨማሪም ሉቃስ ከጠቀሳቸው “የቃሉ አገልጋዮች” አንዱ እርሱ ነበር። በመጀመሪያው ክፍል ዘመን ማንኛውም ሰው በዘፈቀደ አገልጋይ መሆን አይችልም ነበር፤ ሐዋርያት የሚቆጣጠሩት የማረጋገጫ ሂደት ነበረ (ሐዋርያት ሥራ 13፥2–3፣ 14፥23 ፤ ቲቶ 1፥5)። ይህም የጥንቷ ቤተ ክርስቲያን ስለ ኢየሱስ የሚተላለፈው መረጃ ጥራት ላይ ከፍተኛ ጥንቃቄ ታደርግ እንደነበር ያሳያል። ሂደቱ በግርግር የሚመራና ቁጥጥር የማይደረግበት “የስልክ ጨዋታ” (telephone game) አልነበረም።

የዮሐንስን ወንጌል የጻፈው የትኛው ዮሐንስ ነው የሚለው ምንም ይሁን ምን (መልስ 4ን ይመልከቱ)፣ ጸሐፊው የአይን ምስክር ነበር፤ ስለዚህም ወንጌሉ ቀጥተኛ የሆነ የአይን ምስክርነት ቃል ነው።

በዚህም መሠረት ወንጌላቱ በአይን ምስክሮች የተጻፉ፣ ወይም ደግሞ በቅብብሎሽ ሰንሰለቱ ውስጥ አንድ ወይም ሁለት ደረጃዎች ብቻ ባላቸው የአይን ምስክሮች ምስክርነት ላይ የተመሠረቱ መሆናቸውን እንረዳለን።⁸

9. ሲኖፕቲክ ወንጌላት (The Synoptic Gospels) ምንድን ናቸው?

ከአራቱ ወንጌላት መካከል ሦስቱ — ማቴዎስ፣ ማርቆስ እና ሉቃስ — ልዩ መጠሪያ አላቸው። እነርሱም ሲኖፕቲክ (synoptic) ወንጌላት ተብለው ይጠራሉ።

ሲኖፕቲክ የሚለው ቃል “ማየት” (opsis) እና “አንድ ላይ” (sun) ከሚሉ የግሪክ ቃላት የመጣ ነው። እነዚህ ሦስቱ ወንጌላት “ሲኖፕቲክ” የተባሉበት ምክንያት የኢየሱስን ታሪክ በሚያቀርቡበት መንገድ ተመሳሳይነት ስላላቸው ነው። የኢየሱስን ሕይወት ለመተረክ የጋራ የሆነ አመለካከት (“አንድ የሆነ ምልክታ - see together”) አላቸው።

አራቱም ወንጌላት ስለ ኢየሱስ አገልግሎት፣ ትምህርት፣ ስቅለት እና ትንሣኤ ይተርካሉ። ሆኖም ማቴዎስ፣ ማርቆስ እና ሉቃስ እጅግ በርካታ ተመሳሳይነቶች አሏቸው። እነዚህ ሦስቱ ወንጌላት በጋራ የሚጋሩት መረጃ “ትሪፕል ትራዲሽን” (triple tradition) በመባል ይታወቃል ለዚህም ምክንያቱ በእያንዳንዱ ሲኖፕቲክ ወንጌል ውስጥ የሚገኙ ሃምሳ አራት ክፍሎችን (ንግግሮችን፣ ምሳሌዎችን እና ታሪኮችን) ስለሚይዝ ነው።

እነዚህም ክፍሎች የሚከተሉትን ያካትታሉ፦ ኢየሱስ በምድረ በዳ የቆየባቸው አርባ ቀናት፣ ዓሣ አጥማጆቹን ደቀ መዛሙርት መጥራቱ፣ የስምዖን (ጴጥሮስ) አማት መፈወስ፣ የኢያኢሮስን ልጅ ማስነሳት፣ በደብረ ታቦር የተገለጠው መለኮታዊ ክብር ፣ ሀብታሙ ወጣት መኮንን፣ ለቄሣር ግብር መክፈል፣ የቅዱስ ቁርባን ሥርዓት መመሥረት እና ሌሎችም ብዙ ናቸው።

ሲኖፕቲክ ወንጌላት ይዘታቸውን የሚገልጹት ብዙውን ጊዜ በግሪክ ቋንቋ ተመሳሳይ በሆኑ ቃላት ነው፤ ይህም እንዲያውም በእንግሊዝኛ ትርጉም ውስጥ በግልጽ ይታያል። ለምሳሌ ያህል፣ በጋራ የሚጠቀሙባቸው ቃላት በደመቀ ቀለም (bold) ተጽፈው የሚከተሉትን ትይዩ ጥቅሶች ይመልከቱ፦

And Jesus said to them, “Whose likeness and inscription is this?” They said, “Caesar’s.” Then he said to them, “Render therefore to Caesar the things that are Caesar’s, and to God the things that are God’s” [ኢየሱስም፡ “ይህች መልክ ጽሕፈቷስ የማን ናት?” አላቸው። እነርሱም፡ “የቄሣር ናት” አሉት። እርሱም፡ “እንግዲያስ የቄሣርን ለቄሣር የእግዚአብሔርንም ለእግዚአብሔር አስረክቡ (ስጡ)” አላቸው (ማቴ. 22፡20–21)።]

And he said to them, “Whose likeness and inscription is this?” They said to him, “Caesar’s.” Jesus said to them, “Render to Caesar the things that are Caesar’s, and to God the things that are God’s” [እርሱም፡ “ይህች መልክ ጽሕፈቷስ የማን ናት?” አላቸው። እነርሱም፡ “የቄሣር ናት” አሉት። ኢየሱስም፡ “የቄሣርን ለቄሣር የእግዚአብሔርንም ለእግዚአብሔር አስረክቡ (ስጡ)” አላቸው (ማር. 12፡16A–17)።]

“Whose likeness and inscription has it?” They said, “Caesar’s.” He said to them, “Then render to Caesar the things that are Caesar’s, and to God the things that are God’s” [ይህች መልክ ጽሕፈቷስ የማን ናት?” አላቸው። እነርሱም፡ “የቄሣር ናት” አሉት። እርሱም፡ “እንግዲያስ የቄሣርን ለቄሣር የእግዚአብሔርንም ለእግዚአብሔር አስረክቡ (ስጡ)” አላቸው (ሉቃስ 20፡24–25)።]

በቃላት አጠቃቀማቸው ላይ በጣም ጥቂት ልዩነቶች ብቻ ናቸው ያሉት፤ ይህም በግሪክ ቋንቋም ተመሳሳይ ነው። ይህ ሁኔታ በሲኖፕቲክ ወንጌላት ውስጥ በብዙ ክፍሎች ላይ ይታያል።

በዚህም ምክንያት — እንዲሁም የሐንስም ከሲኖፕቲክ ወንጌላት ጋር ጥቂት የሚያመሳስሉት ነገሮች በመኖራቸው — አራቱን ወንጌላት በአራት ዓምዶች (columns) በማቀናጀት የትኛው መረጃ በየትኛው ወንጌል ውስጥ እንዳለና አራቱ ወንጌላውያን ታሪኩን እንዴት እንዳቀረቡት ማየት ይቻላል። እንዲህ ዓይነቱ ሥራ የወንጌላት ሲኖፕቲሲስ (synopsis of the Gospels) ተብሎ የሚጠራ ሲሆን፤ የመጽሐፍ ቅዱስ ተማሪዎችና ምሁራን በሰፊው ይጠቀሙበታል።

በሲኖፕቲክ ወንጌላት መካከል ልዩነቶችም አሉ። እያንዳንዳቸው የራሳቸው የሆኑ ልዩ አባባሎችና ታሪኮች አሏቸው (ማርቆስ ጥቂት ልዩ ታሪኮች ብቻ ነው ያሉት)፤ እንዲሁም እያንዳንዱ ወንጌላዊ መረጃውን የሚያቀርብበት የራሱ ዘይቤ ወይም መንገድ አለው።

ለአብነት ያህል፡-

- ማቴዎስ፡- “መንግሥተ ሰማያት” የሚለውን ሐረግ መጠቀም ይመርጣል።
- ማርቆስ እና ሉቃስ፡- “የእግዚአብሔር መንግስት” የሚለውን መጠቀም ይመርጣሉ።
- ማቴዎስ እና ማርቆስ፡- “ደቀ መዛሙርት” የሚለውን ቃል መጠቀም ይመርጣሉ።
- ሉቃስ፡- በተደጋጋሚ “ሐዋርያት” የሚለውን ቃል ይጠቀማል።
- ማርቆስ፡- ከማቴዎስ ወይም ከሉቃስ ይልቅ “ወንጌል” የሚለውን ቃል በብዛት ይጠቀማል።

10. የሐንስ ወንጌል ለምን በጣም ተለየ?

በየሐንስ ወንጌል ውስጥ የሚገኙትና በሦስቱም የሲኖፕቲክ ወንጌላት ውስጥ የሚገኙት አሥራ ስድስት ክፍሎች (ታሪኮች) ብቻ ናቸው። አንዱ በኢየሱስ አገልግሎት መጀመሪያ ላይ ስለ መጥምቁ የሐንስ ሚና የሚገልጽ ሲሆን፤ ሌላኛው ደግሞ አምስት ሺህ ሰዎችን የመመገብ ተአምር ነው (ይህም ከትንሣኤ ውጭ በአራቱም ወንጌላት ውስጥ

የሚገኝ ብቸኛው ተአምር ነው)፤ የቀሩት ክፍሎች ደግሞ በኢየሱስ የሕይወት የመጨረሻ ሳምንት ላይ የተከናወኑ ናቸው።

እነዚህ ታሪኮች የሚነገሩት በተለየ መንገድ ነው — ይኸውም ረጅም ምልልሶችን በሚመዘግበው፤ ስለ ኢየሱስ አምላክነት እና ስለ መንፈስ ቅዱስ ሚና በግልጽ በሚያብራራው በዮሐንስ ልዩ የአጻጻፍ ዘይቤ ነው (መልስ 5ን ይመልከቱ)።

እነዚህን ልዩነቶች እንዴት ልናብራራ እንችላለን? ሁለት መሠረታዊ አማራጮች አሉ፦

1. ዮሐንስ የሲኖፕቲክ ወንጌላትን አላነበባቸውም ነበር፦ ስለዚህም ከእነርሱ ጋር ምንም ዓይነት ንክኪ አልነበረውም። በሚጽፍበት ጊዜ የራሱን ትኩረት የሚሰቡ ጉዳዮችን ብቻ ይከተል ነበር፤ ስለዚህም ወንጌሉ ከሲኖፕቲክ ወንጌላት ጋር ብዙም አልተመሳሰለም።
2. ዮሐንስ አንዳንዶቹን ወይም ሁሉንም የሲኖፕቲክ ወንጌላትን አንብቦ ነበር፦ እናም እነርሱ ካደረጉት ነገር በተለየ መልኩ ሆነ ብሎ ለየት ያለ ወንጌል እየጻፈ ነበር።

ሁለተኛው አማራጭ (ዮሐንስ የሲኖፕቲክ ወንጌላትን አንብቦ ነበር የሚለው) በቤተ ክርስቲያን ታሪክ ውስጥ በብዛት ተቀባይነት ያለው ቢሆንም፤ በሃያኛው ክፍለ ዘመን አጋማሽ አካባቢ ግን የመጀመሪያው አማራጭ (አላነበባቸውም የሚለው) በምሁራን ዘንድ ተወዳጅነት አግኝቶ ነበር። ከቅርብ ዓመታት ወዲህ ግን የመጀመሪያው አማራጭ ተቀባይነቱ እየቀነሰ መጥቷል፤ ዛሬም ምሁራን ለታሪካዊው (ለሁለተኛው) አመለካከት የበለጠ ክፍት ሆነዋል።

በእነዚህ ሁለት አመለካከቶች ላይ ምን ማስረጃዎች አሉ? ለመጀመሪያው አማራጭ (አላነበባቸውም የሚለው) የሚቀርበው ማስረጃ ዮሐንስ ከሲኖፕቲክ ወንጌላት ምን ያህል እንደሚለይ ላይ የተመሠረተ ነው — ይህም ስለ እነርሱ ጨርሶ የማያውቅ ይመስላል በሚል ነው። ነገር ግን በዮሐንስ ወንጌል ውስጥ ያሉት ልዩነቶች፤ እርሱ ስለ እነርሱ ያውቅ እንደነበረና ሆነ ብሎ የተለየ ነገር ለማድረግ መፈለጉን ከሚገልጸው አመለካከት ጋርም የሚስማሙ ናቸው።

የዮሐንስን ወንጌል በጥልቀት ስናጠና ታሪካዊው አመለካከት (ሁለተኛው) ትክክለኛው መሆኑን እንረዳለን። ለመሆኑ ዮሐንስ ለየት ባለ መንገድ ሊሠራ የፈለገው ነገር ምን ነበር? ይህንን ለማወቅ በአራተኛው ወንጌል (በዮሐንስ) ውስጥ አንዳንድ ሆነ ተብለው የቀሩ ጉዳዮችን መመልከት እንችላለን።

ሲኖፕቲክ ወንጌላት ሁሉ ስለ ኢየሱስ ጥምቀት ዘገባ አላቸው፤ ዮሐንስ ስለ መጥምቁ ዮሐንስ ቢናገርም፤ ዮሐንስ ኢየሱስን እንዳጠመቀው ግን በጭራሽ አልተናገረም። ይልቁንም ዮሐንስ መንፈስ ቅዱስ በርግብ አምሳያ በኢየሱስ ላይ ሲወርድ ማየቱን ይናገራል — ይህም ከሲኖፕቲክ ወንጌላት የምናውቀው ነው — ነገር ግን ይህ የሆነው በጥምቀቱ ወቅት እንደነበረ አይገልጽም (ዮሐንስ 1፡32–33 ይመልከቱ)። ይህ ሲኖፕቲክ ወንጌላት ባይኖሩን ኖሮ ልንረዳው የማንችለው ታሪክ ይሆን ነበር።

ሌላኛው በዮሐንስ ወንጌል ምዕራፍ 3 ላይ ይገኛል፤ ወንጌላዊው መጥምቁ ዮሐንስ አገልግሎቱን ያከናውንበት ስለነበረው ስፍራ እየተነተነ ሳለ፤ በድንገት “ዮሐንስ ገና ወደ ወህኒ አልተጣለም ነበርና” (3፡24) ይላል። የዮሐንስን ወንጌል ብቻ ለያዘ ሰው ይህ ምንም ትርጉም አይሰጠውም፤ ምክንያቱም ወንጌሉ በሌላ በማንኛውም ስፍራ ዮሐንስ መታሰሩን አይጠቅስም።

ሄሮድስ አንቲፓስ መጥምቁ ዮሐንስን እንዳሰረውና በመጨረሻም እንዳስገደለው ከሲኖፕቲክ ወንጌላት እናውቃለን። አራተኛው ወንጌል ከእነዚህ ውስጥ አንዳቸውንም አይጠቅስም። ሆኖም ወንጌላዊው ስለዚህ ጉዳይ

እንደናውቅ የሚጠበቅ ይመስላል፤ ምክንያቱም የዮሐንስ መታሰር “ገና” አለመፈጸሙን የጠቀሰው፤ ዮሐንስ በዚያን ጊዜና በዚያ ስፍራ እንዴት እያጠመቀ እንደነበር ለማብራሪያነት ነው።

ሌላኛው ያልጠቀሰው ሁኔታ የቅዱስ ቁርባን መመሥረት ነው። ይህ በእያንዳንዱ ሲኖፕቲክ ወንጌል ውስጥ ይገኛል፤ ዮሐንስም ስለ መጨረሻው እራት ዘገባ አለው፤ ነገር ግን ስለ ቅዱስ ቁርባን መመሥረት አልጠቀሰም። ይህ የሆነው ዮሐንስ ለጉዳዩ ግድ ስለሌለው አይደለም። አምስት ሺህ ሰዎችን ከመገባበት በኋላ ወዲያውኑ ዮሐንስ ስለ ቅዱስ ቁርባን ረጅም ምልልስን አካቷል (6፡26–58)። ሆኖም ስለ መጨረሻው እራት ሲተርክ፤ ቀደም ብሎ ሰፊ ማብራሪያ የሰጠበትን የሥርዓቱን መመሥረት በሚያስገርም ሁኔታ ይተወዋል።

ለምን እነዚህን ነገሮች ተዋቸው? ዮሐንስ ስለ ኢየሱስ ጥምቀት፤ ስለ መጥምቁ ዮሐንስ መታሰር እና ስለ ቅዱስ ቁርባን ትምህርቶች ግድ ይለዋል ባይለው ኖሮማ በጭራሽ ባልጠቀሳቸው ነበር። ነገር ግን ሁሉም የሲኖፕቲክ ወንጌላት ዘገባዋቸው ሳለ ዮሐንስ ለእነዚህ ጉዳዮች ግድ ካለው፤ ዋና ዋናዎቹን ክስተቶች የሚገልጹ ዘገባዎችን ለምን ሳያካትታቸው ቀረ?

የዚህም ምክንያት፡- ሲኖፕቲክ ወንጌላት (ማቴዎስ፣ ማርቆስ እና ሉቃስ) እነዚህን ክስተቶች አስቀድመው ገልጸዋቸዋል። በወቅቱ በነበረው ክርስቲያናዊ ማህበረሰብ ውስጥ በሰነድ ተመዝግበው የሚገኙ ስለነበሩ ዮሐንስ ዳግመኛ ሊዘግባቸው አላስፈለገውም። ዮሐንስ የመጨረሻው ወንጌል ጸሐፊ እንደመሆኑ፤ አንባቢዎቹ ሲኖፕቲክ ወንጌላትን እንደሚያውቁ በመገመት በነዚያ ውስጥ ያልተካተቱ ሌሎች ታሪኮችን ለመመዝገብ ነጻነት አግኝቷል።

በአንደኛው ክፍለ ዘመን መጽሐፍትን ማዘጋጀት እጅግ በጣም ውድ ነበር (መልስ 1ን ይመልከቱ)፤ ስለዚህ ዮሐንስ ሥራው ለክርስቲያኑ ማህበረሰብ በተመጣጣኝ ዋጋ እንዲቀርብ የዋጋ ጫና ነበረበት። በሲኖፕቲክ ወንጌላት ውስጥ የሌሉ ብዙ ታሪኮችን መመዝገብ ስለነበረበት፤ ለራሱ አዲስ መረጃ የሚሆን ቦታ እንዲኖረው ሲል ቀድመው በተጻፉ ወንጌላት ውስጥ ያሉትን ነገሮች ትቶ አልፏቸዋል።

ይህም ከሲኖፕቲክ ወንጌላት በተለየ መልኩ እሱ ምን ለማድረግ እንደፈለገ ያብራራል፡- ይህም እሱ እያደረገ ያለው እነሱን ማሟላት እንደሆነ ግልጽ ያደርገዋል።⁹ ያም ሆኖ ሁሉንም ነገር ማካተት እንደማይችል ያውቃል፤ በመጨረሻም እንዲህ ብሏል፡- "ኢየሱስ ያደረገው ሌሎች ብዙ ነገር ደግሞ አለ፤ እያንዳንዱ ቢጻፍ ለተጻፉት መጻሕፍት ዓለም ራሱ ባልበቃቸውም ነበር ይመስለኛል" (21፡25)።

11. የሲኖፕቲክ ችግር (The synoptic problem) ምንድን ነው?

ማቴዎስ፣ ማርቆስ እና ሉቃስ እርስ በእርሳቸው በጣም ብዙ የሚያመሳሰላቸው ነገሮች መኖራቸው፤ ምሁራን በሦስቱ መካከል ያለውን ግንኙነት እንዲመረምሩ አድርጓቸዋል። እነዚህ ወንጌላት እንዴት እንደሚዛመዱ የሚያጠናው ጉዳይ "የሲኖፕቲክ ችግር" በመባል ይታወቃል፤ ይህንን ለመፍታትም ብዙ መከራዎች ተደርገዋል።¹⁰

እያንዳንዱ የሲኖፕቲክ ወንጌላት ጸሐፊ በቃል ከሚነገረው ወግ (oral tradition) ላይ ብቻ በመነሳት ወንጌሉን ከባዶ መጻፍ በንድፈ-ሐሳብ ደረጃ [Hypothetically] ይቻላል። ሆኖም ግን፤ ይህ ቢሆን ኖሮ በመካከላቸው አሁን የምናየውን ያህል መግጣጠም አንጠብቅም ነበር። በሦስቱ ወንጌላት የጋራ ትረካዎች ውስጥ ቃል በቃል የሚቀራረቡ ረጅም ክፍሎችን እናገኛለን ብለን አንጠብቅም ነበር። ይህ መመሳሰል (ሊሸመደዱ በሚችሉት) በኢየሱስ ንግግሮች ላይ ብቻ ሳይሆን፤ ንግግሮቹን ከበው ባሉት ትረካዎች ላይም ጭምር የሚታይ ነው።

ከጥንት ጀምሮ የነበሩ ምሁራን በሦስቱ ወንጌላት መካከል ሥነ-ጽሑፋዊ ግንኙነት (literary relationship) እንዳለ ይምድመዋል፤ ይህም ማለት አንዱ ወንጌላዊ ቀድሞ ጽፏል፤ ከዚያም ሌሎቹ ሁለቱ የራሳቸውን ወንጌል ሲያዘጋጁ የእሱን ሥራ እንደ ምንጭ ተጠቅመዋል ማለት ነው።

የሲኖፕቲክን ችግር ለመፍታት ቁልፍ የሆነው ጥያቄ “የትኛው ወንጌላዊ ቀድሞ ጻፈ?” የሚለውን መመለስ ነው።

ቤተክርስቲያን በዚህ ጥያቄ ላይም ሆነ በአጠቃላይ በሲኖፒቲክ ችግር ላይ የራሷ የሆነ ትምህርት (ዶግማ) እንደሌላት ልብ ልንል ይገባል። እነዚህን ጉዳዮች ለምሁራን እንዲመረምሩት ትተዋለች።

በቤተክርስቲያን አባቶች ዘንድ ከነበሩት የቀደሙ ትውፊቶች አንዱና ከጊዜ በኋላ የበላይነት ይዞ ለረጅም ጊዜ የቆየው፣ ማቴዎስ ቀድሞ የጻፈ ወንጌላዊ ነው የሚለው ነው። ማቴዎስ ወንጌሉን በዕብራይስጥ ወይም በአረማይክ እንደጻፈውና በኋላም ወደ ግሪክ እንደተተረጎመ ይታመን ነበር (መልስ 18ን ይመልከቱ)።

ቅዱስ አውግስጢኖስ ባቀረበው መላምት መሠረት፣ ቀጥሎ ማርቆስ የማቴዎስን ወንጌል አሳጥሮ ጻፈ፤ ከዚያም ሉቃስ ማቴዎስንና ማርቆስን በመጠቀም ሦስተኛ ሆኖ ጻፈ። ይህ መላምት ቅዱስ አውግስጢኖስ "Harmony of the Gospels" በሚለው መጽሐፉ መጀመሪያ ላይ ስላቀረበው የአውግስጢኖስ መላምት (Augustinian hypothesis) ተብሎ ይጠራል። ይሁን እንጂ በመጽሐፉ መጨረሻ አካባቢ ይህን መላምት በእርግጠኝነት ያምንበት እንደነበር ግልጽ አይደለም።

ማቴዎስ ቀድሞ ጻፈ የሚለው ሐሳብ የማቴዎስ ቀዳሚነት (Matthean priority) በመባል ይታወቃል። ይህ አመለካከት እስከ 1700ዎቹ መጨረሻ ድረስ የተለመደ ነበር፤ ከዚያ በኋላ ግን ማርቆስ ቀድሞ ጻፈ (Markan priority) የሚለው ሐሳብ ቀረበና ተቀባይነት እያገኘ መጣ። ዛሬ፣ በሁሉም ወገን ያሉ አብዛኛዎቹ ምሁራን መጀመሪያ የተጻፈው የማርቆስ ወንጌል እንደሆነ ያምናሉ።

ለዚህ አንዱ ምክንያት የማርቆስ የአጻጻፍ ዘይቤ በማቴዎስ እና በሉቃስ ውስጥ ከምናገኘው ይልቅ ብዙም ያልተስተካከለ (less polished) በመሆኑ ነው። (ማቴዎስ እና ሉቃስ ማርቆስ "ወዲያውኑ" የሚለውን ቃል በተደጋጋሚ መጠቀሙን እንዴት እንዳስተካከሉት ለማየት መልስ 3ን ይመልከቱ።)

ሌላው ምክንያት ደግሞ፣ ማርቆስ አንድን ክስተት ለመግለጽ ከሌሎቹ ይልቅ ብዙ ቃላትን የመጠቀም ዝንባሌ ስላለው ነው ፤ ይህ ደግሞ የሚያሳየው—በዋጋ ጫና ምክንያት—የማቴዎስ እና የሉቃስ የማስተካከያ ሂደት አንዱ አካል፣ ስለ ኢየሱስ የራሳቸውን ታሪኮች ለማካተት ተጨማሪ ቦታ እንዲኖራቸው ሲሉ የማርቆስን ዘገባ ማሳጠር እንደነበረ ነው።

በተጨማሪም፣ ማርቆስ በማቴዎስ ውስጥ የሚገኙ በጣም አስፈላጊ የሆኑ መረጃዎችን ትቷል (ለምሳሌ፦ የልደቱን ታሪክ እና የአባታችን ሆይ ጸሎትን ጨምሮ አብዛኛዎቹን የኢየሱስ ትምህርቶች)። በማቴዎስ ወንጌል ጋር የሌለ ግን በማርቆስ ወንጌል ላይ ያለ መረጃ ሲኖር ደግሞ ፣መረጃው በታሪኩ ላይ ያን ያህል ለውጥ የሚያመጣ ሆኖ አይገኝም(ለምሳሌ፦ አንድ ተጨማሪ ማየት የማይችል ወይም መስማት የማይችል ሰው መፈወስ ታሪክ)። ማርቆስ በማቴዎስ ላይ የተመሠረተ ቢሆን ኖሮ፣ ለምን ጠቃሚ የሆኑትን ነገሮች ትቶ ብዙም አስፈላጊ ላልሆኑት ቅድሚያ እንደሰጠ ለማስረዳት አስቸጋሪ ይሆን ነበር። ይልቁንም ማርቆስ ቀድሞ የጻፈ ይመስላል፤ ከዚያም ማቴዎስ ለበለጠ አስፈላጊ መረጃዎች ቦታ ለማግኘት ሲል የማርቆስን ብዙም አስፈላጊ ያልሆኑ ታሪኮችን ትቷል።

የሲኖፒቲክ ችግር በማቴዎስ እና በሉቃስ መካከል ስላለው ግንኙነትም ይመረምራል። እነዚህ ወንጌላት ቃል በቃል የሚመሳሰሉ ወደ 235 የሚጠጉ ጥቅሶች አሏቸው፤ አብዛኛዎቹም የኢየሱስን ንግግሮች የሚመለከቱ ናቸው። ይህንን ለማስረዳት አንዳንድ ምሁራን ሁለቱ ወንጌላውያን **Q** ተብሎ በሚጠራና አሁን በሌለ ምንጭ ላይ እንደተመሠረቱ ገልጸዋል። "Q" የሚለው ስም የተወሰደው *Quelle* ("ምንጭ") ከሚለው የጀርመንኛ ቃል ነው።

ይህም የሁለት-ምንጭ መላምት (Two-Source hypothesis) ወደሚባለው አመራ፤ በዚህም መሠረት ማርቆስ እና Q ፣ በማቴዎስ እና በሉቃስ አማካኝነት የተጣመሩ ሁለት ምንጮች ነበሩ።

ይህም በኋለኞቹ ሁለት ወንጌላት (ማቴዎስ እና ሉቃስ) ውስጥ ያሉ አንዳንድ መረጃዎችን ሳያብራራ ይተዋቸዋል። ሁለቱም ለየብቻቸው ብቻ የሚገኙ ክፍሎች አሏቸው (ለዚህም የልደት ታሪኮች ዋነኛ ምሳሌዎች ናቸው)። እንዲህ ያሉ በየራሳቸው ብቻ የሚገኙ ክፍሎች የእያንዳንዱ ወንጌል "ልዩ መረጃዎች" (special material) ተብለው

ይጠራሉ፤ አንዳንድ ምሁራንም ለእነዚህ ክፍሎች ተጨማሪ የጽሑፍ ምንጮች እንደነበሩ ግምት አቅርበዋል። በማቴዎስ ውስጥ ላለው ልዩ መረጃ የተሰጠው ስም **M** ሲሆን፤ ለሉቃስ ልዩ መረጃ የተሰጠው ስም ደግሞ **L** ነው።

ይህም ለሲኖፕቲክ ወንጌላት በስተጀርባ ያሉት አራት ምንጮች ማርቆስ፣ **Q**፣ **M**፣ እና **L** ናቸው የሚል የአራት-ሰነድ መላምት (Four-Document hypothesis) አስገኝቷል። በአሁኑ ጊዜ የአራት-ሰነድ መላምት እና መሰል መላምቶች በምሁራን ዘንድ ተወዳጅነት አላቸው።

12. ከአራት-ሰነድ መላምት (Four-Document hypothesis) ውጭ ያሉ አማራጮች ምንድን ናቸው?

ምንም እንኳን የአራት-ሰነድ መላምት ተወዳጅ ቢሆንም፤ በምሁራን ዘንድ ሙሉ በሙሉ ስምምነት የተደረሰበት አይደለም፤ እንዲያውም በቅርብ አሥርተ ዓመታት ውስጥ በከፍተኛ ሁኔታ ጥያቄ እየተነሳበት መጥቷል።

- **Q** መላምታዊ (በግምት ያለ) ምንጭ ብቻ ነው። የእሱ ምንም ዓይነት ቅጂ የለንም፤ በተጨማሪም ማቴዎስ እና ሉቃስ ለምን 235 የሚያህሉ ጥቅሶችን እንደሚጋሩ ለማስረዳት ሌሎች መንገዶች ስላሉ፣ **Q** ጨርሶ ላይኖር ይችላል።
- እንደ **M** እና **L** ያሉ ሰነዶች መኖር ደግሞ ይበልጥ አጠራጣሪ ነው። እነዚህ ሰነዶች በግምት የተቀመጡ ከመሆናቸውም በላይ፣ ማቴዎስ ወይም ሉቃስ ለእነዚህ መረጃዎች የግድ ሰነዶችን (ጽሑፎችን) ተጠቅመዋል የሚለው ግልጽ አይደለም።
- ለምሳሌ ሉቃስ በልደት ታሪኩ (Infancy Narrative) ውስጥ ላካተታቸው መረጃዎች ማርያምን በቃል ጠይቆ ሊሆን ይችላል። ወይም ደግሞ ለዚህ የጽሑፍ ምንጭ ነበረው ቢባል እንኳ፣ ያ ሰነድ የጠፋው ልጅ ምሳሌን (15:11-32) ካገኘበት ሰነድ ጋር አንድ መሆን ለምን አስፈለገው? ሉቃስ ከብዙ የቃል እና የጽሑፍ ምንጮች መረጃዎችን አቀናጅቶ ሊሆን እንደሚችል ይበልጥ ይታመናል (ሉቃስ 1:1-2ን ይመልከቱ)።

ስለዚህ ለአራት-ሰነድ መላምት አማራጭ የሆኑ ሌሎች እይታዎችን መመልከት ይኖርብናል።

አንዱ — የግሪስባክ መላምት (Griesbach hypothesis) በመባል የሚታወቀው — ማቴዎስ ቀድሞ እንደጻፈ፣ ሉቃስ ማቴዎስን እንደተጠቀመ፣ ከዚያም ማርቆስ ማቴዎስንና ሉቃስን አቀናጅቶ በማረም አጠር ያለና የተከማቸ ዘገባ እንዳዘጋጀ ያምናል። ይህ እይታ ማርቆስ በማቴዎስ ወይም በሉቃስ ውስጥ የማይገኝ ምንም ዓይነት መረጃ አልያዘም ከሚለው እውነታ ጋር ይስማማል።

ይሁን እንጂ፣ ይህ እይታ የሚከተሉትን ነጥቦች አያብራራም፡-

- የማርቆስ ቋንቋ ለምን ከማቴዎስ እና ከሉቃስ ይልቅ ያልተስተካከለ (less polished) ሆነ? (ሁኔታው እነሱ ማርቆስን ያስተካከሉት እንጂ እሱ እነሱን ያረመ አይመስልም)።
- ማርቆስ ለምን ከስተቶችን ለመግለጽ ብዙ ቃላትን ተጠቀመ? (ማቴዎስ እና ሉቃስ አዲስ መረጃ ለማካተት ሲሉ የማርቆስን ትረካ ያሳጠሩት እንጂ እሱ የጨመረው አይመስልም)።
- ማርቆስ በማቴዎስ እና በሉቃስ ውስጥ ያሉትን በጣም ጠቃሚ መረጃዎች (ለምሳሌ፡- ድንግል ማርያም በግብረ መንፈስ ቅዱስ መጸነፈን፣ የአባታችን ሆይ ጸሎትን ወዘተ) ለምን ትቶ ጥቂት የማይባሉ ያን ያህል ትልቅ ቦታ የሌላውቸን ክፍሎች (ለምሳሌ፡- ተጨማሪ የዕውር ወይም የደንቆሮ መፈወስ ታሪኮችን) ብቻ ለማካተት መረጠ?

በተጨማሪም፣ የግሪስባክ መላምት ስለ ማርቆስ ወንጌል ካለን ጥንታዊ መረጃ ጋር በቀጥታ ይጋጫል፤ ያ መረጃ የሚያሳየው የማርቆስ ወንጌል በጴጥሮስ ስብከት ላይ የተመሠረተ እንጂ በማቴዎስ እና በሉቃስ ላይ የተመሠረተ

አለመሆኑን ነው። ይህ መረጃ የመጣው በአንደኛው ክፍለ ዘመን የኢየሱስ አገልግሎት የዓይን ምስክር ከነበረው፤ አዲስ ኪዳንን ከጻፉት ሰዎች የቅርብ ክብብ ውስጥ ከነበረውና ምናልባትም ራሱ አንዱ ደራሲ ሊሆን ከሚችለው ከሽማግሌው ዮሐንስ ነው (መልስ 7ን ይመልከቱ)። እንዲህ ዓይነቱ ምስክርነት በቀላሉ የሚታለፍ አይደለም።

ሌላው አማራጭ የፋረር መላምት (Farrer hypothesis) በመባል ይታወቃል። በዚህ እይታ መሠረት፤ ማርቆስ መጀመሪያ ጻፈ፤ ማቴዎስ የማርቆስን ወንጌል አስፋፋ፤ ከዚያም ሉቃስ ማርቆስንና ማቴዎስን በአንድ ላይ ተጠቀመ። ይህ እይታ የ "Q" ሰነድን አስፈላጊነት ያስቀራል፤ ምክንያቱም ማቴዎስ እና ሉቃስ የሚጋሯቸው 235 ጥቅሶች ሌላ ተጨማሪ ምንጭ ሳያስፈልግ ቀጥታ ከማቴዎስ ሊወሰዱ ይችላሉ ነበርና።

ለዚህ እይታ ትልቁ ተግዳሮት ይህ መረጃ በሉቃስ ወንጌል ውስጥ የተቀናበረበትን መንገድ ማብራራት ነው። በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ፤ የኢየሱስ ንግግሮች እንደየጉዳዩ በሥርዓት ተከፋፍለው በአምስት ዋና ዋና ንግግሮች (discourses) ተቀምጠዋል (መልስ 2ን ይመልከቱ)። ሆኖም ሉቃስ ይህንን መረጃ ከማቴዎስ ወስዶት ቢሆን ኖሮ፤ እነዚህን ንግግሮች በየቦታው መበታተን እና በወንጌሉ ውስጥ እዚህም እዚያም ቦታ ማስቀመጥ ነበረበት።

አንዳንድ ምሁራን ይህንን ሐሳብ በጣም በመጥፎ ዓይን ይመለከቱታል። ሬጂናልድ ፉለር (Reginald Fuller) ሉቃስ እንዲህ አድርጓል መባልን “a case of unscrambling the egg with a vengeance!” በማለት ገልጾታል።¹¹ ቢ.ኤች. ስትሪተር (B.H. Streeter) ደግሞ ጉዳዩን ይበልጥ በሹፈት ሲያቀርበው “አንድ ደራሲ እንዲህ ዓይነት ድርጊት ይፈጽማል የሚል ንድፈ ሐሳብ ተቀባይነት ሊኖረው የሚችለው፤ በሌሎች ምክንያቶች ደራሲው ‘ጭንቅላቱ የዞረበት ሰው’ (crank) እንደሆነ የምናምንበት ምክንያት ካለን ብቻ ነው” ብሏል።¹²

ይህንን ችግር የሚያስቀረው ሌላው አማራጭ የዊልኬ መላምት (Wilke hypothesis) በመባል ይታወቃል። በዚህ መሠረት ማርቆስ መጀመሪያ ጻፈ፤ ሉቃስ ማርቆስን አስፋፋ፤ ከዚያም ማቴዎስ ማርቆስንና ሉቃስን ተጠቀመ። ይህ መላምትም የ "Q"ን አስፈላጊነት ያስቀራል። በዚህ እይታ መሠረት፤ ማቴዎስ እነዚያን 235 ጥቅሶች በቀጥታ የወሰደው በሉቃስ ወንጌል ውስጥ በተለያዩ ቦታዎች ተበታትነው ከነበሩበት ነው። ሆኖም ማቴዎስ መረጃን በማደራጀት ረገድ ጎበዝ እንደመሆኑ መጠን፤ እነዚያን ሌሎች የኢየሱስን ንግግሮች ወስዶ እንደየጉዳዩ በሥርዓት በተቀመጡ ንግግሮች (orderly speeches) አደራጃቸው።

ምንም እንኳን ዛሬ አብዛኞቹ ምሁራን ማርቆስ ቀድሞ ተጻፈ በሚለው ላይ ቢስማሙም፤ እንዲሁም የአራት-ሰነድ መላምት አሁንም ተወዳጅ ቢሆንም፤ አማራጭ እይታዎች ግን ተቀባይነት እያገኙ መጥተዋል። የዚህ ጽሑፍ ጸሐፊ ለዊልኬ መላምት ይወግዳል።

13. ወንጌላት መቼ ተጻፉ?

በቤተክርስቲያን ታሪክ ዘመናት ሁሉ፤ ክርስቲያኖች ወንጌላቱ በአንደኛው ክፍለ ዘመን ስማቸው በተጠቀሰው ግለሰቦች እንደተጻፉ ያምኑ ነበር። ሆኖም ግን፤ የወንጌላቱ ጸሐፊ ማንነትም ሆነ የተጻፉበት ዘመን ጥያቄ ውስጥ መውደቅ ጀመረ።

በ19ኛው ክፍለ ዘመን በነበሩ ተጠራጣሪ ጀርመናዊ ምሁራን ተጽዕኖ፤ ወንጌላቱ በጣም ዘግይተው እንደተጻፉ ማመን ለተወሰነ ጊዜ ተወዳጅነት ነበረው፤ እንዲያውም የዮሐንስ ወንጌል እስከ 170 ዓ.ም. ድረስ ዘግይቷል ተብሎ ይታሰብ ነበር! ሆኖም ግን፤ አርኪኦሎጂያዊ ግኝቶች (በ125 ዓ.ም. አካባቢ እንደተጻፈ የሚገመት የዮሐንስ ወንጌል ቁርጥራጭ ጽሑፍን ጨምሮ) የቀረቡትን የጽሕፈት ዘመናት ወደ አንደኛው ክፍለ ዘመን መልሰውታል።

በአሁኑ ጊዜ ብዙ ምሁራን የሚከተሉትን የጊዜ ገደቦች በግምት ይቀበላሉ፦

- ማርቆስ፦ ከ60–75 AD፣ በብዛት ከ68–73 ዓ.ም. ባለው ጊዜ ውስጥ
- ማቴዎስ፦ ከ80–90 AD፣ በአሥር ዓመት ሊቀንስ ወይም ሊጨምር ይችላል
- ሉቃስ፦ 85 AD፣ በአምስት ወይም በአሥር ዓመት ሊቀንስ ወይም ሊጨምር ይችላል
- ዮሐንስ፦ ከ80–110 AD¹³

እነዚህ የጊዜ ገደቦች የማይሆኑ ባይሆኑም፣ ማስረጃዎቹን በጥንቃቄ መመርመር ግን ወንጌላቱ በእርግጥ ከዚህ ቀደም ብለው እንደተጻፉ ይጠቁማል።

ወንጌላት የተጻፉበትን ትክክለኛ ዘመን ለመወሰን፣ የትኛውን የሲኖፕቲክ ችግር እይታ እንደሚቀበሉ ይወሰናል። እዚህ ጋር በዊልኬ መላምት (Wilke hypothesis) መሠረት እንቀጥላለን።

ወንጌላትን የጊዜ ቅደም ተከተል ለማስቀመጥ ቁልፉ የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ነው። ይህ መጽሐፍ የመጨረሻዎቹን ሰባት ምዕራፎች የሚያሳልፈው ጳውሎስ በኔሮ ቄሳር ፊት ስለሚቀርብበት የፍርድ ሂደት በመዘርዘር ነው። ሆኖም መጽሐፉ ያን ሁሉ ዝግጅት ሲያደርግለት የነበረው የፍርድ ሂደት ምን እንደሆነ ሳይነግረን በድንገት ይቋረጣል። ታሪኩ በድንገት የሚቆመው በ60 ዓ.ም. አካባቢ ሲሆን፣ ይህም ጳውሎስ በሮም ለሁለት ዓመታት በቤት እስር ላይ በነበረበት ወቅት ነው (ሐዋ. 28:30–31)።

ሉቃስ የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍን አንድ አራተኛ የሚሆነውን ክፍል የጳውሎስን የፍርድ ሂደት ለመግለጽ ከተጠቀመ በኋላ፣ የፍርዱን ውጤት እያወቀ በዚህ በታላይ ታሪኩን ማቆሙ ሊብራራ የማይችል ነገር ነው። ግልጽ የሆነው መፍትሔ፣ የፍርዱ ውጤት ገና ስላልታወቀ (ስላልተከናወነ) ሉቃስ አላወቀውም የሚለው ነው። በሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ላይ ሉቃስ የጻፈው በራሱ ዘመን እስከነበሩት ክስተቶች ድረስ ብቻ ነው፣ ከዚያም አቁሟል። ይህም የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ የተጻፈው ጳውሎስ በታሰረ በሁለተኛው ዓመት ላይ እንደነበር ያሳያል።

ይህም ለሉቃስ ወንጌል ግምታዊ የጽሕፈት ዘመን ይሰጠናል። የሉቃስ ወንጌል መጨረሻ፣ የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ መጀመሪያን ታሳቢ ተደርጎ እንደተጻፈ የሚያሳዩ ምልክቶች አሉት፤ ይህም የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ የተጻፈው የሉቃስ ወንጌል እንደተጠናቀቀ ወዲያውኑ መሆኑን ይጠቁማል። ስለዚህ ሉቃስ ጳውሎስ በቤት እስር በነበረበት በመጀመሪያው ዓመት (59 ዓ.ም.)፣ የሐዋርያት ሥራ ደግሞ በሁለተኛው ዓመት (60 ዓ.ም.) እንደተጻፉ መገመት እንችላለን።

ሉቃስ ማርቆስን እንደ ምንጭ ስለተጠቀመ፣ ማርቆስ ከዚያ ቀደም ብሎ ተጽፎ መሆን አለበት። ማርቆስ በጴጥሮስ ስብከት ላይ የተመሠረተ ከሆነ ደግሞ፣ መጻፍ ያለበት ማርቆስ የጴጥሮስ የቅርብ ረዳት ከሆነ በኋላ መሆን አለበት። ማርቆስ በ43 እና 49 ዓ.ም. መካከል የጴጥሮስ እና የጳውሎስ አጋር ነበር (ሐዋ. 15:36–39፤ እንዲሁም 13:1–13ን ይመልከቱ)፤ ስለዚህ ከጴጥሮስ ጋር የነበረው ቆይታ በ50ዎቹ ዓ.ም. ውስጥ መጀመር ነበረበት። ይህም ሁለተኛው ወንጌል (ማርቆስ) የተጻፈበትን አሥርተ ዓመት ያሳየናል። በዚህም መሠረት ማርቆስ በ55 ዓ.ም. አካባቢ እንደተጻፈ መገመት እንችላለን።

በዊልኬ መላምት (Wilke hypothesis) መሠረት፣ ማቴዎስ የተጻፈው ከሉቃስ በኋላ ነው፤ ሆኖም ግን ያን ያህል ብዙ ሳይቆይ መሆን አለበት። ምክንያቱም ማቴዎስ በጽሑፉ ውስጥ የኢየሩሳሌም ቤተ መቅደስ አሁንም አገልግሎት እየሰጠ እንዳለ አድርጎ ይናገራል (5:23–24፤ 12:5፤ 23:20–21)፤ ቤተ መቅደሱ የፈረሰው ግን በ70 ዓ.ም. ነው። በተጨማሪም የአይሁድ ጦርነት ጥፋት ገና ወደፊት እንደሚመጣ አድርጎ ይናገራል (24:15–16፤ 20)።

በዚህም መሠረት ማቴዎስ የተጻፈው ከሉቃስ (59 ዓ.ም.) በኋላ ቢሆንም፤ በ66 ዓ.ም. ከጀመረው ጦርነት በፊት መሆን አለበት፤ ይህም ለማቴዎስ ወንጌል 63 ዓ.ም. አካባቢ የሚል ግምታዊ ዘመን እንደነበረ ያስችለናል።

የሐንስ ወንጌሉን የጻፈው ሲኖፕቲክ ወንጌላትን ለማሟላት እንደሆነ ግልጽ ነው (መልስ 10ን ይመልከቱ)፤ ይህም ማለት ከማርቆስ፤ ምናልባትም ከሉቃስ እና ከማቴዎስ በኋላ ጽፏል ማለት ነው። በተጨማሪም በ70 ዓ.ም. የፈረሱ በኢየሩሳሌም የሚገኙ ሕንፃዎች አሁንም እንዳሉ አድርጎ ይገልጻል (5፡2)። የጴጥሮስን ሰማዕትነት በሚጠቅስበት ጊዜም፤ ጴጥሮስ ገና እንዳልሞተ የሚያመለክት የወደፊት ጊዜን (future tense) ይጠቀማል። በእንግሊዝኛ ትርጉሞች ላይ ከምናነበው በተለየ መልኩ፤ በግሪክኛው ጽሑፍ ላይ ኢየሱስ ጴጥሮስ “በምን ዓይነት ሞት እግዚአብሔርን ያከብር ዘንድ እንዳለው” (shall glorify) እንደተነበየ ይናገራል (ዮሐ. 21፡19)። ጴጥሮስ ሰማዕት የሆነው በ66 ወይም 67 ዓ.ም. ስለሆነ፤ የሐንስ ወንጌሉን የጻፈው በ65 ዓ.ም. አካባቢ ነው ብለን እንገምታለን።

ስለዚህ ለወንጌላቱ የሚከተሉትን ግምታዊ የጽሕፈት ዘመናት እናቀርባለን፡-

- ማርቆስ፡- 55 AD
- ሉቃስ፡- 59 AD
- ማቴዎስ፡- 63 AD
- የሐንስ፡- 65 AD¹⁴

14. ወንጌላት ምን ያህል ተዓማኒ ናቸው?

ከእምነት አንፃር፤ አራቱ ወንጌላት—ልክ እንደ ሁሉም የመጽሐፍ ቅዱስ መጻሕፍት—በመለኮት አነሳሽነት (በእግዚአብሔር መንፈስ የተጻፉ) ናቸው፤ ይህም ለእውነተኝነታቸውና ለታማኝነታቸው የሚነግረን ሐሳብ አለው። በሁለተኛው የቫቲካን ጉባኤ መሠረት፡-

“ቅዱሳት መጻሕፍትን ለማዘጋጀት እግዚአብሔር የተወሰኑ ሰዎችን መረጠ፤ እነርሱንም በዚህ ተግባር ላይ ባሰማራቸው ጊዜ ሁሉ፤ የራሳቸውን ችሎታና ኃይል ሙሉ በሙሉ እንዲጠቀሙ አድርጓል፤ በመሆኑም እርሱ በእነርሱ ውስጥና በእነርሱ አማካኝነት ቢሠራም፤ እርሱ እንዲጻፍ የፈለገውንና እርሱ ከፈለገው ውጭ ምንም ነገር ሳይጨምሩ በጽሑፍ ያስፈሩት እንደ እውነተኛ ጸሐፊያን ሆነው ነበር።

ስለዚህ በመንፈስቅዱስ አነሳሽነት በጻፉት በቅዱሳን ጸሐፍት የተረጋገጠው ነገር ሁሉ በመንፈስ ቅዱስ እንደተረጋገጠ ሊቆጠር ስለሚገባው፤ የቅዱሳት መጻሕፍት ክፍሎች እግዚአብሔር ለደኅነታችን ሲል በቅዱሳት መጻሕፍት ውስጥ እንዲቀመጡ የፈለገውን ያንን እውነት በጽናት፤ በታማኝነት እና ያለ ስህተት እንደሚያስተምሩ ልንቀበል ይገባል (Dei Verbum 11)።”

ወንጌላውያኑ በመለኮታዊ መንፈስ አነሳሽነት ‘[እግዚአብሔር] እንዲጻፍ የፈለገውንና እርሱ ከፈለገው ውጭ ምንም ነገር ሳይጨምሩ’ ስለጻፉ፤ ወንጌላት የሚያረጋግጡት ማንኛውም ነገር ‘በመንፈስ ቅዱስ የተረጋገጠ’ ነው፤ ስለዚህም እውነትን ‘ያለ ስህተት’ ያስተምራሉ። በመሆኑም ወንጌላት ሙሉ በሙሉ እምነት የሚጣልባቸው (ታማኝ) ናቸው።

ይህ ማለት ግን ወንጌላውያኑ የሚያረጋግጡት ነገር ሁልጊዜ ግልጽ ነው ማለት አይደለም (መልስ 15ን ይመልከቱ)፤ ነገር ግን ወንጌላውያኑ የሚሉትን በትክክል ከተረዳን፤ እውነት መሆኑን እግዚአብሔር ዋስትና ይሰጣል ማለት ነው።

ሁሉም ሰው ይህንን የእምነት እይታ ስለማይጋራ፤ የወንጌላትን ታማኝነት ወደ እምነት ሊመራን በሚችለው በምክንያታዊነት (Reason) እይታ እስከ ምን ድረስ ማሳየት እንደምንችል ማጤን ይኖርብናል።

ከሁለት መቶ ዓመታት ጥቂት ቀደም ብሎ በጀመረው ተጠራጣሪ የምሁራን ንቅናቄ፤ ሁሉም ነገር ጥያቄና ፈተና ውስጥ ወድቆ ነበር። ተጠራጣሪዎች ወንጌላት የተጻፉት ማንነታቸው ባልታወቁ ግለሰቦች፤ በውስጣቸው ከተረኩት ክስተቶች ረጅም ጊዜ በኋላ እንደሆነና የኢየሱስ ታሪኮችን ንግግሮችም ‘በስልክ ጨዋታ’ ሂደት ውስጥ አስተማማኝ ባልሆነ መንገድ በረጅም ጊዜ የቃል ቅብብሎሽ የመጡ ውጤቶች ናቸው ወደሚል አቋም ደርሰው ነበር።

ነገር ግን እነዚህን ሐሳቦች እያንዳንዱን ውድቅ የሚያደርጉ ምክንያቶች አሉ። ወንጌላት የተጻፉት ስማቸው በላያቸው ላይ በሰፈረው ሰዎች ነው፤ የተጻፉትም በጣም ቀደም ብሎ ነው፤ እንዲሁም የተመሠረቱት በዓይን ምስክሮች ወይም ለዓይን ምስክሮች በጣም ቅርብ በነበሩ ሰዎች ምስክርነት ላይ ነው (መልስ 7፣ 8 እና 13ን ይመልከቱ)። ይሁን እንጂ የወንጌላትን ታማኝነት በምክንያታዊነት እይታ ማሳየት የምንችልባቸው ተጨማሪ መንገዶች አሉን።

የሲኖፕቲክ ችግር (synoptic problem) ወንጌላውያኑ ምንጮቻቸውን እንዴት ይይዟቸው እንደነበር ስለሚያሳየን ጠቃሚ እገዛ ያደርጋል። ማቴዎስ እና ሉቃስ የማርቆስን ወንጌል በተጠቀሙበት ጊዜ፤ የግለሰቦችን ንግግሮች ወይም ታሪኮች ፍሬ ነገር በከፍተኛ ሁኔታ አልለወጡትም። ቋንቋውን አሻሽለውታል (አሳምረውታል) እንጂ ፍሬ ነገሩን በጥንቃቄ ጠብቀዋል። በጣም ብዙ ጥቅሶች ቃል በቃል በሚቃረኑ መልኩ መመሳሰላቸው ለማርቆስ ወንጌል ምን ያህል ጥንቃቄ ያደርጉ እንደነበር ያሳያል። ለዚህ ምንጭ ጥንቃቄ ካደረጉ ደግሞ፤ ለተጠቀሙባቸው ሌሎች ምንጮችም ጥንቃቄ እንዳደረጉ ማስረጃ ይሆናል።

ማርቆስም ቢሆን ጥንቃቄ ያደርግ እንደነበር የሚያሳዩ ማስረጃዎች አሉን። በአንደኛው ክፍለ ዘመን በቤተክርስቲያን ውስጥ ከነበሩት ታላላቅ ክርክሮች አንዱ ክርስቲያኖች የሙሴን ሕግ መታዘዝ አለባቸው ወይስ የለባቸውም የሚለው ነበር፤ ይህም አንዳንድ ቀደምት ክርስቲያኖች እንደሚሉት የተወሰኑ ምግቦች ለመብላት ርኩስ ናቸው ማለት ነበር (ሮሜ 14፥1፤ ቆላ. 2፥16)።

ጉዳዩን እልባት የሚሰጥ ከኢየሱስ የተገኘ ንግግር መኖር በጣም ምቹ በሆነ ነበር፤ እናም ወንጌላውያኑ የኢየሱስን ንግግሮች በራሳቸው የመፍጠር ነፃነት እንዳላቸው ቢሰማቸው ኖሮ ይህንን ያደርጉ ነበር። ነገር ግን ማርቆስ ያደረገው ከዚህ ፍጹም የተለየ ነገር እንደሆነ እናያለን። በንጹሕ እጅ መብላት አስፈላጊ ስለመሆኑ ከፈሪሳውያን ጋር በተደረገ ውይይት ላይ፤ ማርቆስ ኢየሱስ እንዲህ ማለቱን መዝግቧል፡-”

“ከውጭ ወደ ሰው የሚገባ ነገር ሁሉ ሊያረክሰው እንደማይችል አታስተውሉምን? ወደ ልብ ሳይሆን ወደ ሆድ ገብቶ ወደ ውጭ ይወጣልና።” (ምግቦችን ሁሉ ንጹሕ አደረገ) (7፥18–19)።

በቅንፍ ውስጥ የተቀመጠው አረፍተ ነገር ማርቆስ ኢየሱስ ከተናገረው ነገር ላይ የደረሰበት መደምደሚያ (ማጠቃለያ) ነው። ወደ ሰው የሚገባ ማንኛውም ነገር ሰውን የማያረክሰው ከሆነ፤ ይህ በእጁ ላይ ሊኖር ከሚችለው ቆሻሻ በተጨማሪ በምግብ ላይም ይሠራል። ነገር ግን ማርቆስ ይህንን መደምደሚያ በኢየሱስ አንደበት ላይ አላስቀመጠውም። የኢየሱስን ንግግር እንዳለ በጥንቃቄ ጠብቆ፤ የኢየሱስን ንግግር ከመለወጥ ይልቅ ከንግግሩ ላይ የራሱን መደምደሚያ አስቀመጠ።

የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍም የወንጌላውያንን ታማኝነት ለመገምገም ሌላ ትልቅ ሲሳይ (በረከት) ነው። የሐዋርያት ሥራ እጅግ ሰፊ የሆነ የጊዜ ገደብን (ወደ ሰላሳ ዓመታት ገደማ) የሚሸፍንና በመላው የግሪክ-ሮማውያን ዓለም

የሚዘዋወር ነው፤ ይህም ማለት ሊመረመሩ የሚችሉ በርካታ መረጃዎችን ይሰጣል። ይህ ምርመራ በሚደረግበት ጊዜ፣ ሉቃስ እጅግ አስደናቂ በሆነ መልኩ ትክክለኛ ሆኖ እናገኘዋለን።

ብሪታንያዊው ምሁር ዊሊያም ራምሴ የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ታማኝነት የጎደለው መሆኑን ለመደመደም በማሰብ ጥናት አድርጎ ነበር፤ ነገር ግን በመጨረሻ የደረሰበት መደምደሚያ ‘የሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ እንደታመነ የታሪክ ምንጭ ተደርጎ በጥቅስነት ሊጠቀስ ይገባል’ እና ‘ሉቃስ የመጀመሪያ ደረጃ የታሪክ ተመራማሪ ነው . . . ጣጭሩ ይህ ጸሐፊ ከታላላቅ የታሪክ ተመራማሪዎች ተርታ ሊመደብ የሚገባው ነው’ የሚል ነበር።¹⁵

15. በወንጌላት ውስጥ እርስ በርሳቸው የሚጋጩ ክፍሎች (ቅራኔዎች) አሉን?

አንዳንድ ጊዜ ተጠራጣሪዎች በወንጌላት ውስጥ እርስ በርሳቸው የሚጋጩ ነገሮች (ቅራኔዎች) አሉ ብለው ይከራከራሉ። እነዚህን ሐሳቦች እንዴት መመለስ እንደምንችል ማወቅ በጣም አስፈላጊ ነው።

በመጀመሪያ ደረጃ፣ ቅራኔ ናቸው ተብለው የሚነሱት ነገሮች መቼም ቢሆን ስለ ዋና ዋና ጉዳዮች የሚተርኩ አይደሉም። ተጠራጣሪዎች ኢየሱስ አይሁዳዊ ሳይሆን ግሪካዊ ነበር፣ ዮሴፍ የሥጋ አባቱ ነበር፣ ወይም ደግሞ የሞተው ተስቅሎ ሳይሆን በድንጋይ ተወግሮ ነው የሚሉ የጥቅስ ክፍሎችን ማሳየት አይችሉም። ሁልጊዜም ቢሆን ቅራኔ ተብለው የሚነሱት ጥቃቅን ነገሮች ናቸው። ስለዚህ፣ በወንጌላት መካከል ልዩነቶች ቢኖሩ እንኳ፣ ልዩነቶቹ በጥቃቅን ጉዳዮች ላይ ብቻ ስለሚሆኑ ዋናው ፍሬ ነገራቸው አሁንም ትክክለኛ ሆኖ ይቀጥላል።

ይሁን እንጂ፣ ጥቃቅን ልዩነቶች ተብለው የሚነሱት ነገሮች እውነተኛ ቅራኔዎች አለመሆናቸውን እንረዳለን። ወንጌላትን እንደ ዘመናዊ የአጻጻፍ ስልት ተደርገው በሚያነቡ ተጠራጣሪዎች ዘንድ ግን እንደ ቅራኔ ሊታዩ ይችላሉ። ነገር ግን የጥንት ሥነ-ጽሑፍ እንዴት ይጻፍ እንደነበር ስንመረምር፣ እነዚህ ነገሮች ቅራኔ እንዳልሆኑ እንረዳለን።

የሁለተኛው የቫቲካን ጉባኤ የጥንት ጸሐፍት ይጽፉ የነበረበትን መንገድ ማጥናት እንደሚያስፈልግ እንዲህ ሲል ያመለክታል፡-

በቅዱሳን መጻሕፍት ውስጥ እግዚአብሔር በሰዎች አማካኝነት በሰውኛ መንገድ ስለሚናገር፣ የቅዱሳን መጻሕፍት ተርጓሚ እግዚአብሔር ለእኛ ሊያስተላልፍ የፈለገውን ነገር በእርግጠኝነት ለማወቅ ከፈለገ፣ ቅዱሳን ጸሐፍት በእርግጥ በአእምሯቸው አስበው የነበረውን ትርጉም፣ ማለትም እግዚአብሔር በእነርሱ ቃላት አማካኝነት ሊገልጠው ያሰበውን ያንን ትርጉም በጥንቃቄ መፈለግ ይኖርበታል (Dei Verbum 12)።

እዚህ ላይ ዘመናዊ አንባቢዎችን ሊያደናግሩ የሚችሉ ሶስት የጥንት አጻጻፍ ልምዶችን እንመለከታለን፤ እነርሱም፡- መራጭነት (selection)፣ የራስን አገላለጽ መጠቀም (paraphrase) እና ቅደም-ተከተል (sequencing) ናቸው።

መራጭነት (Selection) የሚያተኩረው አንድ ጸሐፊ ሊያካትተው በመረጠው ጉዳይ ላይ ነው። በዚያ ዘመን መጻሕፍት እጅግ በጣም ውድ ስለነበሩ እና ወንጌላውያንም ሥራዎቻቸው በአንድ ጥቅል መጽሐፍ (scroll) ውስጥ ሊካተቱ በሚችሉበት መጠን አነስተኛ እንዲሆኑ ስለፈለጉ፣ የትኞቹን ዝርዝሮች ማካተት እና የትኞቹን መተው እንዳለባቸው መምረጥ ነበረባቸው (መልስ 1 እና 10ን ይመልከቱ)። ዮሐንስ እንኳ መጻፍ ከቻለው በላይ በጣም ብዙ ነገር እንደሚያውቅ በተዘዋዋሪ ጠቅሷል (21፡25)።

ወንጌላውያኑ የትኞቹን ዝርዝር ጉዳዮች እንደሚጠቅሱና የትኞቹን ደግሞ እንደሚተዉ ምርጫዎችን ያደርጋሉ፤ አንዳንድ ጊዜ ተጠራጣሪዎች እነዚህን ምርጫዎች እንደ ቅራኔ አድርገው ያቀርቧቸዋል። ለምሳሌ ያህል፣ ማቴዎስ 9፡27–31 በዚያ አጋጣሚ ኢየሱስ ሁለት ዕውሮችን እንደፈወሰ የሚያመለክት ቢሆንም፣ ማርቆስ 10፡46–52 ግን ኢየሱስ በኢያሪኮ በርጤሜዎስ የተባለውን ዕውር እንዴት እንደፈወሰው ይመዘግባል።

ይህ ቅራኔ አይደለም። ማርቆስ በቀላሉ በበርጤሜዎስ ላይ ብቻ ትኩረት ያደረገ ሲሆን፣ ማቴዎስ ግን ሌላኛውንም ዕውር ጭምር ጠቅሷል። ይህም የመኪና አደጋን ያዩ ምስክሮች እርስ በርሳቸው ሳይቃረኑ የተለያዩ ዝርዝር መረጃ ሊሰጡ ከሚችሉበት መንገድ ጋር ይነጻጸራል።

የራስን አገላለጽ መጠቀም (Paraphrase) ማለት አንድን ተመሳሳይ ፍቺ ለማስተላለፍ የተለያዩ ቃላትን መጠቀም ማለት ነው። በዕለት ተዕለት ንግግራችን ውስጥ ይህንን ዘወትር እናደርጋለን። አንድ ሰው የተናገረውን ትክክለኛ ቃላት ሳንጠቀም፣ የተናገረውን ዋና ፍሬ ነገር (ጭብጥ) እናስተላልፋለን። ነገር ግን በጽሑፍ ሥራዎች ውስጥ፣ በራሳችን አገላለጽ የተቀመጡ ቃላት በትዕምርተ ጥቅስ (quotation marks) ውስጥ ሆነው ማየትን አንጠብቅም። ይህ የሆነበት ምክንያት በከፊል እኛ የምንኖረው ድምፅ መቅረጫ መሣሪያዎች ባሉበት ዓለም ውስጥ በመሆኑና አንድ ሰው የተናገረውን ነገር መፈተሽና ቃላቱን በትክክል ማስቀመጥ በጣም ቀላል ስለሆነ ነው።

በጥንቱ ዓለም ግን መቅረጫዎች አልነበሩም። እንዲሁም የትዕምርተ ጥቅስ ምልክቶች አልነበሯቸውም (እነዚህ ምልክቶች በመጽሐፍ ቅዱስ ተርጓሚዎች የተጨመሩ ናቸው)፤ በመሆኑም የጥንት አንባቢዎች ጸሐፍት ሁልጊዜ ትክክለኛውን ቃል በቃል አገላለጽ እንዲያስቀምጡ አይጠበቁም ነበር። የጠበቁት ጸሐፍት በአንድ አጋጣሚ ላይ አንድ ሰው ሊናገር የሚችለውን ዋና ፍሬ ነገር (ጭብጥ) በትክክል እንዲያቀርቡ እንጂ፣ ዝርዝር ቃላቱን በትክክል እንዲያስቀምጡ አልነበረም።

ለአብነት ያህል፣ ማቴዎስ የጌታን ጸሎት መጀመሪያ እንዲህ አድርጎ ያቀርበዋል፡- ‘በሰማያት የምትኖር አባታችን ሆይ፤ ስምህ ይቀደስ፤ መንግሥትህ ትምጣ፤ ፈቃድህ በሰማይ እንደ ሆነች እንዲሁ በምድር ትሁን’ (6፡9–10)፤ በአንጻሩ ሉቃስ በአጭር መልኩ ያቀርበዋል፡- ‘አባት ሆይ፤ ስምህ ይቀደስ፤ መንግሥትህ ትምጣ’ (11፡2)።

የጥንቱ ዘመን አንባቢዎች ይህንን እንደ ቅራኔ ሳይሆን፣ በተለምዶ እንደሚጠበቅ የራስ አገላለጽ አጠቃቀም (paraphrase) አድርገው ይመለከቱት ነበር። ሁለቱም ጸሐፍት ተመሳሳይ ፍቺን ጠብቀው አቆይተዋል፤ ልዩነቱ የጸሎቱ ቃላት አጠቃቀም በጥቂቱ መለዋወጡ ላይ ብቻ ነው።

ቅደም-ተከተል (Sequencing) የሚያተኩረው አንድ ጸሐፊ ያዘጋጀውን ፍሬ ነገር በሚያቀርብበት ቅደም-ተከተል ላይ ነው። ይህ በተለያዩ መንገዶች ሊከናወን ይችላል። አንዳንድ ጊዜ አንድ ጸሐፊ ጉዳዮቹን ጥብቅ በሆነ የታሪክ የጊዜ ቅደም-ተከተል (chronological sequence) ሊያቀርብ ይችላል፤ በሌላ ጊዜ ደግሞ በአርዕስት ወይም በሃሳብ ዘውግ ከፋፍሎ ሊያደራጀው ይችላል።

ይህ ሁኔታ ዘመናዊ አንባቢዎችን ሊያደናግር ይችላል፤ ምክንያቱም እኛ የምንኖረው ነገሮች በትክክል መቼ እንደተከናወኑ ዘወትር መዝገብ በሚያዝበት ዘመን ውስጥ ነው። በጥንቱ ዓለም ግን አብዛኛውን ጊዜ ሁኔታው እንዲህ አልነበረም። ሰዎች ምን እንደተከሰተ ያስታውሳሉ እንጂ፣ ትክክለኛውን ቀን አያስታውሱም ነበር። በዚህም ምክንያት፣ የጥንት አንባቢዎች አንድ ጸሐፊ ራሱ የታሪክ ቅደም-ተከተል እየተከተለ መሆኑን በግልጽ ካልተናገረ በቀር፣ ነገሮችን በጥብቅ የጊዜ ቅደም-ተከተል እንዲያስቀምጥ አይጠበቁበትም ነበር።

ስለሆነም፤ ማቴዎስ የተለያዩ የኢየሱስን ንግግሮች ሰብስቦ እንደ ተራራው ስብከት (ማቴ. 5–7) ባሉ ክፍሎች በአርዕስት ከፋፍሎ በንግግር መልክ ሲያደራጁባቸው፤ የዚያ ዘመን የመጀመሪያዎቹ አንባቢዎች ማቴዎስ ‘ኢየሱስ እነዚህን ንግግሮች በሙሉ፤ በዚህ ቅደም-ተከተል፤ በአንድ አጋጣሚ ላይ ብቻ ነው የተናገራቸው’ ብሎ እንደሚያስብ አድርገው አይረዱትም ነበር። ለእነርሱ ዋናውና አስፈላጊው ነገር ኢየሱስ መናገሩ እንጂ፤ መቼ እንደተናገረው አልነበረም።”

በመሆኑም፤ ወንጌላውያኑ—ልክ እንደሌሎቹ የጥንት ጸሐፍት—ከታሪክ የጊዜ ቅደም-ተከተል ይልቅ በአርዕስት ወይም በሃሳብ ዘውግ ላይ የተመሠረተ ቅደም-ተከተልን ሊጠቀሙ እንደሚችሉ መገንዘብ፤ በወንጌላት ውስጥ ስለ ጊዜ ቅደም-ተከተል ቅራኔ ናቸው ተብለው የሚነሱትን ነገሮች አልባት ይሰጣል።

በመጨረሻም፤ በወንጌላት ውስጥ እርስ በርሳቸው የሚጋጩ እውነተኛ ቅራኔዎች የሉም፤ ነገር ግን ይህንን ለማሳየት ወንጌላውያኑ ምን እያረጋገጡ እንደነበረና ምን ደግሞ እንደማያረጋግጡ መረዳት ያስፈልገናል፤ ይህ ደግሞ የጥንት ሥነ-ጽሑፍ እንዴት ይሠራ እንደነበር ማወቅን ይጠይቃል።

16. ከወንጌላት ውጭ ስለ ኢየሱስ የምናውቀው ነገር አለን?

ስለ ኢየሱስ መረጃ ለማግኘት ወንጌላት ከሁሉ የተሻሉ ምንጮቻችን ቢሆኑም ብቸኛ ምንጮቻችን ግን አይደሉም። የማቴዎስ፤ የማርቆስ፤ የሉቃስ እና የዮሐንስ ወንጌላት ባይኖሩን እንኳ ስለ እርሱ መልካም የሚባል በርካታ ነገር ማወቅ እንችል ነበር።

ሁለተኛው ምርጥ የምንጭ ክፍላችን ከክርስቶስ ልደት በኋላ (A.D.) በ50ዎቹ እና በ60ዎቹ ዓመታት የተጻፉት ሌሎች የአዲስ ኪዳን መጻሕፍት ናቸው። ከእነዚህ መካከል ስለ ኢየሱስ የሕይወት ታሪክ የሚያወራ መጽሐፍ የለም (ቢኖሩ ኖሮ ወንጌላት ይባሉ ነበር)። ለምሳሌ ያህል፤ የጳውሎስ መልእክታት በተለያዩ አብያተ ክርስቲያናት ውስጥ ስለነበሩ ከማስተማር (እረኝነት) (የፓስተራል) ጋር የተያያዙ ሁኔታዎች ላይ ምላሽ ለመስጠት የተጻፉ ናቸው። ሆኖም ስለ ኢየሱስ ጠቃሚ የሆኑ መረጃዎችን ይዘዋል፤ ከእነርሱም ስለ እርሱ ብዙ ነገሮችን እንማራለን።¹⁶

እነዚህም የሚከተሉትን እውነታዎች ያካትታሉ፦ ኢየሱስ የአይሁድ መሲሕ ተደርጎ ይቆጠር እንደነበርና እንደተሰቀለ (1ቆሮ. 1፥22–23)፤ ከዳዊት ዘር እንደተወለደና የእግዚአብሔር ልጅም እንደሆነ (ሮሜ 1፥3)፤ ‘አሥራ ሁለቱ’ እና ‘ሐዋርያት’ ተብለው የሚታወቁ ተከታዮች እንደነበሩት (1ቆሮ. 5፥5፤ 7)፤ የኢየሱስ የገዛ አገሩ ሰዎች ሊገድሉት ፈልገው እንደነበር (1ተሰ. 2፥15)፤ ጳጌናዊው ጲላሞስ እንደፈረደበት (1ጢሞ. 6፥15)፤ ‘በሦስተኛው ቀን’ እንደተነሣ (1ቆሮ. 15፥3–4)፤ እንዲሁም ወደ ሰማይ እንዳረገና (ኤፌ. 4፥8–10) አሁንም እዚያ እንዳለ (ሮሜ 10፥6)።

በተጨማሪም ስለ ኢየሱስ ቤተሰብ፤ ‘ወንድሞቹን’ እና ታዋቂ የቅርብ ዘመዱ የሆነውን ያዕቆብን ጨምሮ (1ቆሮ. 9፥5፤ ገላትያ 1፥19) እንማራለን፤ እንዲሁም ኢየሱስ ኬፋ—ማለትም ጴጥሮስ—የተባለ በተለየ ሁኔታ ታዋቂ የሆነ ተከታይ እንደነበረው እንረዳለን (1ቆሮ. 5፥5፤ ገላትያ 1፥18–19፤ 2፥9)።

በተያዘበት በዚያች ሌሊት የቅዱስ ቁርባንን ሥርዓትን እንደመሠረተ (1ቆሮ. 10፥23–25) እና እንደ ፍቺ ባሉ ጉዳዮች ላይ ትምህርቶችን እንደሰጠ እንማራለን (1ቆሮ. 7፥10–11)።

ጳውሎስ የተወሰኑ ትምህርቶችን በቀጥታ ለኢየሱስ ባይሰጣቸውም እንኳ፣ ፍቅር የሙሴ ሕግ ፍጻሜ እንደሆነ (ሮሜ 13፥8)፣ የሚያሳድዱንን መባረክ እንዳለብን (ሮሜ 13፥14) እና በሌሎች ላይ መፍረድ እንደሌለብን (ሮሜ 14፥4) ሲገልጽ እናገኘዋለን። ጳውሎስ ለኢየሱስ ያለውን አመለካከት ግምት ውስጥ በማስገባት፣ ኢየሱስም እነዚህን ነገሮች እንዳስተማረ መረዳት እንችላለን።

በተጨማሪም ስለ ኢየሱስ ሁለቴ በጠቀሰው በአይሁዳዊው የታሪክ ተመራማሪ በጆሴፊስ ጽሑፎች [ምንም እንኳን ከጥቅሶቹ አንዱ በከፊል የተበረዘ (የተቀየረ) ቢሆንም] አማካኝነት እናውቃለን።¹⁷

ከዚህም በላይ በወንጌላት ውስጥ የሌሉ ነገር ግን ለኢየሱስ የተሰጡ ንግግሮችን እናውቃለን። እነዚህ ንግግሮች በወንጌላት ውስጥ ያልተጻፉ በመሆናቸው ‘አግራፋ’ (Agrapha) ተብለው ይጠራሉ (ከግሪክ ቃል፣ a- ‘not’ + graphe ‘ጽሑፍ’)።

ከሁሉም ይበልጥ ግልጽ እና እርግጠኛ የምንሆንበት ደግሞ በሐዋርያት ሥራ መጽሐፍ ውስጥ የሚገኘው ነው፤ በዚህም ክፍል ጳውሎስ ‘ከመቀበል ይልቅ መስጠት ብፁዕ ነው’ በማለት የተናገረውን የጌታን የኢየሱስን ቃል ያስታውሳል (20፥35)።

ሌሎቹ አግራፋዎች እንደዚህ እርግጠኛ አይደሉም፤ ነገር ግን ምሁራን በቀደምት ክርስቲያን ምንጮች ውስጥ ለኢየሱስ የተሰጡና እውነተኛ ሊሆኑ የሚችሉ በርካታ ሌሎች ንግግሮችን ለይተው አውቀዋል።¹⁸

በአንደኛው ክፍለ ዘመን መገባደጃ እና በሁለተኛው ክፍለ ዘመን መጀመሪያ ላይ የነበረው ጸሐፊው ፓፒያስ (Papias)—‘የጌታ ደቀ መዝሙር ከሆነው ከዮሐንስ’ (ሽማግሌው ዮሐንስ?) የተገኘን አንድ ንግግር መዝግቧል፤ በዚህም ንግግር ኢየሱስ ስለሚመጣው የእግዚአብሔር መንግሥት ክብር ሲያስተምር እንዲህ ‘ብሏል፡-

‘ወይኖች የሚበቅሉበት ወራት ይመጣል፤ እያንዳንዱም አሥር ሺህ ቅርንጫፎች ይኖሩታል፤ በእያንዳንዱም ቅርንጫፍ ላይ አሥር ሺህ ዘንጎች፤ በእያንዳንዱም እውነተኛ ዘንግ ላይ አሥር ሺህ ቡቃያዎች፤ በእያንዳንዱም ቡቃያ ላይ አሥር ሺህ ዘለላዎች፤ በእያንዳንዱም ዘለላ ላይ አሥር ሺህ ዘቢቦች (የወይን ፍሬዎች) ይኖራሉ፤ እያንዳንዱም የወይን ፍሬ ሲጨመቅ ሃያ አምስት መስፈሪያ ወይን ይሰጣል። ከቅዱሳኑ አንዱ አንዱን ዘለላ ለመያዝ ሲዘረጋ፣ ሌላኛው “እኔ የተሻልኩ ዘለላ ነኝ፤ እኔን ውስደኝ፤ በእኔም በኩል ጌታን ባርክ” ብሎ ይጮኻል።’¹⁹

በተጨማሪም ይሁዳ ይህ እንዴት ሊሆን ይችላል ብሎ በተቃወመና በጠየቀ ጊዜ፣ ኢየሱስ በጥልቅ ምሥጢር የተሞላ ምላሽ በመስጠት “እስከዚያ ዘመን ድረስ የሚኖሩ ያዩታል” ማለቱን ፓፒያስ መዝግቧል።²⁰

በተመሳሳይ መልኩ፣ ‘የበርናባስ መልእክት’ ተብሎ በሚታወቀው በአንደኛው ክፍለ ዘመን ሰነድ ውስጥ ኢየሱስ “እኔን ማየትና መንግሥቴን መውረስ የሚፈልጉ፣ በመከራና በሥቃይ ውስጥ ሆነው እኔን ሊይዙኝ ይገባል” ማለቱ ተመዝግቧል (7፥11)። እንዲሁም በ150 ዓ.ም. ገደማ የጻፈው ቅዱስ ዮስጢኖስ ሰማዕት (St. Justin Martyr) ኢየሱስ “በየትኛውም ሁኔታ ላይ ሆኜ ባገኝህ፣ በዚያው ሁኔታ ላይ እፈርድብሃለሁ” ማለቱን መዝግቧል።²¹

እነዚህ ንግግሮች በመንፈስ አነሳሽነት በተጻፉት በአዲስ ኪዳን ሰነዶች ውስጥ የማይገኙ በመሆናቸው ፍጹም እርግጠኛ የምንሆንባቸው። ይሁን እንጂ፣ በጣም ቀደምትና ኦርቶዶክሳዊ (ቀና እምነት ባላቸው) ክርስቲያን ምንጮች ውስጥ የሚገኙ በመሆናቸው፣ ኢየሱስ ሳይናገራቸው አልቀረም ተብለው ሊታሰቡ የሚገባቸው ጉዳዮች ናቸው።

17. የጠፉ ወንጌላት አሉ?

ስለ ኢየሱስ እና ስለ ሕይወቱ የሚገልጹ፣ ነገር ግን አሁን በእጃችን የሌሉ መጻሕፍት አሉ። የበርካታዎቹንም ስሞች የምናውቀው ከቤተ ክርስቲያን አባቶች ነው። አንደኛው 'የዕብራውያን ወንጌል' ሲሆን፣ በ300ዎቹ መጀመሪያ ላይ አውሳብዮስ እንደነገረን አከራካሪ ነበር፤ አንዳንዶች ቀኖናዊ (ተቀባይነት ያለው የቅዱሳን መጻሕፍት ክፍል) አድርገው ሲቆጥሩት፣ ሌሎች ግን አልተቀበሉትም ነበር። እሱም “ክርስቶስን የተቀበሉ ዕብራውያን በተለይ ደስ የሚሰኙበት” ሥራ እንደነበር ገልጿል።²²

ቅዱስ ጀርም ወደ ግሪክ እና ላቲን ቋንቋዎች እስኪተረጎሙ ድረስ ትልቅ ስፍራ የሚሰጠው ነበር፤ እንዲሁም ይህ መጽሐፍ በሌላ መንገድ ብዙም ስለማይታወቀውና ከትንሣኤ በኋላ ኢየሱስ ለ"ወንድሙ" ለጻድቁ ያዕቆብ (1ኛ ቆሮ. 15፥7) ስለታየበት ሁኔታ የሚገልጽ ምንባብ እንዳካተተ ይገልጻል፡

ሆኖም ጌታ የመግነዙን ልብስ ለካህኑ አገልጋይ ከሰጠ በኋላ ለያዕቆብ ታየው፤ ምክንያቱም ያዕቆብ የጌታን ጽዋ ከጠጣበት ሰዓት ጀምሮ ካንቀላፉት መካከል ዳግም ሲነሣ እስኪያየው ድረስ ኅብስት ላለመብላት ምሎ ነበርና። . . . ጌታም “ማዕድና ኅብስት አምጡ” አለ። . . . ኅብስቱንም አምጥቶ ባረከ፣ ቆርሶም ለጻድቁ ያዕቆብ ሰጠው፤ እንዲህም አለው፡- “ወንድሜ ሆይ፤ የሰው ልጅ ካንቀላፉት መካከል ተነሥቷልና ኅብስትህን ብላ።”²³

በሌሎች አጋጣሚዎች ደግሞ፣ የጠፋውን ወንጌል ስም ባናውቅም፣ አሁንም ድረስ የተወሰኑ ክፋዮች (ቁርጥራጮች) በእጃችን ይገኛሉ። እ.ኤ.አ. በ1905 በኦክሲሪንክስ፣ ግብጽ ውስጥ ስሙ የማይታወቅ አንድ የወንጌል የብራና ቁርጥራጭ ተገኝቶ ነበር። ዛሬ ላይ ይህ ጽሑፍ 'ፓፒሪስ ኦክሲሪንክስ 840' (Papyrus Oxyrhynchus 840) በመባል የሚታወቅ ሲሆን፣ ኢየሱስ በቤተ መቅደሱ አደባባይ ስለ ሥርዓታዊ ንጽሕና (ritual purity) ከአንድ ፈሪሳዊ ሊቀ ካህናት ጋር ያደረገውን የክርክር ታሪክ የያዘ ነው። በዚሁ የንግግር ልውውጥ መሃል፣ ኢየሱስ እንዲህ ይላል፡-

"የማታዩ ዕውሮች ሆይ፤ ወዮላችሁ። ውሾችና አሳማዎች (እሪያዎች) ቀንና ሌሊት በተንከባለሉበትና በፈሰሰው በዚህ ውኃ ታጥባችኋል። ስትታጠቡም ውጫዊውን ቆዳችሁን አንጽታችኋል፤ ይህንንም (ቆዳ) አመንዝራዎችና እምቢልታ ነፊ ሴቶች ሳይቀር ለሰዎች የሥጋ ፍትወት ብለው ይቀቡታል፤ ያጥቡታል፤ ያጸዱታል እንዲሁም ያስውቡታል። ውስጣቸው ግን በጊንጦችና በክፋት ሁሉ የተሞላ ነው።"²⁴

ወንጌላት እንደነበሩ ልንለያቸው የምንችላቸው ከሌሎች ሥራዎች የተገኙ ክፋዮች (ቁርጥራጮች) በእጃችን ይገኛሉ፤ ነገር ግን ይበልጥ ሙሉ የሆኑ ቅጂዎቻቸው ካልተገኙ በስተቀር እንደጠፉ ይቀራሉ።

ስለ ጠፉ ወንጌላት የሚነሳን ማንኛውንም አባባል ሁሉ በቀጥታ እንደ እውነት አለመቀበል (አለመቁጠር) አስፈላጊ ነው። አንዳንዶች Q የተባለው ምንጭ እንደ ጠፋ ወንጌል ሊቆጠር ይገባል የሚል ሀሳብ አቅርበዋል፤ ነገር ግን Q ሙሉ በሙሉ መላምታዊ (በግምት ላይ የተመሠረተ) ምንጭ በመሆኑ መኖሩን እንኳ በእርግጠኝነት አናውቅም (መልስ 11ን እና 12ን ይመልከቱ)።

የጠፉ ወንጌላት ናቸው ተብለው ሪፖርት የተደረጉ ነገር ግን ሐሰት ሆነው የተገኙ አሉ። አንደኛው ለሕዝብ የታወቀው እ.ኤ.አ. በ1973 ሲሆን፣ ይኸውም የታሪክ ምሁሩ ሞርተን ስሚዝ (Morton Smith) የእስክንድርያው ቀሌምንጦስ (Clement of Alexandria) የጻፈውን ደብዳቤ ማግኘቱን ባወጀበት ጊዜ ነው። በዚህ ደብዳቤ ላይ ይህ የቤተ ክርስቲያን አባት ተጨማሪ ምንባባትን ያካተተ “ምስጢራዊ” የማርቆስ ወንጌል ቅጂን በተመለከተ እንዳብራራ ተገልጿል።

ስሚዝ አገኘሁት ያለው ደብዳቤ ለጥናት የሚቀርብ አልነበረም፤ ነገር ግን በምሁራኑ ማህበረሰብ ዘንድ ያሉ አንዳንዶች 'ምስጢራዊው የማርቆስ ወንጌል' የሚባል ነገር አለ የሚለውን ሀሳብ ለመቀበል ክፍት ነበሩ። በቅርብ ጊዜ ግን፣ ደብዳቤው በራሱ በስሚዝ የተፈበረከ ማጭበርበር (hoax) መሆኑን የሚያሳይ ጠንካራ ማስረጃ (መከራከሪያ) ወጥቷል።²⁵

እ.ኤ.አ. በ2012፣ አሜሪካዊቷ ምሁር ካረን ኪንግ (Karen King) ኢየሱስ “ሚስቱ” ብሎ የተናገረበት አንድ የጽሑፍ ክፋይ (ቁርጥራጭ) መገኘቱን ይፋ አደረገች። ይህ ክፋይም ከጠፋ ወንጌል የተገኘ ነው ተብሎ የተነገረ ሲሆን፣ ወዲያውኑም 'የኢየሱስ ሚስት ወንጌል' የሚል ስያሜ ተሰጥቶት ነበር። ይሁን እንጂ፣ እ.ኤ.አ. በ2016 «ዚ አትላንቲክ» (The Atlantic) የተባለው መጽሔት ባሳተመው የምርመራ ዘገባ ኪንግ በአንድ አጭበርባሪ (forger) መታለሷን ያጋለጠ ሲሆን፣ ኪንግ እራሷም አዲሱ ማስረጃ የሚያመለክተው ይህንኑ መሆኑን አምና ተቀብላለች።²⁶

ምንም እንኳን የጠፉ ወንጌላት ቢኖሩም፣ ጥንቃቄ ማድረግ ያስፈልገናል፤ እንዲሁም ከመጠን በላይ ልንጓጓ አይገባም። የተፈበረኩ እና የማጭበርበር ሥራዎች አጋጥመው ያውቃሉ፤ እውነተኛ የሆኑ የጠፉ ወንጌላት እንደገና ቢገኙም እንኳ (ከጊዜ ወደ ጊዜ እንደተገኙት ሁሉ፤ መልስ 19ን ይመልከቱ)፣ ከቀኖናዊያኑ (ተቀባይነት ካላቸው ወንጌላት) ጋር እኩል ደረጃ ላይ ሊቀመጡ አይችሉም።

የማቴዎስ፣ የማርቆስ፣ የሉቃስ እና የዮሐንስ ወንጌላት ቀኖናዊ ሆነው ተቀባይነት ሊያገኙ የቻሉት፣ ስለ ኢየሱስ የተጻፉ ቀደምትና ይበልጥ እምነት የሚጣልባቸው (ታማኝ) ጽሑፎች በመሆናቸው፣ እንዲሁም በሐዋርያት ዘንድ ሥልጣን ያላቸው ሆነው ለቤተ ክርስቲያን ስለተላለፉ ነው። ከእነዚህ ውጪ ያለ ማንኛውም ሌላ ጽሑፍ ተመሳሳይ ታማኝነት ወይም ሥልጣን የለውም።

18. ማቴዎስ “በዕብራይስጥ” ወንጌልን ጽፎ ነበር?

ስለ ጠፉ ወንጌላት ከሚነሱ በጣም አጓጊ መለምቶች አንዱ፣ ማቴዎስ ጽፎት ሊሆን ይችላል የሚለው ሀሳብ ነው። ከተለያዩ ምንጮች መረዳት እንደሚቻለው፣ ማቴዎስ መጀመሪያ ወንጌሉን በዕብራይስጥ (ወይም በአራማይክ) ቋንቋ ጽፎት የነበረ ሲሆን፣ በኋላ ላይ ወደ ግሪክኛ ተተርጉሞ የአዲስ ኪዳን አካል ሊሆን ችሏል።

ይህ እንደ ጠፋ ወንጌል፣ ወይስ በእጃችን ላለው ወንጌል በሌላ ቋንቋ የተዘጋጀ ቅጂ ብቻ ተደርጎ ሊቆጠር ይገባል የሚለው ጉዳይ፣ እርስዎ በሚጠቀሙት ትርጉም ላይ የተመሠረተ ይሆናል። ነገር ግን፣ በመጀመሪያው ቋንቋ የተጻፈ ቅጂ ብቻ ቢሆንም እንኳ፣ መገኘቱ ለምሁራን እጅግ አስደሳች ይሆን ነበር፤ ምክንያቱም በመጀመሪያው ቋንቋ የተጻፈን ጽሑፍ ማግኘት በበርካታ ምንባባት ላይ ብርሃን ሊፈነጥቅ (ግልጽ ሊያደርግ) ስለሚችል ነው።

ለዚህ ሀሳብ ምናልባትም ቀደምት የሆነው ማጣቀሻ የሚገኘው፣ በመጀመሪያው መቶ ክፍለ ዘመን መገባደጃ እና በሁለተኛው መቶ ክፍለ ዘመን መጀመሪያ አካባቢ በኖረው ጸሐፊ ፓፒያስ (Papias) ዘንድ ነው። ስለ ማርቆስ ወንጌል አመጣጥ ካብራራ በኋላ፣ እንዲህ ይላል፦

"ስለዚህም ማቴዎስ ቃላቱን በዕብራይስጥ ቋንቋ ዘዬ (Dialect) አሰናዳቸው፤ እያንዳንዱም ሰው እንደቻለው መጠን ተረጎማቸው።"²⁷

ይህ አባባል ከሽማግሌው ዮሐንስ (John the Elder - መልስ 7ን ይመልከቱ) ወይስ ከፓፒያስ እንደመጣ ከወውዱ ግልጽ አይደለም፤ ይህም ለጉዳዩ ምን ያህል ክብደት ሊሰጠው እንደሚገባ እርግጠኝነትን ይቀንሰዋል።

ሌላው አስቸጋሪ ነገር ይህን ምንባብ ለመተርጎም በጣም አዳጋች መሆኑ ነው። ቁልፍ የሆኑት ቃላት በተለያዩ መንገዶች ሊተረጎሙ (ሊረዱ) ይችላሉ፡-

- “አሰናዳ/አጠናቀረ” (sunetaxeto) የሚለው ቃል “ጻፈ (ደረሰ) - composed” ወይም “በቅደም ተከተል አስቀመጠ - arranged” የሚል ትርጉምም ሊኖረው ይችላል።
- “ቃላት” (logia) የሚለው ቃል “ንግግሮች (ብሂሎች) - Sayings” ማለትም ሊሆን ይችላል።
- “ዕብራይስጥ” (hebraidi) የሚለው ቃል ደግሞ ትክክለኛውን የዕብራይስጥ ቋንቋ አሊያም በዚያን ጊዜ በዕብራውያን ዘንድ የዕለት ተዕለት መግባቢያ የነበረውን የአራማይክ ቋንቋ ሊያመለክት ይችላል።
- “ዘዬ” (dialektô) የሚለው ቃል “ቋንቋ”፣ “ዘይቤ” ወይም “የአጻጻፍ ስልት” የሚል ትርጉምም ሊኖረው ይችላል።
- “ተረጎመ” (hêrmêneusen) የሚለው ቃል “ወደ ሌላ ቋንቋ መለስ (ተረጎመ)”፣ “አስተላለፈ”፣ “አሳወቀ” ወይም “አብራራ” ማለት ሊሆን ይችላል።²⁸

በዚህም የተነሳ፣ የፓፒያስ አባባል በተለያዩ መንገዶች ሊወሰድ ይችላል፤ ከእነዚህም መካከል ጥቂቶቹ የሚከተሉት ናቸው፡-

(1) ማቴዎስ ወንጌሉን በዕብራይስጥ ወይም በአራማይክ ቋንቋ ጻፈ፤ እያንዳንዱም ሰው እንደ አቅሙ ወደ ግሪክኛ ተረጎመው።

(2) ማቴዎስ ስለ ኢየሱስ የሚናገሩትን የብሉይ ኪዳን ትንቢታዊ ቃላት በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት አጠናቀረ፤ እያንዳንዱም ሰው በተቻለው መጠን ሊረዳቸው (ሊገነዘባቸው) ሞከረ።

(3) ማቴዎስ የኢየሱስን ንግግሮች (ብሂሎች) በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት በቅደም ተከተል አስቀመጠ፤ እያንዳንዱም ሰው በተቻለው መጠን ሊረዳቸው ሞከረ።

(4) ማቴዎስ ስለ ኢየሱስ የተነገሩትን ንግግሮች (ብሂሎች) በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት ጻፈ፤ እያንዳንዱም ሰው በተቻለው መጠን ሊረዳቸው ሞከረ።

አማራጭ (1) የሚያመለክተው፣ ማቴዎስ በመጀመሪያ ወንጌሉን በሴማዊ ቋንቋ ጽፎት፣ ከዚያም በርካታ ሰዎች ወደ ግሪክኛ እንደተረጎሙት ነው።

አማራጭ (2) የሚያመለክተው፣ ማቴዎስ ስለ ኢየሱስ የተነገሩ የብሉይ ኪዳን ትንቢቶችን ስብስብ (ጥንቅር) እንዳዘጋጀ ነው። እነዚህም በተለየ ሰነድ ውስጥ የነበሩ፣ ምናልባትም በኋላ ላይ በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ የተካተቱ ሊሆኑ ይችላሉ። አሊያም ወንጌሉን በሚጽፍበት ጊዜ በቀጥታ በውስጡ አስፍሯቸው ሊሆን ይችላል (ይኸውም፣ የማቴዎስን ወንጌል መለያ የሆኑትን የትንቢት ፍጻሜ ምንባባትን ማለት ነው፤ መልስ 2ን ይመልከቱ)።

አማራጭ (3) የሚያመለክተው፣ ማቴዎስ የኢየሱስን ንግግሮች (ብሂሎች) እንደሰበሰበ ነው (በተራራው ስብከት እና በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ በሚገኙ ሌሎች ዐበይት ትምህርቶች ላይ እንዳለው ማለት ነው)። አሁንም ቢሆን፣ እነዚህ በተለየ ሰነድ ውስጥ ሆነው በኋላ ላይ በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ የተካተቱ ሊሆኑ ይችላሉ፤ አሊያም ወንጌሉን በሚያስናዳበት (በሚጽፍበት) ጊዜ ሰብስቧቸው ሊሆን ይችላል።

አማራጭ (4) የሚያመለክተው፣ ማቴዎስ ስለ ኢየሱስ የተነገሩትን ንግግሮች (ማለትም የቃላቱንና የተግባራቱን ታሪኮች) ሰብስቦ በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት አንድ ላይ ያርረጋቸው ሲሆን፣ አሕዛብ አንባቢዎችም በተቻላቸው መጠን ሊረዱቸው ሞክረዋል የሚል ነው።

በጥንቷ ቤተ ክርስቲያን ውስጥ የነበሩ ብዙዎች የፓፒያስን አባባል የተረዱት እንደ መጀመሪያው አማራጭ አድርገው ነበር። ይሁን እንጂ፣ ማቴዎስ እንዲህ ዓይነት ሰነድ ጽፎ ከነበረ፣ አሁን በእጃችን የለም።

ከዚህም በተጨማሪ፣ “እያንዳንዱ ሰው እንደቻለው መጠን ተረጎመው” የሚል ከሆነ፣ በርካታ የማቴዎስ የግሪክኛ ትርጉም ቅጂዎች ይኖሩናል ብለን እንጠብቅ ይሆናል፤ ነገር ግን የሉንም። ያለን አንድ ብቻ ነው፣ እርሱም እንደ ትርጉም ሥራ አይነበብም (ትርጉም አይመስልም)። የግሪክኛ ቋንቋ አጠቃቀሙ ለትርጉም ሥራ በጣም የላቀ ነው፤ እንዲሁም—እንደ ሌሎች የአዲስ ኪዳን መጻሕፍት ሁሉ—ማቴዎስ አብዛኛውን ጊዜ ከዕብራይስጡ በቀጥታ ከመተርጎም ይልቅ ሴፕቲጂንት (Septuagint) በመባል የሚታወቀውን የግሪክኛውን ብሉይ ኪዳን ይጠቅሳል። ይህ የሚያመለክተው መጽሐፉ የተጻፈ በግሪክኛ ቋንቋ መሆኑን ነው።

በተለይም ትኩረት የሚሰበው ማቴዎስ በ1፡23 ላይ በሴፕቲጂንት (Septuagint - የግሪክኛው የብሉይ ኪዳን ትርጉም) የሚገኘውን የኢሳይያስ 7፡14 ትንቢት ሲጠቅስ ነው፡- “እነሆ፣ 'ፓርቴኖስ' ትፀንሳለች ወንድ ልጅም ትወልዳለች።” 'ፓርቴኖስ' (Parthenos) የሚለው የግሪክ ቃል በቀጥታ “ድንግል” ማለት ነው። ሆኖም፣ ኢሳይያስ የተጠቀመበት የዕብራይስጡ ቃል—'አልማህ' ('almah)—ይበልጥ አጠቃላይ የሆነና ለጋብቻ የደረሰችን ወጣት ሴት የሚያመለክት እንጂ፣ በተለየ ሁኔታ ድንግልን የሚያመለክት አይደለም። የግሪኩ ትርጉም የኢየሱስን ልደት ተአምራዊነት ይበልጥ ግልጽ አድርጎ ስለሚያሳይ፣ ይህ የሚያመለክተው ማቴዎስ ይጽፍ የነበረው በግሪክኛ ቋንቋ እንደነበረ ነው።

ይህንን ትርጓሜ (ማቴዎስ በዕብራይስጥ ጻፈ የሚለውን አማራጭ 1) ውድቅ የሚያደርገው (የሚጻረረው) ሌላው ሐቅ ደግሞ፣ ማቴዎስ 90 በመቶ የሚሆነውን የማርቆስን ወንጌል መጠቀሙና የማርቆስ ወንጌልም የተጻፈው በግሪክኛ መሆኑ ነው።

አማራጮች (2) - (4) ማቴዎስ ወንጌሉን በግሪክኛ ነገር ግን በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት ጻፈው፤ አሕዛብ አንባቢዎችም በተቻላቸው መጠን ሊረዱት ሞክሩ ከሚለው ሀሳብ ጋር የሚስማሙ ናቸው። የማቴዎስ ወንጌል የተጻፈው ለአይሁድ አንባቢዎች (አድማጮች) እንደነበር በእርግጠኝነት መናገር ይቻላል፤ በመሆኑም አሕዛብ አንባቢዎች በውስጡ ያሉትን የተወሰኑ የአይሁድ ማጣቀሻዎች ለመረዳት ፈተናዎች አጋጥመዋቸው ሊሆን ይችላል።

አማራጭ (2)ን የሚደግፈው (የሚያጠናክረው) ሐቅ፣ 'ቃላት' (oracles) የሚለው ቃል አብዛኛውን ጊዜ የብሉይ ኪዳን ትንቢቶችን የሚያመለክት መሆኑ ነው። ይህንን አማራጭ ደግሞ ውድቅ የሚያደርገው (የሚጻረረው)፣ በማቴዎስ ወንጌል ውስጥ የሚገኙት የትንቢት ፍጻሜ ምንባባት በወንጌሉ ውስጥ አነስተኛውን ድርሻ የሚይዙ

መሆናቸው ነው። እነዚህ ክፍሎች እዚህ ጋር አስተያየት ሊሰጥባቸው የሚያስችል ያህል ጎልተው የወጡ አይደሉም።

አማራጭ (3)ን የሚደግፈው (የሚያጠናክረው) ሐቅ፣ ማቴዎስ የኢየሱስን ንግግሮች (ብሂሎች) ሰብስቦ በአምስት ዐቢይት ትምህርቶች (discourses) ውስጥ ማካተቱ ግልጽ መሆኑ ሲሆን፣ እነዚህም በወንጌሉ ውስጥ ከሚታዩት በጣም ጎልተው የወጡ መገለጫዎች አንዱ መሆናቸው ነው። በተጨማሪም፣ በዐውዱ መሠረት፣ ፓፒያስ ማቴዎስ ያደረገውን ነገር ሽማግሌው ዮሐንስ 'ማርቆስ አድርጎታል' ካለው ነገር ጋር እያነጻጸረ ነው (መልስ 7ን ይመልከቱ)። ማርቆስ በትክክል ጽፏል ነገር ግን “የጌታን ቃላት በቅደም ተከተል አላሰናዳም (አላቀናበረም)”፤ ማቴዎስ ግን— በወንጌሉ ውስጥ—“ንግግሮቹን (ቃላቱን) በዕብራይስጥ የአጻጻፍ ስልት ስላዋሐደ”፣ ይህ ለአሕዛብ አንባቢዎች ሁልጊዜም ግልጽ ላይሆን ይችላል።

በአማራጭ (1) እና (2) ላይ ያሉትን አስቸጋሪ ነገሮች ከግምት ውስጥ በማስገባት፣ ፓፒያስ ለማለት የፈለገው ምናልባትም (3) ወይም (4) ሊሆን ይችላል (ያ ካልሆነ ደግሞ በቀላሉ ተሳስቶ ሊሆን ይችላል)። ማቴዎስ በዕብራይስጥ ወይም በአራማይክ ቋንቋ የሆነ ነገር ጽፎ ሊሆን ይችላል የሚለው ሀሳብ እንደተጠበቀ (እንደሚቻል) ሆኖ—ማለትም እንደ ጥንታዊ (የመጀመሪያ) የማቴዎስ ጽሑፍ (proto-Matthew) ዓይነት—ይህም አሁን ቀኖናዊ በሆነው (ተቀባይነት ባለው) ወንጌል ውስጥ ተካቶ ሊሆን ይችላል። ይሁን እንጂ፣ ይህ—እንደ Q ሁሉ—መላምታዊ (በግምት ላይ የተመሠረተ) ነው፤ እንዲሁም አሁን በአጃችን ያለው የማቴዎስ ወንጌል በማርቆስ ወንጌል ላይ የተመሠረተና በግሪክኛ ቋንቋ የተጻፈ ይመስላል።

19. ቀኖናዊ ያልሆኑ ወንጌላትስ?

እንደነበሩ ከምናውቃቸው የጠፉ ወንጌላት በተጨማሪ፣ ሙሉ በሙሉ ወይም በከፊል ተጠብቀው የቆዩ በርካታ ቀኖናዊ ያልሆኑ ወንጌላት በአጃችን ይገኛሉ፤ ከእነዚህም ውስጥ አብዛኛዎቹ በቅርብ ጊዜ የተገኙ ናቸው። እነዚህ ተጠብቀው የቆዩ፣ ቀኖናዊ ያልሆኑ ወንጌላት የሚከተሉትን ያካትታሉ፦

- **የያዕቆብ የሕፃንነት ወንጌል (Protoevangelium of James)**፦ የኢየሱስን ልደትና ወደ ግብጽ የተደረገውን ስደት ጨምሮ የድንግል ማርያምን ልደትና ሕይወት ይተርካል።
- **የቶማስ የሕፃንነት ወንጌል (The Infancy Gospel of Thomas)**፦ ኢየሱስ ዕድሜው ከ5 እስከ 12 ዓመት በነበረበት ጊዜ ያለውን የሕይወት ታሪክ ይሸፍናል።
- **የቶማስ ወንጌል**፦ የኢየሱስ ናቸው ተብለው የሚታመኑ 114 ንግግሮች (ብሂሎች) ስብስብ ሲሆን፣ ከእነዚህም መካከል አንዳንዶቹ በቀኖናዊያኑ ወንጌላት ውስጥ በሚገኙት ላይ የተመሠረቱ ናቸው።
- **የይሁዳ ወንጌል**፦ በመጨረሻው እራት ጊዜ የተደረገን ውይይት ይመለከታል።
- **የኒቆዲሞስ ወንጌል**፦ ኢየሱስ በጲላሞስ ፊት የነበረውን ፍርድ (ሂደት) እና ወደ ሲኦል መውረዱን ይመለከታል።
- **የጴጥሮስ ወንጌል**፦ የኢየሱስን ስቅለትና ትንሣኤ ይመለከታል።
- **የማርያም ወንጌል**፦ ከትንሣኤ በኋላ በኢየሱስ እና በ“ማርያም” (ምናልባትም መግደላዊት ማርያም) መካከል የተደረገን የንግግር ልውውጥ (ውይይት) ይመለከታል።

ስለ እነዚህ ወንጌላት አንድ ሊሰመርበት የሚገባ ጉልህ ነገር፣ አንዳቸውም ቢሆኑ የቀኖናዊያኑን ወንጌላት አሠራር (ቅርጽ) የማይከተሉ መሆናቸው ነው፤ ይኸውም፣ ስለ ኢየሱስ አገልግሎት፣ ሞት እና ትንሣኤ የተሟላ ታሪክ አይነግሩም።

ስለዚህም፣ እነዚህ ወንጌላት ቀኖናዊያኑ ወንጌላት አስቀድመው መኖራቸውን እንደ መነሻ ይቀበላሉ (presuppose ያደርጋሉ)። በድጋሚ፣ በወቅቱ የመጻሕፍት ዋጋ እጅግ ውድ መሆኑና ጽሑፎችን አጭር አድርጎ የማዘጋጀት አስፈላጊነት፣ ጸሐፊዎቹ ስለ ኢየሱስ ታሪክ (አገልግሎት) ሌላ ተጨማሪ ሙሉ ትረካ ለማቅረብ የሚያስችል በቂ ቦታ እንዳልነበራቸው ያመለክታል። ከዚህ ይልቅ፣ በታሪኩ ውስጥ ባሉ የተናጠል ጉዳዮች (ገጽታዎች) ላይ ብቻ ያተኩራሉ።

ይህ ደግሞ ጠቃሚ የሆነ አንድምታ አለው። እነዚህ ጸሐፊዎች ቀኖናዊያኑን ወንጌላት እንደ መነሻ መውሰዳቸው እና በእነሱ ላይ መመሥረታቸው፣ ቀኖናዊያኑ ወንጌላት በጥንቷ የክርስቲያን ማኅበረሰብ ዘንድ የነበራቸውን ትልቅ ስፍራ (አስፈላጊነት) ይመሰክራል። የመጀመሪያዎቹ ወንጌላት እነርሱ ነበሩ፤ እንዲሁም በሁሉም ዘንድ አጠቃላይ ተቀባይነት ነበራቸው—በቀኖናዊ ያልሆኑት ወንጌላት ጸሐፊዎች ዘንድ ጭምር። እነዚህ ጸሐፊዎች የማቴዎስ፣ የማርቆስ፣ የሉቃስ እና የዮሐንስ ወንጌላት ስለ ኢየሱስ ሕይወት ትክክለኛ ዘገባዎች መሆናቸውን ይስማማሉ። የፈለጉት የወንጌላውያኑን ትርጓሜ ማሟላት እና ማስተካከል ብቻ ነበር።

የእነዚህ ጸሐፊዎች በቀኖናዊያኑ ወንጌላት ላይ መመሥረታቸው የሚያሳየው ሌላው ጠቃሚ አንድምታ፣ ጽሑፎቹ የኋለኛ ዘመን ሥራዎች መሆናቸውን ነው። የጽሑፎቹ ዘመን (ዕድሜ) ወደ ሁለተኛውና ሦስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን—ወይም ከዚያም በኋላ—የሚያመለክት በመሆኑ፣ ምሁራን ስለ ኢየሱስ ታማኝ የመረጃ ምንጮች አድርገው አይቆጥሯቸውም። ከእነዚህ ውስጥ ቀደምትና ይበልጥ አርቶዶክሳዊ (ቀጥተኛ እምነትን የሚከተሉ) የሆኑት አንዳንዶቹ (ለምሳሌ፣ የያዕቆብ የሕፃንነት ወንጌል) ስለ ኢየሱስና በተሰቡ አንዳንድ ትክክለኛ ትውፊቶችን (traditions) ሊይዙ ይችላሉ፤ ነገር ግን በመጀመሪያው መቶ ክፍለ ዘመን ከተጻፉት ቀኖናዊያኑ ወንጌላት ጋር እኩል ታማኝነት የላቸውም።

በተጨማሪም፣ ከእነዚህ ሥራዎች (ጽሑፎች) ውስጥ ብዙዎቹ በሁለተኛው መቶ ክፍለ ዘመን ብቅ ያለውን የኖስቲሲዝም (Gnostic) ኑፋቄ ሀሳቦችን ያካተቱ ናቸው። ብዙዎቹ ቀኖናዊ ያልሆኑ ወንጌላት ከትንሣኤ በኋላ በኢየሱስ እና በተለያዩ ደቀ መዛሙርት መካከል የተደረጉ ውይይቶች ቅርጽ ያላቸውም ለዚህ ነው (የማርያም ወንጌል ለዚህ እንደ ምሳሌ ሊጠቀስ ይችላል)። በእነዚህ የንግግር ልውውጦች ውስጥ፣ ኢየሱስ ለተመረጡ ደቀ መዛሙርት “ምስጢራዊ” የሆኑ የኖስቲክ ትምህርቶችን ሲያስተላልፍ ይታያል—ይህም የኋለኞቹ ኖስቲኮች (Gnostics) አመለካከቶቻቸው ለምን በካቶሊክ ቤተ ክርስቲያን ተቀባይነት እንዳላገኙና በሐዋርያትም በግልጽ እንዳልተሰበኩ ለማስረዳት (ምክንያት ለማቅረብ) አስችሏቸዋል።

ምሁራን የኖስቲክ ወንጌላት ስለ ኢየሱስ ምንም ዓይነት ታማኝ (እምነት የሚጣልበት) መረጃ እንደማይሰጡን በግልጽ ያምናሉ (ይቀበላሉ)። ከዚህ ይልቅ፣ ታሪካዊ ፋይዳቸው (ጠቀሜታቸው) ስለ ኋለኛው ዘመን የክርስቲያን የኑፋቄ ቡድኖች እና ምን ያምኑ እንደነበር የሚነግሩን መሆኑ ላይ ነው።

20. ወንጌላትን በማንበብ ወደ ኢየሱስ እንዴት ይበልጥ መቅረብ እችላለሁ?

ማቴዎስ፣ ማርቆስ፣ ሉቃስ እና ዮሐንስ ስለ ኢየሱስ ካሉን የመረጃ ምንጮች ሁሉ እጅግ የተሻሉት ናቸው፤ ወደ ኢየሱስ ይበልጥ መቅረብ ከምንችልባቸው ምርጥ መንገዶች አንዱም እነርሱን ማንበብ ነው። ስለ ጌታችንና

አዳኞችን ለመማር የተቻለንን ሁሉ ማድረግ ይገባናል፤ ይህ ደግሞ በእግዚአብሔር መንፈስ የተጻፈው ቃል ስለ እርሱ የሚለውን ማጥናትን በእርግጠኝነት ያካትታል።

ወንጌላት በበርካታ ትርጉሞች፣ ዕትሞች እና ቅርጾች (formats) ይገኛሉ። 'ዱዌ-ሬምስ' (Douay-Rheims - ለ'ኪንግ ጆምስ' ትርጉም /King James Version/ የካቶሊክ አቻ የሆነው) ይህን ለሚመርጡ ሰዎች ላቅ ያለ (የተዋበ) የኤልሳቤታውያን (Elizabethan) እንግሊዝኛን ይጠቀማል፤ እንዲሁም ከክብዱት እስከ በጣም ቀላል የሆኑ የተለያዩ የንባብ ደረጃዎች ያሏቸው በርካታ ዘመናዊ ትርጉሞች አሉ። አንዳንዶቹ ግሪክኛውን መደበኛ በሆነ የቃል-በቃል (word-for-word) መንገድ ሲተረጎሙ፣ ሌሎቹ ደግሞ ይበልጥ ተለዋዋጭ (dynamic) በሆነ የሀሳብ-ለሀሳብ (thought-for-thought) መንገድ ያቀርቡታል።

ወደ እነዚህ ትርጉሞች ዕትሞች ስንመጣ፣ አንዳንዶቹ ጥቂት የግርጌ ማስታወሻዎችን (footnotes) ብቻ የያዙ ሲሆኑ፣ ሌሎቹ ግን ሰፋ ያሉ የጥናት ማስታወሻዎች፣ መግቢያዎች፣ ካርታዎች፣ የጊዜ ሰሌዳዎች (timelines) እና ሌሎች የጥናት ማገዣዎችን ያካተቱ ናቸው።

ወንጌላት ከቆዳ፣ ከጠነከረ ካርቶን (hardbound) እና ከወረቀት ሽፋን (paperback) ከተሠሩ መጽሐፍ ቅዱሶች ጀምሮ፣ አራቱን ወንጌላት ብቻ እስከያዙ የኪስ ዕትሞች፣ እንዲሁም በልዩ የመጽሐፍ ቅዱስ ማጥኛ መተግበሪያዎች (apps)፣ በኤሌክትሮኒክ መጻሕፍት (ebooks) ወይም በድረ ገጾች ላይ ሊገኙ በሚችሉ የኤሌክትሮኒክ ቅጂዎች ጭምር ታትመው ይገኛሉ። እንዲያውም በድምጽ የተቀዱ (audiobook) ዕትሞችም አሉ።

ወንጌላትን ከዚህ በፊት አንብበው የማያውቁ ከሆነ፣ ዛሬ መጻሕፍት ከሚጻፉበት መንገድ በተለየ ሁኔታ የተጻፉ ስለሆኑ እነሱን ለመላመድ ጊዜ ሊወስድ ይችላል። መጀመሪያ ሳነባቸው፣ የማቴዎስ ወንጌል እኔ አብዛኛውን ጊዜ ከማነበው ነገር ምን ያህል የተለየ እንደነበር ሳይ በአሉታዊ መልኩ ተጽዕኖ አሳድሮብኝ ነበር። መጀመሪያ ላይ ደግሞ ማርቆስን በባለ ሁኔታ አልወደድኩትም ነበር። ነገር ግን የሉቃስን ወንጌል ማንበብ ስጀምር፣ ወንጌላት እንደ ሥነ ጽሑፍ እንዴት እንደሚሠሩ (እንደተዋቀሩ) ተረድቼ ነበር፤ ዛሬ ላይ አራቱንም የምወዳቸው ሲሆን፣ ማቴዎስ ደግሞ የእኔ ተወዳጅ ነው። ወንጌላትን በሚያነቡበት ጊዜ የልምምድ (የመማር) ሂደት ስለሚጠይቅ፣ ተስፋ ሳይቆርጡ ይቀጥሉ (ጽናት ይኑርዎት)! ጸሐፊዎቹ እያደረጉት ያለውን ነገር ቀስ በቀስ እየተረዱትና እያደነቁት ይመጣሉ።

ከወንጌላት የተሻለ ጥቅም (በረከት) ለማግኘት፣ እነሱን ማንበብ ብቻ ሳይሆን በተለያዩ መንገዶች ማንበብ ጠቃሚ ነው። ለምሳሌ፣ በመጀመሪያ እያንዳንዳቸውን ለየብቻ፣ በየጥቂቱ—ምናልባትም በቀን አንድ ወይም ሁለት ምዕራፍ—ከማቴዎስ ጀምረው እስከ ዮሐንስ ሊያነቧቸው ይችላሉ።

ይሁን እንጂ፣ በኋላ ላይ፣ የወንጌሉን አጠቃላይ ፍሰት በአንድ ጊዜ መረዳት እንዲችሉ ወንጌላትን በአንድ ጊዜ (በአንድ ቁጭታ) ለማንበብ መሞከር አለብዎት። ሁለት ወይም ሦስት ሰዓታትን መድበው፣ አንድን ወንጌል ያንበቡ፣ ከዚያም በትምህርቱ (በትርጉሙ) ላይ ያሰላስሉ፤ ወንጌላዊው እያደረገ ያለውንም ነገር ያድንቁ። ያንበቡትን ለማዋሐድ (በደንብ ለማሰላሰል) ጊዜ ከወሰዱ በኋላ፣ ሌላ ተጨማሪ ሰዓታትን መድበው ቀጣዩን ወንጌል በማንበብ ተመሳሳይ ነገር ያድርጉ።

ወንጌላትን ለየብቻ ከማንበብ በተጨማሪ፣ አንድ ላይ አጣምረው ማንበብም ይችላሉ። ለዚህ ደግሞ፣ ጽሑፎቻቸውን ትይዩ በሆኑ አምዶች (columns) የሚያስቀምጥ ማጠቃለያ (synopsis) ማግኘቱ ጠቃሚ

ነው። ይህም ወንጌላውያኑ ምን ማካተት፣ ምን መተው፣ የትኛውን ጭብጥ ጎልቶ እንዲወጣ ማድረግ፣ እና የትኞቹን ዝርዝር ጉዳዮች ማጉላት እንዳለባቸው ያደረጓቸውን ምርጫዎች እንዲያዩ ያስችልዎታል።

አንዳንዴ ደግሞ፣ ወንጌላትን ቀስ ብለው ማንበብ ይፈልጉ ይሆናል፤ ይኸውም በአንድ ምንባብ ውስጥ ያለን እያንዳንዱን ቃል ለየብቻ በመውሰድ፣ ሊኖረው ስለሚችለው ትርጉም ሁሉ በማሰብ፣ እና ከዚያም በወውዱ ውስጥ ያሉትን ፍንጮች በመጠቀም ይበልጥ ትክክለኛ የሆነውን ትርጉም ለማወቅ በመሞከር ነው።

ወንጌላት መቼም ቢሆን ለብቻቸው (ያለ ምንም ማብራሪያ) እንዲነበቡ ታስበው እንዳልተዘጋጁ ልብ ይበሉ። ከፍተኞችን ሊሞላና ነገሮችን ሊያብራራ በሚችለው የሐዋርያት ስብከት (ትምህርት) ታጅቦው እንዲነበቡ የታሰቡ ነበሩ። ወንጌላት “የሚያስጨንቁ (ከባድ) ንግግሮችን” ይዘዋል (ዮሐ. 6፥60ን ይመልከቱ)፤ ስለዚህም ለመረዳት ሌሎች ማጣቀሻዎችን መመልከት (ማማከር) የሚፈልጉባቸው ነገሮች ያጋጥምዎታል።

ከሚያደርጓቸው ነገሮች ሁሉ እጅግ የተሻለው፣ በእምነቱ ላይ በአጠቃላይ ጥሩ መሠረት እንዲኖርዎ የካቶሊክ ቤተ ክርስቲያንን ትምህርተ ክርስቶስ (Catechism) - (መሉውን!) - ማንበብ ነው። ወንጌላትን ለማጥናት የሚረዱ ልዩ ማገዣዎችን በተመለከተ፣ የጥናት መመሪያዎች (study guides)፣ ማብራሪያዎች (commentaries)፣ እና በርካታ ነጥቦችን ሊያብራሩ የሚችሉ የመጽሐፍ ቅዱስ አስቸጋሪ ክፍሎችን የተመለከቱ መጻሕፍት አሉ።

ወንጌላትን ማንበብ እንዲሁ የአእምሮ (የዕውቀት) ልምምድ ብቻ መሆን የለበትም፤ ምክንያቱም እኛን በመንፈሳዊ ሕይወት ሊያበለጽጉን የታሰቡ ናቸውና። ጥናትዎ መንፈሳዊ ትኩረት ሊኖረው ይገባል።

ብዙ ሰዎች ቅዱሳት መጻሕፍትን ከማጥናታቸው በፊትና በኋላ ይጻፋሉ፤ በሚያነበቡት ጊዜ መንፈስ ቅዱስ ማስተዋላቸውን እንዲያበራላቸው ይጠይቃሉ፤ ካነበቡ በኋላ ደግሞ እግዚአብሔር ቃሉን ስላካፈላቸው ያመስግናሉ።

ሌላው ጥሩ ዘዴ (መንገድ)፣ እያነበቡት ባለው ታሪክ (ክንውን) ውስጥ እራስዎን በቦታው እንደተገኙ አድርገው ማሰብ (መሳል) ነው። የእርስዎ ምላሽ ምን ይሆን ነበር? ምንስ ያስቡ እና ይሰማዎት ነበር? ኢየሱስ ሥነ ምግባራዊ ትምህርት እየሰጠ ከሆነ፣ በሕይወትዎ ውስጥ እንዴት ሊተገብሩት ይችላሉ? ማስጠንቀቂያ እየሰጠ ከሆነስ፣ ለእርስዎ ምን ያህል ይሠራል (ይመለከትዎታል)? ማበረታቻ እየሰጠ ከሆነስ፣ እንዴት የራስዎ ሊያደርጉት (ሊቀበሉት) ይችላሉ? እንዲሁም ድርጊቶቹ በአጠቃላይ ለሰዎች እና በተለይም ለእርስዎ ስላለው ፍቅር ምን ያሳያሉ?

ብዙዎች 'ሌክሲዮ ዲቪና' (lectio divina - በላቲን “መለኮታዊ ንባብ” ማለት ነው) በመባል በሚታወቀው ልምምድ ውስጥ ይሳተፋሉ፤ ይህም ንባብን፣ ማሰላሰልን፣ ጸሎትን እና በጥልቅ ማሰብን (contemplation) የሚያካትት ባለ አራት ደረጃ ሂደት ነው። ይህም ቢሆን ወንጌላትን ለማጥናት ጠቃሚ መንፈሳዊ አቀራረብ ሊሆን ይችላል።

በታሪክ ውስጥ ወንጌላት እንደ አሁኑ ጊዜ በብዙ ቅርጾች (formats) ተዘጋጅተው ለብዙ ሰዎች ተደራሽ ሆነው አያውቁም። ከእነርሱ ላቅ ያለ በረከት (ጥቅም) እንድናገኝ የሚረዱን ይህን ያህል ብዙ ማገዣዎችም ኖረው አያውቁም። ነገር ግን ኢየሱስን ለማወቅ እና ወደ እርሱ ይበልጥ ለመቅረብ ከፈለግን እነርሱን (ወንጌላትን) ማንበብ ያስፈልገናል።

ስለ ጸሐፊው

ጁሚ ኤኪን (Jimmy Akin) በዓለም አቀፍ ደረጃ የታወቀ ደራሲና ተናጋሪ ነው። እርሱ በካቶሊክ አንሰርስ (Catholic Answers) ውስጥ ዓቃቤ እምነት (apologist) ነው። ጁሚ ከአርካንሳስ ዩኒቨርሲቲ በፌሎሶፊ (በፍልስፍና) የመጀመሪያ ዲግሪ ያለው ሲሆን፣ ከሃያ አምስት ዓመታት በላይ በዓቃቤ እምነት ላይ በመያተኝነት አገልግሏል። የእርሱ የልዩነት ሙያ ዘርፎች የዕቅድ እምነት ጥናት (apologetics)፣ የመጽሐፍ ቅዱስ ጥናቶች፣ የጥንት አባቶች ጥናት (patristics)፣ የቤተክርስቲያን ቀኖና ሕግ፣ የሥርዓተ አምልኮ ሕግ እና ፌሎሶፊን ያካትታሉ። እርሱ የበርካታ መጻሕፍት፣ አነስተኛ መጻሕፍት (ቡክሌቶች) እና ጽሑፎች ደራሲ ነው። የጁሚ ጽሑፎች በኢንተርኔት በካቶሊክ ዶት ኮም (catholic.com) እና በግል ድረ-ገጹ (jimmyakin.com) ላይ ይገኛሉ። እርሱ በ‘ካቶሊክ አንሰርስ ላይቭ’ (Catholic Answers Live) የሬዲዮ ፕሮግራም ላይ ዘወትር እንግዳ ሆኖ የሚቀርብ ሲሆን፣ በሌሎች የሬዲዮ ፕሮግራሞችና ፖድካስቶች ላይም ብቅ ይላል።

Footnotes

- 1 Jimmy Akin, “The Cost of the Gospels and the Synoptic Problem,” JimmyAkin.com.
- 2 Matthew Larsen, *Gospels Before the Book* (Oxford: Oxford University Press, 2018).
- 3 Preserved in Eusebius, *Church History* 6:14:7.
- 4 Martin Hengel, *Studies in the Gospel of Mark* (London: SCM Press, 1985), ch. 3.
- 5 Preserved in Eusebius, *Church History* 3:39:15.
- 6 Preserved in Eusebius, *Church History* 6:14:6.
- 7 See Richard Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 2nd ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 2017), Martin Hengel, *The Johannine Question* (London: SCM Press, 1990); see also Benedict XVI, *Jesus of Nazareth*, vol. 1 (New York: Doubleday, 2007), ch. 8.
- 8 See Richard Bauckham, *Jesus and the Eyewitnesses*, 2nd ed. (Grand Rapids: Eerdmans, 2017).
- 9 See Richard Bauckham, “John for Readers of Mark” in *The Gospels for All Christians* (Grand Rapids: Eerdmans, 1998), Jimmy Akin, “Did John Use Mark as a Template?” online at JimmyAkin.com.
- 10 For an extensive discussion of the Synoptic problem, see Jimmy Akin, “The Synoptic Problem,” online at JimmyAkin.com/Synoptic.
- 11 Reginald Fuller, *The New Testament in Current Study* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1962), 74.
- 12 B.H. Streeter, *The Four Gospels: A Study of Origins* (London: Macmillan, 1930), 183.
- 13 Raymond E. Brown, *An Introduction to the New Testament* (New York: Doubleday, 1997), chs. 7, 8, 9, and 11.
- 14 For more discussion, see Jimmy Akin, *The Bible Is a Catholic Book* (San Diego: Catholic Answers, 2019), and especially Jimmy Akin, “When Were the Gospels Written?” online at JimmyAkin.com.
- 15 William Ramsay, *The Bearing of Recent Discovery on the Trustworthiness of the New Testament* (London: Hodder and Stoughton, 1915), 222.
- 16 See Jimmy Akin, “Jesus Without the Gospels,” online at JimmyAkin.com.
- 17 Josephus, *Antiquities of the Jews* 18:3:3(63–64); 20:9:1(200).
- 18 See Rick Brannan, *Greek Apocryphal Gospels, Fragments, and Agrapha: Introductions and Translations* (Bellingham, Washington: Lexham Press, 2013).
- 19 Preserved in Irenaeus, *Against Heresies* 5:33:3.
- 20 Op. cit., 5:33:4.
- 21 Justin Martyr, *Dialogue with Trypho* 47.
- 22 Eusebius, *Church History* 3:25:5.
- 23 See Jerome, *Lives of Illustrious Men* 2:11–14.
- 24 Bart D. Ehrman and Zlatko Pleše. *The Other Gospels: Accounts of Jesus from Outside the New Testament* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 138–139.

25 See Stephen C. Carlson, *The Gospel Hoax: Morton Smith's Invention of Secret Mark* (Waco, Texas: Baylor University Press, 2005).

26 See Ariel Sabar, "The Unbelievable Tale of Jesus's Wife," *The Atlantic* (July/August 2016) and "Karen King Responds to 'The Unbelievable Tale of Jesus's Wife,'" online at TheAtlantic.com.

27 Preserved in Eusebius, *Church History* 3:39:16.

28 Chris McKnight, "Matthew, Gospel of, Hebrew Version of," *The Lexham Bible Dictionary* (Bellingham, Washington: Lexham Press, 2016).